

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1903.

TARTALOM.

Értekezések :

	Lap
Az irodalomtörténet módszerei. (I. közl.) <i>Décsi Lajos</i>	1
Toldy Ferencz. (I. közl.) <i>Kunfi Zsigmond</i>	33
Dobozi M. és hitvese tört. költői feldolgozása. (I. közl.) <i>Dr. Vízota Gyula</i> ..	50
Az Ehrenfeld és Doñonkos-codex forrásai. (I. közl.) <i>Katona Lajos</i>	59

Adattár :

Egy olasz költő Mátyás királyhoz. <i>Hegedűs István</i>	79
Váradi Szabó György két verse. <i>R. Kiss István</i>	85
Széchenyi és Kossuth két kiadatlan levele. <i>Zsák J. Adolf</i>	89
Kitaibel Pál levele Diószegi Sámuelhez. <i>Kimnach Ödön</i>	91
Csengery Antal levele Salamon Ferenczhez. <i>Jónás Károly</i>	92
Arany János levelei Salamon Ferenczhez. <i>Jónás Károly</i>	94
Kölcsey Ferencz levelei b. Wesselényi Miklóshoz. <i>Ferenczi Zoltán</i>	98
Bajza József levele Kossuth Lajoshoz. <i>Kovács László</i>	105
Bolyai Farkas töredék jegyzetei. <i>Koncz József</i>	106
Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz. <i>Eszlegár László</i>	111

Ismertetések. Bírálatok.

Gyulai Pál. Emlékbeszéd. <i>R.</i>	121
Ferenczi Zoltán. A könyvtárban alapvonalai. Gyulai Farkas. A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon. <i>BB.</i>	123
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	126

— 0 —

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas*

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENHARMADIK ÉVFOLYAM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1903.

SZEGEDI TUDOMÁNYGYŰJTEMÉNY
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: *VI k* Lsz.: *50*

_____ csoport: _____ szám.

Budapest, 1903. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.

TARTALOM.

	Lap
Az irodalomtörténet módszerei. <i>Décsi Lajos</i>	1, 136, 274, 394
Toldy Ferencz. <i>Kunfi Zsigmond</i>	33, 143
Dobozi Mihály és hitvese tört. feldolgozása. <i>Viszola Gyula</i>	50, 160
Az Ehrenfeld- és Domonkos-codex forrásai. <i>Katona Lajos</i>	59, 188
X Az első magyar nyelvű színi előadás a fővárosban (1784) és gróf Waltron. <i>Bayer József</i>	129
Szánoki Gergely. <i>Olasz József</i>	169
IIj. Péczely József. <i>Balkányi Kálmán</i>	257, 428
Radványi verseskönyvek. <i>Baros Gyula</i>	296, 445
Petőfi és a szabadság eszméje. <i>Ferenczi Zoltán</i>	385

ADATTÁR.

Egy olasz költő Mátyás királyhoz. <i>Hegedűs István</i>	79
Váradi Szabó György két verse. <i>R. Kiss István</i>	85
Széchenyi és Kossuth két kiadatlan levele. <i>Zsák J. Adolf</i>	89
Kitaibel Pál levele Diószegi Sámuelhez. <i>Kimnach Ödön</i>	91
Csengery Antal levele Salamon Ferenczhez. <i>Jónás Károly</i>	92
Arany János levelei Salamon Ferenczhez. <i>Jónás Károly</i>	94
Kölcsény Ferencz levelei b. Wesselényi Miklóshoz. <i>Ferenczi Zoltán</i>	98
Bajza József levele Kossuth Lajoshoz. <i>Kovács László</i>	105
Bolyai Farkas töredékjegyzetei. <i>Koncz József</i>	106, 228
Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz. <i>Esztegar László</i>	111, 234
Enyedi György XVI. századbéli latin költeménye. <i>Hellebrant Árpád</i>	196
Egy s.-pataki deák tréfás (verses) prédikációja. <i>Földvári László</i>	199
Tótfalusi Kis Miklós verses Ethicája. <i>Gyalui Farkas</i>	199
Kazinczy Ferencz családi levelezése. <i>Dékány Kálmán</i>	201, 357
Böngészet a pannonhalmi kéziratárból. <i>Récsey Viktor</i>	220
Wesselényi Miklós levele IIj. Wesselényi Ferenczhez. <i>Ferenczi Zoltán</i>	244
Az 1649. évi országgyűlésen Keviczky János ellen írt gúnyvers. <i>Dékány Kálmán</i>	247
Javaslat gr. Széchenyi István érdemeinek törvénybe iktatása iránt Zsoldos Ignácztól. <i>Jónás Károly</i>	248
Guzmics Izidor apáti naplója. <i>Sörös Pongrácz</i>	323, 474

	Lap
Ismeretlen hungaricum I. Lipót korából. <i>Zoványi Jenő</i>	347
Adatok Balassa Bálintról. <i>Illéssy János</i>	371
Az Ali basa házasságáról és haláláról szóló énekről. <i>Pékár Károly</i>	374
Néhány ismeretlen adat I. Péczely József szülői életéhez. <i>Dezső Loránt</i>	377
Magyari István irodalmi működéséhez. (Adalék a mértékes verselés történetéhez.) <i>Dezsi Lajos</i>	467
Adatok Mikes Kelemenről. <i>Illéssy János</i>	495
Döbrentei Gábor folyamodványa. <i>Lampérth Géza</i>	498

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Gyulai Pál. Emlékbeszéd. <i>R.</i>	121
Ferenczi Zoltán. A könyvtár alapvonalai. Gyulai Farkas. A könyvtári tudományok czélja és feladata Magyarországon. <i>BB.</i>	123
Le mouvement littéraire contemporain, par Georges Pellissier 1903. <i>Téri József</i>	252
Regös énekek. Regösök, írta dr. Sebestyén Gyula. <i>L. M. R.</i>	378
De Vooy. Middelnederlandsche Legenden. Haga 1900. stb. <i>Katona Lajos</i>	500

VEGYESEK.

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	128, 255, 383, 506
Hely-, név- és tárgymutató	III

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Balkányi Kálmán.</i> Ifj. Péczely József. 1. 2. közl.	257, 428	<i>Földváry László.</i> Egy sárospataki deák trétás verses prédikációja	199
<i>Baros Gyula.</i> Radványi verses-könyvek. 1. 2. közl.	296, 445	<i>Gyulai Farkas.</i> Tótfalusi Kis Miklós verses Ethikája	199
<i>Bayer József.</i> Az első magyar-nyelvű színi előadás a fővárosban (1784) és gróf Waltron ...	129	<i>Hegedűs István.</i> Egy olasz költő Mátyás királyhoz ...	79
<i>B. B. Ferenczi Zoltán.</i> A könyvtár-tan alapvonalai. Gyalui F. A. könyvtári tudományok czéjja ...	123	<i>Hellebrant Árpád.</i> Enyedi György XVI. századbeli latin költeménye ...	196
<i>Dékány Kálmán.</i> Kazinczy Ferencz családi levelezése. 1. 2. közl. 201, 357		— Irodalomtörténeti repertorium. 1—4. közl.	126, 255, 383, 506
— Az 1649 évi országgyűlésen Keviczky János ellen írt gúny-vers ...	247	<i>Illéssy János.</i> Adatok Balassa Bálintról ...	371
<i>Décsi Lajos.</i> Az irodalomtörténet módszerei. 1. 2. 3. 4. közlemény ...	1, 136, 274, 394	— Adatok Mikes Kelemenről ...	495
— Magyarai István irodalmi működéséhez. (Adalék a mértékes verselés történetéhez.) ...	467	<i>Jónás Károly.</i> Csengery Antal levele Salamon Ferenczhez ...	92
<i>Dezső Lóránt.</i> Nehány ismeretlen adat I. Péczely József szülői életéhez ...	377	— Arany János levelei Salamon Ferenczhez ...	94
<i>Esztegar László.</i> Magyar írók levelei Egressy Gáborhoz. 1. 2. közl. ...	111, 234	— Javaslat gr. Széchenyi I. érde-meinek törvénybe iktatása iránt	248
<i>Ferenczi Zoltán.</i> Petőfi és a szabadság eszméje ...	385	<i>Katona Lajos.</i> Az Ehrenfeld- és Domonkos-codex forrásai. 1. 2. közl.	59, 188
— Kölcei Ferencz levelei b. Wesselényi Miklóshoz ...	98	— De Vooy. Middelnederlandsche legenden. Hága. 1900. stb. ...	500
— Wesselényi Miklós levele ifj. Wesselényi Ferenczhez ...	244	<i>Kimnach Ödön.</i> Kitaibel Pál levele Diószegi Sámuelhez ...	91
		<i>R. Kiss István.</i> Várad Szabó György két verse ...	85
		<i>Koncz József.</i> Bolyai Farkas töredékjegyzetei. 1. 2. közl. 106,	228
		<i>Kováts László.</i> Bajza József levele Kossuth Lajoshoz ...	105

	Lap		Lap
<i>Kunfi Zsigmond</i> . Toldy Ferencz.		<i>R. Gyulai</i> . Emlékbeszéd ...	211
1. 2. közl. ...	33, 143	<i>Sörös Pongrácz</i> . Guzmics Izidor	
<i>Lampérth Géza</i> . Döbrentey Gábor		apáti naplója. 1. 2. közl. 323,	474
folyamodványa ...	498	<i>Téri József</i> . Le mouvement litté-	
<i>L. M. R.</i> Regös énekek. Regösök.		raire, par G. Pellissier. 1903. ...	252
Irtá Dr. Sebestyén Gyula ...	378	<i>Viszota Gyula</i> . Dobozsi Mihály és	
<i>Olasz József</i> . Szánoki Gergely ...	169	hitvese tört. feldolgozása. 1. 2.	
<i>Pekár Károly</i> . Az Ali basa háza-		közl. ...	50, 160
sulásáról és haláláról szóló		<i>Zoványi Jenő</i> . Ismeretlen hunga-	
énekről ...	374	ricum I. Lipót korából ...	347
<i>Récsey Viktor</i> . Böngészet a pan-		<i>Zsák J. Adolf</i> . Széchenyi és	
nonhalmi kéziratárból ...	220	Kossuth két kiadatlan levele ...	89

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Az irodalomtörténet elmélete.

<i>Décsi Lajos</i> . Az irodalomtörténet	
módszerei. 1. 2. 3. 4. köz-	
lemény ...	1, 136, 274, 394

II. Középkor.

<i>Hegedűs István</i> . Egy olasz költő	
Mátyás királyhoz ...	79
<i>Katona Lajos</i> . Az Ehrenfeld- és	
Domonkos-codex forrásai. 1. 2.	
közl. ...	59, 188
— De Vooy. Middelnederland-	
sche Legendén. Hága. 1900. stb.	500
<i>L. M. R.</i> Regös énekek. Regösök.	
Irtá Dr. Sebestyén Gy. ...	378
<i>Olasz József</i> . Szánoki Gergely ...	169

III. Ujkor.

<i>Baros Gyula</i> . Radványi verses-	
könyvek. 1. 2. közl. ...	296, 445
<i>Dékány Kálmán</i> . Az 1849. évi	
országgyűlésen Keviczky János	
ellen írt gúnyvers ...	247
<i>Décsi L.</i> Magyar István irodalmi	
működéséhez. (Adalék a mérté-	
kes verselés történetéhez.) ...	467
<i>Dezső Lóránt</i> . Néhány ismeretlen	
adat I. Péczely József szülői	
életéhez ...	377
<i>Földváry László</i> . Egy sárospataki	
deák verses prédikációja ...	199

<i>Gyalui Farkas</i> . Tótfalusi Kis	
Miklós verses Ethikája ...	199
<i>Hellebrant Árpád</i> . Enyedi György	
XVI. századbeli latin költe-	
ménye ...	196
<i>Illéssy János</i> . Adatok Balassa	
Bálintról ...	371
— Adatok Mikes Kelemenről ...	495
<i>R. Kiss István</i> . Váradi Szabó	
György két verse ...	85
<i>Pekár Károly</i> . Az Ali basa háza-	
sulásáról és haláláról szóló	
énekről ...	374
<i>Zoványi Jenő</i> . Ismeretlen hunga-	
ricum I. Lipót korából ...	347

IV. Legújabb kor.

<i>Bayer József</i> . Az első magyar	
síni előadás a fővárosban	
(1784) és gróf Waltron ...	129
<i>Dékány Kálmán</i> . Kazinczy Fe-	
rencz családi levelezése 1. 2.	
közl. ...	201, 357
<i>Esztegar László</i> . Magyar írók	
levelei Egressy Gáborhoz. 1.	
2. közl. ...	111, 234
<i>Ferenczi Zoltán</i> . Petőfi és a sza-	
badság eszméje ...	385
— Kölcsey Ferencz levelei b.	
Wesselényi Miklóshoz ...	98
— Wesselényi Miklós levele ifj.	
Wesselényi Ferenczhez ...	244

	Lap		Lap
<i>Jónás Károly.</i> Csengery Antal levele Salamon Ferenczhez ...	92	<i>R. Gyulai.</i> Emlékbeszéddek ...	421
— <i>Arany János</i> levelei Salamon Ferenczhez ...	94	<i>Sörös Pongrácz.</i> Guzmics Izidor apáti naplója. 1. 2. közl. 323,	474
— <i>Javaslat gr. Széchenyi István</i> érdemeinek törvénybe iktatása iránt ...	248	<i>Téri József.</i> Le mouvement littéraire, par G. Pellissier. 1903.	252
<i>Kimnách Ödön.</i> Kitaibel Pál levele Diószegi Sámuelhez ...	91	<i>Viszota Gyula.</i> Dobozy Mihály és hitvese tört. feldolgozása. 1. 2. közl. ...	50, 160
<i>Koncz József.</i> Bolyai Farkas töredékjegyzetei. 1. 2. közl. 106,	228	<i>Zsák J. Adolf.</i> Széchenyi és Kossuth kiadatlan levele ...	89
<i>Kováts László.</i> Bajza József levele Kossuth Lajoshoz ...	105		
<i>Kunfi Zsigmond.</i> Toldy Ferencz. 1. 2. közl. ...	33, 143		
<i>Lampérth Géza.</i> Döbrentey Gábor folyamodványa ...	498		
<i>Récsey Viktor.</i> Böngészet a panonhalmi kéziratárból ...	220		

V. Vegyesek.

<i>BB, Ferenczi Z.</i> A könyvtártan alapvonalai. Gyalui F. A könyvtári tudományok czélja	123
<i>Hellebrant Á.</i> Irodalomtörténeti repertorium. 1—4. közl. 126,	255, 383, 506

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Ábel Jenő hagyatéka	79	Benfey és az összehasonlító iro-	
Ábrányi Emil	105	dalomtörténet	16
Aesthetika és irodalomtörténet ...	12	Beniczky Gábor	319, 320
Ali basa házasságáról és halálá-		Beöthy Ödön	90
ról szóló historiás énekről 374—377		Beöthy Zsolt irodalom-meghatá-	
Amade László	299	rozása 7; — az irodalom-	
Apiarius	500	történetről 11; — irodalom-	
Apponyi György gr.	91	történeti összehasonlításai 16;	
Arany János 16; — levelei Egressy		— irodalomtörténeti módszer-	
Gáborhoz 111—112; — leve-		tan írásának terve	3
lei Salamon Ferenczhez	94—98	Beöthy-féle Képes magyar iroda-	
Arany László	129	lomtörténet	155
»Arcana regni Hungariae«	309	Berkeszi István	301
Aristophanes irodalmi kritikája 22—28		Bernát János	307
Aristoteles az irodalom fogalmáról		Bernays magyarázata a Katharsis-	
5; irodalom elmélete	394—427	ról	409
Arnold Tamás az irodalomról	7	Berzeviczy Gergely	162
Assissi szent Ferencz	59	Berzsenyi és Horatius	15
Bacsányi János	131	Bessenyei György 40, 148, — Sán-	
Bajza Jenő levele Egressy Gábor-		dor	302
hoz	112	Beust: Boldogul való meghalás	
Bajza József levele Kossuth Lajos-		tudománya (1600)	468
hoz	105	Béza Tódor	301
Bakóczi János	258	Bezegh Ádám	463
Balassa Bálintról adatok 371—374;		Bibliographia és irodalomtörténet ...	13
— énekei	14, 445	Boér József	496
Balkányi Kálmán	273, 444	Bolyai Farkas töredékjegyzetei	
Barcsay Ábrahám	299, 301	106—111, 228—34	
Baros Gyula	322, 466	Bonald irodalom-meghatározása ...	5
Benedek Mihály	267	Borinski műve a renaissance poe-	
		tikájáról	2

	Lap		Lap
Bornemisza István	322	Darnay Kálmán	52
Bossányi János	359	Deák Ferencz	103
Bossányi Zsuzsánna levele Kazinczy Ferenczhez 201—202; — K. Péterhez	202—203	Deákság mestersége (litteratura) ...	7
Bougine az irodalomtörténetről ...	10	Debreczeni codex	428
Brandes: Visionslitteratur	505	Dégenfeld Ottó gr.	100, 103
Braga portugál irodalomtörténetíró	1	Dékányi Kálmán	220, 247, 371
Braitmaier műve a német költői elméletről és bírálatról	2	Demokritos irodalombírálata	29
Branicki Szaniszló	196	Désházi Tolnay F. I. Tolnay.	
Brooke, Stopford az irodalom fogal- máról	6	Dessewffy József gr. 220, 221, 474, 475	
Brunetière az irodalmi kritikáról ...	2	Dezső Loránt	377
Byronismus	15	Dézi Lajos	32, 142, 295, 474
Budai Ézsaiás 91, 262, 263, 428; — Ferencz	51	Dialogus miraculorum	504
Budai első színi előadás	129—135	Dialogus duorum asseclorum S. Georgii	447
Buffon művei irodalomtörténeti szempontból	4	Diderot és az összehasonlító iro- dalomtörténet	16
Bulyovszkyne	244	Dietelmayer Terézia	131
Burgum Novum, Burgundia Nova	75	Diószegi Sámuel	91
Callimachus Experiens	169—187	Dobozy Mihály és hitvese történe- tének költői feldolgozásai 50—58, 160—168	
Cantimpréi Tamás	500—505	Domonkos-codex forrásai 59—78, 188—195	
Caraffa Antal	311	Döbrentey Gábor 338; folyamod- ványa 498, 499; — Ferenczy Jákóhoz	222—223
Carlyle az irodalom fogalmáról ...	6	Dőry István gömöri követ	247
Carrariensis, Michael	169, 184	Dramáról Bolyai Farkas jegyzete ...	228
»Castrum doloris« (1728) 296, 305, 307		Dramai versenyek	21
Chernel István művei irodalomtör- téneti szempontból	4	Eberus Pál	474
Christ véleménye az irodalom fogal- máról	5	Egger Emil ókori kritika-története	2
Cicero az irodalom fogalmáról ...	5	Egressy Gáborhoz magyar írók levelei	111, 120, 234—244
Colbert	305	Egyed Antal apát	331
Cortonai Illés	62	Ehrenfeld-codex forrásai 59—78, 188—195	
Csáky Zsigmond főtárnokmester ...	306	Ehrle	61
Csató Pál	474, 475	Eichhorn az irodalom fogalmáról ...	6
Csécsei Imre	435	Emerson irodalom-meghatározása	6
Csengery Antal	92, 125	Enyedi György XVI. századbeli latin költeménye	196
Cseréi Mihály	199—200	Erdélyi János	240, 241
Csicseri Ferencz testamentuma ...	304	Erdődy Gábor gróf	307
Csokonai-album	119	Esterházy József gr.	306
Czobor Márk	308		
Czuczor Gergely	474		

	Lap
Esterházy Károly gróf	339
Esztégár László	120, 244
Ethika és irodalomtörténet	12
Farkas Gáspár 322; — Istók	310
Fáy András levelei Egressy Gábor- hoz	113—115
Fejér György levele Ferenczy Jákó- hoz 223—227; műveinek jegy- zéke	224—227
Fekete Soma	113
Fényes Elek levele Ferenczy Jákó- hoz	227
Ferenczy Jákó	222, 223, 224, 227
Ferenczi Zoltán 105, 199, 246, 393; »Könyvtárta«-a	123
Fioretti című népkönyv	64
Flaminius imádsága	473
Folklore az irodalomban	5
Forgách Ludmilla	315
Földi János	152
Földváry László	199
Fracheto, Gerardus de —	61
Fraxini János	461
Gaal György	52, 55, 167
Gálszécsi István	467
Gayley és Scott kritika-bibliogra- phiája	2, 3
Geiger felolvasásai a fiatal Goethe- ről	1
Gerhard Királyfalvi György	314
Gervinus hatása Toldyra	157
Gervinus irodalom-meghatározása	4
Gesner Konrád az irodalomtörté- netről	9
Gnomák Bolyai Farkastól	107—108
Goedeke az irodalomtörténetről	11
Goethe »Dichtung und Wahrheit«-ja	144
Goethe Platonról	295
Gonzales spanyol kritika-története	2
Gorgias irodalombírálat	31
Görög irodalmi kritika 19—32, 136—142, 274—295, 394—427	

	Lap
Grässe az irodalom fogalmáról	6
Greguss Ágost levele Egressy Gá- borhoz	115
»Gróf Waltron« cz. színdarab 129—135	
Grucker műve a német irodalmi elméletek történetéről	2
Gubernatis és az összehasonlító irodalomtörténet	16
Gundling az irodalomtörténetről	10
Guzmics Izidor 220—227, 35; — apáti naplója 323—347, 474—495; — levele 221—222	
Gyalui Farkas	123, 201
Gyöngyösy János	299, 301, 310
Gyulai Lajos gróf	498
Gyulai Pál 93; — Emlékbeszé- dei	121—123
Gyurmán Adolf	120
Gyürki Pál	450, 451
Hafiz versei	301
Halász Dezső	234
Hamelius angol kritika-története	2
Hatzfeld francia kritikus	3
Hegedüs István 85; — Lajos	236
Hegel	159
Hegyalusi György	350
Heinrich Gusztáv irodalom-meg- határozása 7; irodalomtörté- neti összehasonlításai	16
Heisterbachii Caesarius	500
Hellebrant Árpád	198
Hesiodos Theogoniája	29
Herder és az összehasonlító iroda- lomtörténet	16
Herman Miklós	472
Herman Ottó művei irodalomtör- téneti szempontból	4
Hermann az irodalomtörténetről	10
Herolt János	502
Hochenegger, győri kanonok	164
Hollósy Cornélia	113
Home (Lord Kaimes)	18
Horányi Elek	223

	Lap		Lap
Horváth Sámuel, Kocsi	248	Kazinczy Ferencz 34, 44, 131, 263; — »Keresztes Bálint« című dala	152
Hrabovszky György	467	Kazinczy Ferencz családi levele- zése	201—220, 357—371
Hugo Viktor a genieről	140	Kazinczy Gábor 235; — levele Egressyhez	115
Hugolin	63	Kazinczy József	217, 218
Humberti Gesta Praedicatorum ...	77	Kazinczy László 203, 204, 209, 210, 211, 212, 213	
Humboldt művei irodalomtörténeti szempontból	4	Kazinczy Péter	202—216
Hunfalvy Pál	121, 154	»Kazán a vadászok« kezdetű vers	455
Hungaricum (Ismeretlen) I. Lipót korából	347	Keczer Sándor	299, 816, 318
Igaz Sámuel	161	Kelemen László	243
Ihász Gábor	374	Kemény Zsigmond báró	235
Illéssy János	374, 498	Keuhl Feldmarschal	304
Imre Sándor Petőfi-tanulmányai ...	16	Keviczky János	247
Irodalom fogalma 4—7; — az ókorban	5	Kézai Simon	117
Irodalomtörténet fogalma	7—11	Kimmach Ödön	92
Irodalomtörténet más tudományok- hoz való vonatkozásában 12—13		Kiss István, Rugonfalvi	89
Irodalomtörténet módszerei 1—32, 136—142, 274—295, 394—427		Kis János	163
Irodalmi kritika és irodalomtörté- neti módszer	17—19	Kisfaludy Károly	34, 42
Istvánffy Miklós	51	Kisfaludy Károly verses és prózai »Dobozy«-jának töredéke	57
Jánosi Béla aesthetika-története ...	3	Kisfaludy Sándor	50, 52, 55, 167
Janus Pannonius	79, 169	Kisfaludy Sándor : Dobozy Mihály és hitvese	59—58, 160—168
Jeszzenszky Dániel	462	Kisfaludy-Társaság	35, 48
Joel Sokratesről	32	Kiszel Péter	371
Jókai Mór 236; — »Epur si muove« cz. regénye	35	Kitaibel Pál levele Diószegi Sámuel- hez	91
Jónás Károly	98, 251	Klobusiczky Ferencz	309
Jósika Miklós	47, 114	Koberstein az irodalom fogalmá- ról 6; az irodalomtörténetről	10
Józsa Mihály	299, 319	Komlóssy Antal	91
Kajali Pál	450	Komlóssy Ida	113
Kalajlikoz vagyis Piperés Ali basa	375	Koncz József III.	234
Kálniczky Endre	377	Kányi János	130
Károli György gróf	98	Kossuth Lajos 246; — levele 90—91	
Katona József »Bánk bán«-jának kritikája	120	Kossuth Lajoshoz levele Bajának	105
Katona Lajos	16, 78, 195	Kovachich József Miklós	498
Katharsis fogalma Aristotelesnél 408—411		Kovács Pál	242
Kazinczy Dienes 201, 203, 212, 213		Kováts Tamás	324
		Kölcsey Ferencz	50, 147, 180, 263
		Kölcsey Ferencz levelei b. Wesse- lényi Miklóshoz	98—105

	Lap		Lap
Köleséri Sámuel	496	Máriássy György	461
Költészet eredete	404	Marmontel az irodalom fogalmáról	6
Költői utánzás Aristotelesnél ...	400	Maróthy György	271
Könyvtártan Ferenczi Zoltántól ...	123	Matisz Pál	105
Körtvélyesi Erzsébet	377	Mátyás királyhoz egy olasz költő	79—85
Kövér Lajos színművei	93	Mayer János színingazgató	129
Kritikus Taine szerint	38	Mazarin bibornok	305
Kritika, irodalmi	17—19	Mazzarella »Della critica«	2
Kunfi Zsigmond	49, 159	Medgyes Lajos levelei Egressy	
		Gáborhoz	118—119
Ladiver Sámuel	462	Meister: »Die Fragmente der libri	
»Lakodalmi vers 1759-ből«	465	VIII. Miraculorum« stb.	
Lambecius Péter az irodalomtör-		(Könyvism.)	500—505
ténetről	9	Menéndez y Pelayo aesthetika-tör-	
Lampérth Géza	499	ténete	2
Lauterbachius János	471	Menyői Tolvay F. I. Tolvay	—
Lázár János gr.	301	Mértékes (Magyar) vers történeté-	
Lélektan és irodalomtörténet	12	hez adalék	467—474
Lelki fegyvertartó ház	348	Meskó Sándor	311
Lempp kutatásai a »Speculum		Metrodoros	21
vitae« felől	61	Michiels kritika-története	2
Leoninus vers	310, 311	Mikes Kelemenről adatok	495—498
Lessing és az összehasonlító iroda-		Milton »Megtalált paradicsom«-a	
lomtörténet 16. — a Kathar-		109; »Elveszett paradicsom«	
sisról 410. — »Lessings Pla-		229—231	
gate« cz. mű	16	Minocchi	61
Lévay József levelei Egressy Gábor-		Misztótfalusi Kis Miklós verses	
hoz	116—118	ethikája	199—201
»Litteratura« szó használata az		Mokcsay István	299, 321
ó- és középkorban	5, 6	Morhof az irodalom fogalmáról 6;	
Lobwasserus Ambrus	472	— az irodalomtörténetről	9, 16
Lozsi Imre	435	Möller Ferdinánd	130
Lövei Balázs	350	Muckowsky József	170
Lukács Móricz	121	Müller Miksa és az összehasonlító	
Lycurgus törvényeiről Bolyai	232	irodalomtörténet	16
Lyrái versenyegek	20	Mylaeus Kristóf az irodalomtörté-	
		netről	9
Magyar írók levelei Egressy Gábor-		Nádasdy Ferencz	468
hoz	111—120, 234—244	Nádasdy Leopold gróf	332
Magyar Benigna imakönyve	223	Nagy Imre	272
Magyar István irodalmi működé-		Négyesy László	469
séhez adalék	467—474	Némethy Pál versei	435
Májor József fejezérvári kanonok ...	335	Nemzeti irodalom fogalma	4
Majthényi János	310	Nemzetietlen kor	297
Manlius János	468	Néplelektan és irodalomtörténet ...	12
Mária-csodák	505		

	Lap		Lap
Nisard Dezső az irodalomtörténetről	11	Posnett az irodalom fogalmáról 6 ;	
Noszlopi Ignác	248	— az összehasonlító irodalom-	
Nyeregjártó András	247	történetről	15
Orlai Soma »Zach F.« festménye	112	Potoczky Kristóf	373
Országgyűlés (1649)	247	Prodikos irodalombíráta	31
Ossolinski-könyvtár	181	Prónay Éva	299
Összehasonlító irodalomtörténet	13	Prónay László	466
		Protagoras irodalombíráta	31
		Pyrker László egri érsek	45
Paul Hermann az irodalomról	7	Ráday Gedeon ifj.	131
Pancátantra	16	Ráday Pál	450, 453
Pánczél Dániel	161	Radványi verseskönyvek 296—322,	
Pápay Sámuel az irodalomtörté-		445—466	
netről	11, 155, 156	Radvánszky-család irodalmi ér-	
Pannonhalmi kézírattárból böngé-		demei	296, 298
sztet	220—227	Radvánszky Dénes	298, 458
Pannonia siralma	307, 308	Radvánszky Ferencz verses levele	
Passy I. C. bécsi jogtudós	165	458 ; — levele	461
Patay F. Sámuel	307	Radvánszky V. György	312
Pázmány Péter és Luther hasonló		Radvánszky István	464
szerepe Toldy szerint	157	Radvánszky János 297, 298, 302,	
Péchy Imre 267, 435, 360, 361,		309, 450, 451, 452, 453	
362 ; — levele Kazinczyhoz	358, 359	Radvánszky-codex	445
Péczy (L.) József szülői életéhez		Rákóczy Ferencz	463
adatok	377	Rakovszky János alispán	373
Péczy József ifj. 258—273, 248—444		Rangoni Gábor	169—187
Pekár Károly	377	Récsey Victor	227
Pellissier György	252—254	Regösök	378—384
Perrault-féle vita	16	Reichert M. P. B.	61
Petkó Zsigmond	299	Reiman az irodalom fogalmáról 6 ;	
Petőfi Sándor 235 ; — költészete		— az irodalomtörténetről	10
129 ; — és a szabadság esz-		Reinkens a katharsisról	410
méje	385—393	»Részegség gyalázatja«	315
Philologia és irodalomtörténet	12,	Révay Mihály	319
Platon az irodalom fogalmáról 5 ;		Révay Péter	374
— irodalomelmélete 136—142,		Reviczky Károly	301
274—295		Rhapsodosok versenye	20
Platthy András	299, 303	Rimay János a litteraturáról	7
Platthy Ábrahám	313	Rómer Floris	336
Plutarkhos és az összehasonlító		Roth Tamás	299, 321
irodalomtörténet	15	Rugonfalvi Kiss István	89
»Polgárzat« (civitas)	441	Sabatier Pál	61
Polymathia és irodalomtörténet	9—10	Saintsbury kritika-története	1, 2
Pompéry János	97	Sainte-Beuve	41, 159

Lap	Lap
Salamon Ferencz ... 92, 94—98	Szilády Áron ... 16, 374—375
Sárospataki deák tréfás prediká- tíója ... 199	Szilágyi István ... 273, 299
Schanz véleménye az irodalom fo- galmáról ... 5	Szilágyi Sándor ... 97, 171
Schikaneder Emanuel ... 131	Szini előadás, Első budai ... 129—135
Schlegel A. W. és az összehason- lító irodalomtörténet ... 16	Szirmay Anna ... 464
Sebestyén Gyula: Magyar népköl- tési gyűjtemény ... 378—382	Szkalka Kandid ... 495
Seckendorff és Boneval ... 304	Szoboszlai Pap István ... 435
Simonides János ... 462	Szombathy János ... 350
Sinai Miklós ... 268	Szücs István ... 268, 432
Sinka Sándor ... 261	Taine 8, 147, 159; — az iroda- lomtörténetről ... 11
Sociologia és irodalomtörténet ... 12	Takács Sándor ... 259
Sokrates ... 32	Tarlov János ... 196
Sörös Pongrácz ... 347, 495	Társadalomtudomány és irodalom- történet ... 12
Speculum perfectionis ... 62	Tatai Sándor ... 435
Speculum vitae b. Francisci et socio- rum (1504) ... 60, 61	Teleki József gróf 299, 302, 321, 474, 475
Spingarn renaissancekori kritika- története ... —	Teleki Miklós ... 299, 314, 454
Staël, Madame de — az irodalom fogalmáról ... 5	Teleki Sámuel gróf ... 357—358
Stesimbrotos ... 21	Temesvári Pelbárt ... 502
Stettner József ... 301	Téri József ... 254
Swoboda Wenzel Alajos ... 165, 166	Théry Ágost irodalmi módszer tör- ténete ... 1
Szabó György, Váradi alias Becs- kereki — két verse ... 85—89	Thököly Imre ... 320
Szánoki Gergely ... 169—187	Tissot francia kritika-története ... 2
Szalay László ... 235	Tiszaháti szavak ... 303
Szász Károly idősb ... 99	Toldy Ferencz 33—49, 143—159; — az irodalomról 7; — az iro- dalomtörténetről ... 11
Széchenyi István gróf levele ... 89—90	Tolnay Ferencz, Désházi Menyő 299, 449 kk.
Széchenyi István gr. érdemeinek törvénybe iktatása iránt javas- lat ... 248—251	Tomori Anasztáz levele Egressy Gáborhoz ... 235
Székely István ... 467	Tompa Mihály levelei Egressy Gáborhoz ... 236—238
Székely Sámuel ... 456	Tótfalusi I. <i>Misztófalusi Kis Miklós</i> —
Székelyudvarhelyi ev. ref. collegium könyvtára ... 85	Tóth Ferencz ... 241
Szemere Miklós levele ... 120	Tóth Kálmán levele Egressy Gábor- hoz ... 238
Szemere Pál ... 120	Tóth Lőrincz ... 235
Szemere Pál levelei Egressy Gábor- hoz ... 234—235	Töltényi Szaniszló ... 161
Szentiványi Kristóf 371; — László 302; — Zsigmond ... 372	Történet és irodalomtörténet ... 12
	Tragoedia-elmélet Aristotelesnél 406—411

	Lap		Lap
Trezza »Critica moderna« cz. műve	2	Vitéz János	176
Tsitseri I. <i>Csicseri F.</i>	—	Vitry, Jacques de	501
Tudományok története és irodalom- történet	13	Volf György	60
Unghi lakodalom	316	Voltaireianus gondolkodás	37
Ujfalvi Ádám	118	Vooy's: Middelnederlandsche Le- genden	500—505
Vahot Imre levelei Egressy Gábor- hoz	239—244	Voragine, Jacobus a	501
Váradi Szabó György két verse (1699—1703)	85—89	Vörösmarty Mihály 34, 47; — »Zalán futása«-ról aesthetikai levelek Toldytól	147, 149
Varjas János	259	Wachler az irodalom fogalmáról	6
Vas Gereben	242	Wesselényi Miklós levele ifj. Wesse- lényi Ferencznek	244—246
Vásárhelyi daloskönyv	316	Wylie angol kritika-története	2
Vécsey Zsigmond	377	Xenophanes bírálata e költőkről	29
Verseghy Ferencz	44	Zeller: »Irodalmi és történeti kri- tiká«-ja	1
Verulami Bacon Ferencz az iro- dalom fogalmáról 6; — az irodalom történetéről	9	Zichy Klára grófnő	448
Vet, Van der — »Het Biënboec van Thomas von Cantimpré« (Könyvism.)	500—505	Zoltvány Irén	220, 323
Vilmar az irodalomtörténetről	10	Zrinyi és Tasso	15
Virág Benedek	469	Zoványi Jenő	357
Visio S. Pauli	505	Zrinyiász forrásai	95—97
Viszota Gyula	58, 168	Zsák J. Adolf	91
		Zsoldos Ignác	248, 251

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MÓDSZEREI.*

— Bevezetés az irodalomtörténetbe. —

Első közlemény.

Braga portugál irodalomtörténetíró nagy munkája bevezető, elméleti részében azt írja, hogy régi álmának beteljesülését érte meg, midőn azt kiadhatta. Minekünk is, ha nem régi álmunk, de régi vágyunk volt egy irodalomtörténeti módszertan írása. Midőn a berlini kir. egyetemen *Zellernek* »Irodalmi és történeti kritika« című s *Geigernek* »A fiatal Goethe«-ről tartott előadásait hallgattuk, már akkor ébredt bennünk e vágy, mely csakhamar elhatározássá is érlelődött.

Feladatunkat már mindjárt eleinte úgy fogtuk fel, hogy az irodalomtörténet módszertanát, hogy azt megérthessük, meg kell előzni a módszerek fejlődése történetének. Feladatunk ilyen értelmezése szabta meg munkánk szerkezetét. E szerint tanulmányunk bevezető részében az *irodalom, irodalomtörténet* és *műbírálat* fogalmát határoztuk meg s azután az első részben az *irodalomtörténeti módszerek történeti fejlődését* ismertettük, a második részben pedig adjuk az *irodalomtörténet módszertanát*.

Talán felesleges is említeni, hogy tárgyunknak külföldön nagy irodalma van. Rendkívül gazdag a módszertani, kevésbbé az a módszerek fejlődésével foglalkozó irodalom, habár különösen egyes korszakokra (pl. a renaissance korára) vonatkozó monographiákban itt sincs hiány. Az irodalomtörténeti módszerek fejlődését egészen tárgyalja *Théry* »Histoire des opinions littéraires chez les anciens et chez les modernes. 2 vol. Nouvelle éd. Paris 1848«¹ és *Saintsbury*nak »A history of criticism and literary

* Mutatvány ily című sajtó alatt lévő munkából.

¹ Első kiadása: »De l'esprit et de la critique littéraires.« czímmel szintén két kötetben 1832-ben jelent meg.

taste in Europe from the earliest texts to the present day» című három kötetre tervezett munkája, melyből eddig a műbírálat történetét a 18. század végeig ismertető két első kötet jelent meg (London, 1900—2). Az irodalomtörténet módszereinek fejlődését és magát a módszertant együtt adja *Mazzarellának* »Della critica libri tre. Genova 1866—1868.« (két jav. és bővített kiadás 1. kötete: Roma 1868.)¹ című munkája, egy irodalmi pályázat eredménye, melynek beosztása: 1. könyv (egyszersmind 1. kötet). A kritika története; 2. könyv. A kritika mint tudomány; 3. könyv. A kritika mint művészet. A kettőt szintén együtt tárgyalja *Brunetière* tömör, magvas cikke is a »Grande Encyclopédie« 13. kötetében »Critique III. Littérature« címmel. Az egyes korszakok, vagy egy nemzet irodalmára vonatkozó *monographiák* közül felemlítjük: A görög irodalmi műbírálatról *Egger*: »Essai sur l'histoire de la critique chez les Grecs. (Introduction a l'étude de la littérature grecque). Paris 1849; 3. éd. 1887.« A renaissance-kori műbírálatról *Spingarn* »A history of literary criticism in the renaissance. New-York 1899.« Az angolról *Wylie*: »Studies in the evolution of english criticism. Boston 1894.« *Hamelius*: »Die Kritik in der englischen Literatur des 17. und 18. Jahrhunderts. Leipzig 1897.« A francziáról, mely nemzetnek e tárgyról leggazdagabb irodalma van, *Brunetière*: »L'évolution des genres dans l'histoire de la littérature. Tome 1. L'évolution de la critique depuis la renaissance jusqu'a nos jours. Paris 1890«; *Michiels*: »Histoire des idées littéraires en France au XIXe siècle. 2 vol. 4. édition. Paris 1863«; *Tissot*: »Les évolutions de la critique française. Paris 1890.« (Csupán hat kritikussal foglalkozik). A németről *Grucker*: »Histoire des doctrines littéraires et esthétiques en Allemagne. Paris 1883«; *Borinski*: »Die Poetik der Renaissance und die Anfänge der litterarischen Kritik in Deutschland. Berlin 1886«; *Braitmaier*: »Geschichte der poetischen Theorie und Kritik von den Discursen der Maler bis auf Lessing. 1. 2. Theil. Frauenfeld 1888/9.« Az olaszról *Trezza*: »La critica moderna. 2. ed. Bologna 1880.« A spanyolról *Menendez y Pelayo* nagy aesthetika-történeti művén kívül, mely e tárggyal is foglalkozik, *Gonzalez*: »Historia de la

¹ *Saintsbury* említett művében, valamint *Gayley* és *Scott* alább idézendő bibliografiai műve is csak az első kiadást és első kötetet ismeri. Hogy a 2. kötet is megjelent, világosan mondja a 2. kiadás előszava: »Avverto intanto, che l'altra edizione del primo volume si faceva nel 1866 e del secondo nel 1868.« Nekünk ez a második kiadás van meg.

critica literaria en España. Madrid 1867.« A francia és olasz irodalom ezen kívül kritikai szemelvénygyűjteményekben is gazdag. Nálunk e téren alig történt valami. *Jánosi Béla* »Aesthetika történeté«-ben találunk ugyan erre vonatkozó fejtegetéseket, de ő feladatahoz híven csak mellékesen foglalkozott e tárggyal; a magyar műbírálat történetének megírása is még eddig a jámbor óhajtasok közé tartozik.

Az egyes módszertani írókra, kritikusokra vonatkozó irodalmat, mely, mint fentebb említettük, még sokkal gazdagabb, a fejlődés feltűntetésével kapcsolatban fogjuk ismertetni. Ott emlékezünk meg azon értekezésekről, könyvismertetésekről, melyek különösen a francia módszertani művekről, folyóiratainkban (mint a Budapesti Szemlében) szétszórva jelentek meg. A magyar módszertani irodalom fejlődését is ott ismertetjük, most csak azt említve meg, hogy *Beöthy Zsolt* ilyen tárgyú alapvető munkája, melyet egyetemi előadásaiából mi is ismerünk, most van sajtó alatt.

Az irodalomtörténeti módszertan fejlődésének feltűntetésével magokhoz a forrásokhoz fordulunk, csupán ott, a hol a forráshoz egyáltalában hozzá nem férhettünk, merítettünk másodkézből; itt is azzal, hogy kit követtünk, mit honnan merítettünk, hűségesen beszámolunk.

A bibliographiai anyag összegyűjtésénél nagy segítségünkre volt *Gayley* és *Scott* »An introduction to the methods and materials of literary criticism. Boston 1899.« cz. munkája. Ha ez előbb jelent volna meg, akkor, midőn az adatgyűjtéshez hozzáfogtunk, sok utánjárástól megkímélt volna bennünket. De így is nagy hasznát vettük.

Munkánk második, módszertani részére vonatkozólag annyit itt is szükségesnek tartunk megemlíteni, hogy az irodalomtörténeti módszerek értékére nézve Hatzfeld francia kritikussal egyetértünk abban, hogy sem az *aesthetikai*, sem az *erkölcsi*, sem a *történelmi*, sem a *lélektani*, végre sem az úgynevezett »tudományos« irodalmi műbírálat egymagában nem elégíti ki. Szerintünk is az irodalomtörténettel foglalkozó mindenikből nemcsak sokat tanulhat, hanem az irodalom korszakai, az írók és műveik különfélesége szerint mindazokat alkalmazhatja is.

A felőlet anyag nagy és változatos terjedelme szolgáljon segítségünkre, ha munkánk itt-ott hézagossnak vagy vázaltszerűnek fog feltűnni. Hiányait mi érezzük legjobban. Különben e szép tárgy

tanulmányozásával, mely közel van ahhoz, hogy önálló tudomány-
ággá fejlődjék, ezután sem hagyunk fel s módját találandjuk
annak is, hogy munkánk mutatkozó hibáit kijavítsuk.

* * *

BEVEZETÉS.

1.

Az irodalom fogalma.

I. Az ember szellemi tevékenysége sokféle és igen változatos
alakban fejeződik ki. Az emberi képzeletnek, gondolatnak és érze-
lemnek ilyen kifejezője lehet egy kép, egy szobor, a zene, a *nyelv*
és az *írás*. Az ilyen szellemi működés eredményének közvetítésé-
ben és megörökítésében az első hely a nyelvet és ennek meg-
jegyezdedett formáját, az írást illeti meg.

A nyelvben kifejezett és írásban vagy nyomtatásban meg-
örökített szellemi tevékenység összessége *irodalomnak* neveztetik.

A nyelvben és írásban élő irodalomban az egyes termékek
a fejlődés folyamán különböző jelentőségre tettek szert. Az *első*
helyet azok foglalták el, melyek tartalom, forma és nyelv tekintet-
ben egyaránt kiválnak s általános érdekük s céljuk is magukban
van, mint a művészetnek: ezek a *költői művek* (Szépirodalom).
Második azon irodalmi művek csoportja, melyek egy külön cél
érdekében, legyen az ismeretközlés vagy meggyőzés, fordítanak
kiváló gondot az előadási alak és a nyelv művészetére, ilyenek a
történeti, szónoklati, bölcséleti művek. A *harmadik* osztályba azok
jutottak, melyeknél a nyelv és forma pusztán eszközül szolgál az
ismeretközlés szolgálatában, ide tartoznak a *tudományos szakmun-
kák*, theologiai, természettudományi, orvosi stb. művek. Ha a tárgy
szerint tudományos művek írói a nyelvre és előadás művészi
formájára kiváló gondot fordítottak, akkor az ily művek is a
második osztály keretébe illesztetnek be (Buffon, Humboldt, Herman,
Chernel művei); viszont a szónoklati, bölcséleti és történeti művek
is, ha bennük a nyelv és a forma csupán mint az ismeretközlés
eszközei szerepelnek, a harmadik osztályba tartoznak.

Az irodalomban az első és legkiválóbb hely a *költői műve-
ket* illeti meg, sőt van oly felfogás, mely csupán ezeket tekinti az
irodalom keretébe beillőnek (Gervinus). A legáltalánosabb felfogás
az, mely a második osztályba sorolt szellemi termékekre is kiter-

jeszti az irodalom fogalmát, míg a harmadik csoportbeli műveket a szaktudomány történetébe utasítja. E felfogás szerint az irodalom fogalmi körébe az emberi szellem azon nyelvi alkotásai vonhatók be, melyek tartalmuk és előadási műformájuk miatt általános érdeklődésre tarthatnak számot.

Mindazonáltal az első (régente uralkodó) értelmezésnek, mely az irodalom fogalmát a szellemi termékek egyetemére kiterjeszti, ma is vannak hívei (pl. Christ, Schanz, Weber) s különösen a régi vagy kihalt irodalmak ismertetésénél, vagy élő irodalmak legrégibb koránál, a midőn az irodalmi ágak vagy nem váltak még el szorosan egymástól, hanem egybefolytak, vagy pedig az irodalmat pusztán ilyenek képviselik: a nyelvi és irodalmi fejlődés szempontjából a harmadik csoportba sorozott művek is az irodalom keretébe vonandók.

Épen így az irodalom keretébe bevonható a *néphagyomány* (folklore) is, mint az irodalom elsőrendű forrása (népdalok, népmondák, népmesék, közmondások), melyből a költészet is eredetét vette, benne gyökerezik, belőle táplálkozik s a vele való érintkezéstől új erőre kél ma is.

Nemzeti irodalom egy nemzet nyelvén kifejezett szellemi termékek összessége, azon szempontok alkalmazásával, melyeket az irodalomról általában felsoroltunk. Itt a nyelv az összekötő és elválasztó vonal. Megjegyezzük, hogy az irodalomban a nemzeti szellem kutatása vagy a fejlődés nyomon követése céljából más, pl. latin nyelvű irodalom (krónikák stb.) is a nemzeti irodalom körébe vonható, a nélkül, hogy az azért a nemzeti irodalomhoz szorosan hozzátartoznék.

II. Az *irodalom* fogalmának meghatározása újabb keletű. Az ó- és középkornak még szava sem volt e fogalom jelölésére. *Platon*nál, a ki szerint a bölcelet és tudás fogalma összeesik (Theait. p. 145E, 143D.); *Aristoteles*nél, a ki azt írja, hogy a bölcelet annyi mint a tudomány általában (Metaphys. VI. 1. 1026a.); *Cicero*nál, a ki szerint »omnis rerum optimarum cognitio atque in iis exercitatio philosophia nominata est,«¹ a bölcelet fogalmában az irodalom is benne foglaltatik. A *litteratura* szó, melyet ma a legtöbb nyelv e fogalom megnevezésére használ, a klasszikus

¹ *Überweg-Heinze*: Grundriss d. Gesch. d. Phil. I.^o 2. 1. Ez idézetet így alakban Merguet nagy Cicero-szótára segítségével se lehettük meg Cicero műveiben.

íróknál általában grammatikát jelentett.¹ Mai értelmét a renaissance hozta forgalomba.² *Verulamii Bacon*nál (1623), a ki a tudományt az értelem hármasságára (emlékezés, képzelés és gondolkodás) szerint három részre u. m. történelemre, költészetre és bölcsesetre osztotta föl, a tudomány egyértelmű az irodalommal. *Morhof* (1688),³ *Reimman* (1721), Bacon művének ismerői és felhasználói, vele ebben is egyetértenek és az irodalom szót tudományosság (Gelehrtsamkeit) értelemben használják. Így használja *Eichhorn* (1799), *Wachler* (1800), *Grässe* (1837) és mások. *Koberstein* (1827) szerint a németek irodalma általában magában foglalja a nép nyelvi és írásbeli szellemi termékeinek összeségét, tekintet nélkül azok alakjára és tartalmára. A német nemzeti irodalom, azon összesség egy része, szorosan véve csak azon írott műveket foglalja magában, melyek művészi úton jöttek létre és a melyeknek úgy alakjukra, mint belső lényegükre nézve sajátos német jellegük van, mi által más nemzetek irodalmi termékeitől már magukban véve, a nyelvre való tekintet nélkül különböznek.

Marmontel (1787) szerint az irodalom a széptudományok ismerete; *Madame de Staël* (1800) irodalom alatt a költészetet, szónoklatot, történelmet, bölcsesetet, vagy az erkölcsi ember tanulmányozását érti; *Bonald* (1802) híres meghatározása szerint az irodalom a társadalom kifejezése.⁴ Az újabb írók közül felemlítjük *Emersont*, a ki szerint az irodalom az ember törekvése kárpótolni magát helyzete silányságáért; *Carlyle*-t, a kinél az irodalom, a mennyiben valóban az, »a természet apocalypsise«, »a nyílt titok« feltárása, *Fichte* stílusában szólva, ez az isteninek »folytonos megnyilatkozása a földiben és a közönségesben«; *Stopford Brooke*-ot, a ki szerint irodalom alatt intelligens emberek és nők írott gondolatait és érzelmeit értjük, oly módon kifejezve, hogy az olvasót gyönyörködtessék és *Posnett*et (1886), a ki szerint az irodalom azon műve-

¹ Így *Seneca*: Epist. 88; *Quintilianus*: Instit. Orat. lib. II. cap. 1. (Grammaticae, quam in Latinum transferentes litteraturam vocaverunt); *Augustinus*: De ordine lib. II. c. 12. Kivétel *Cicero*: Part. 7. extr. Litteratura constat ex notis litterarum et ex eo, in quo imprimuntur illae notae és *Philipp.* 2, 45. Fuit in illo (sc. Caesare) ingenium, ratio, memoria, litteratura, cogitatio, diligentia.

² V. ö. 9. l.

³ Az évszám irodalomtörténeti műveik első kiadása évét jelenti.

⁴ A francia írók által sokat emlegetett hely, melyre később visszatérünk: »Les progrès de la littérature q'on peut regarder, comme l'expression de la société.«

ket foglalja magában, melyek versben vagy prózában inkább a képzelet, mint az elmélkedés alkotásai; a nemzet lehető legnagyobb részének inkább gyönyörködtetésére, mint oktatására és gyakorlati hasznára törekésznek és inkább általános, mint különös ismeretet kívánnak. *Arnold Tamás* (1888) szerint az irodalom a szó tágabb értelmében az ember írott gondolatainak foglalata, a nemzeti irodalom e szerint egy nemzet írott gondolatainak összessége; szorosabb értelemben az irodalom azon művek összessége, melyek sem nem egy külön osztályhoz vannak intézve, sem a szavakat nem úgy használják mint tisztán a dolgok jegyeit, hanem oly tárgyakról értekezvén, melyek az embert mint embert érdeklik és a szavakat úgy használván, mint a *gondolatok* hordozóit és kifejezőit: az általános emberi értelemez és a közös emberi szívhez szólnak. *Paul H.* (1889) szerint csak azon műveket számítjuk az irodalomhoz, melyek a nyilvánosságnak vannak szánva, a nagy közönség számára. —

Toldy szerint irodalom ¹ alatt a nyelvben és írott termékekben nyilatkozó emberi szellem műveinek bizonyos összegét; *Beöthy Zsolt* szerint az emberi szellem élőszóval előadott, vagy írásba foglalt műveinek bizonyos összességét értjük. Valamely nemzet egyetemes irodalma magában foglalja az illető nemzet nyelvén készült elme-termékek összességét. Ennek határain belül pedig ama művek összességét, melyekben leginkább nyilatkozik a nemzet szelleme, nemzeti irodalomnak nevezzük. *Heinrich Gusztáv* az Egyetemes Irodalomtörténetben így határozza meg az irodalom fogalmát: Az irodalom az emberi képzelet műve a nyelv segítségével. Másik meghatározása ugyanott: Az irodalom a nemzeti szellem megnyilvánulása a nyelv segítségével.

2.

Az irodalomtörténet fogalma.

I. Körting Gusztáv kiváló philologus szerint az irodalomtörténet fogalmát a neve kifejezi s nincs szükség további meghatározásra. E felfogást már maga az irodalom fogalmának fejlődése is megcáfolja, még sokkal inkább az irodalomtörténet története.

¹ Az *irodalom* szót a nyelvújítás alkotta s legelőször Szemere Pálnál fordul elő. (Szily: A m. nyelvúj. szótára 145 l.) Rimay a *deákság* szót használja irodalom értelemben; Pápai Páriznál: Litteratura: Deákságnak mestersége, Irómesterség. Pápay Sámuel *írástudásnak* fordítja, de irodalomtörténeti művében csaknem állandóan a litteratura szót használja.

E tudomány is hosszú fejlődésen ment keresztül, akár mint a történelem, azzal a különbséggel, hogy ez már az ó-korban a fejlődés magas fokát érte el (Thukydides), a honnan csak a hanyatlás, majd visszaesés után kezdődött újra a fokozatos fejlődés, míg tudományunk maga is az újkor szülötte. Származását tekintve is hasonlít a történelemhez. A mint ez lassan fejlődött az események száraz khronologikus feljegyzéseiből, a szereplő történeti alakok életrajzi adataiból, úgy az irodalomtörténet első eredete is az írók száraz életrajzi adataiban s műveik katalógusszerű felsorolásában nyomozható. De bár az irodalomtörténet az újabb tudományok közé tartozik is, mégis a fejlődési fokozat szempontjából Tainet legalább is olyan szellemi távolság választja el a jó öreg Gesner Konrádtól, mint Carlylet a logographoktól. A fejlődés e hosszú útját az irodalomtörténet nagyobbrészt a tizenkilencedik században tette meg. Csak ekkor tudott lassanként kibontakozni a biographia és bibliographia békóiból, hogy aztán szabadon annál gyorsabban haladhasson célja felé. Sőt újabban már a célon túlcsapongás tünetei — a rohamos fejlődés kimaradhatatlan következménye — is mutatkoznak. Ilyennek kell tartanunk annak vitatását, hogy a modern irodalomtörténet nem lehet nemzeti, hanem csak európai, hogy az nem egyéb, mint korrajz, művelődés-, erkölcs- és lélektörténet (Platzhoff), hogy az irodalomtörténet annyi mint műtörténet (Bartels) stb.

Az irodalomtörténet fogalmát az irodalom és a történet fogalma s más tudományhoz való viszonya határozza meg. Ha az irodalom az emberiségnek nyelvben és írásban élő szelleme s a történet annyi mint fejlődés, akkor az irodalomtörténet mint tudomány, az emberiség nyelvben és írásban élő szelleme fejlődésének előadása.

Ha az irodalomtörténet fogalmának meghatározásánál más tudományokhoz való viszonyát is tekintetbe vesszük, a mi nélkül fejlődése meg sem érthető: akkor az irodalomtörténet az a tudomány, mely az emberi szellem nyelvi termékeit a szerző életével, kora erkölcsi, társadalmi elveivel kapcsolatban módszeresen ismer-teti; értéküket úgy magukban véve, mint ugyanazon műfaj hazai és idegen termékeivel, esetleg forrásaikkal összehasonlítva bírálat útján meghatározza s a nyelv és művelődés fejlődésére való hatásukat kimutatja.

II. Az irodalomtörténet fogalmának fejlődését vázolva, *Gesner*

Konráddal (1545) kellene kezdenünk, de ő író-életrajzi lexikonában a fogalommeghatározással egyáltalában nem törődik. Utána *Mylaeus Kristóf* 1548-ban Florenczben kiadott »Consilium historiae universitatis scribendae« című művében rövid szemlét tartván a természet, emberi okosság, fejedelemség és bölcsesség története fölött, műve ötödik része gyanánt, mint mondja, az egészhez »mintegy betetőzésül« az irodalom történetét is — historia literaturae, historia de literatura — adja. Nála találjuk először e kifejezést ily értelemben használva. Igaz ugyan, hogy e kifejezés nála még e fogalomra nem állandó s az előszóban irodalomnak — litteraturae nomine¹ — nevezi »a kiváló férfiak szellemi működésének időrend szerint haladó kellemes és hasznos előszámlálását«, vagyis azt, a mit műve megfelelő részében irodalomtörténetnek nevez. Ez ingadozás utána is még jó sokáig tart. Maga a tudomány is csak keletkezőfélben volt s fogalmának tisztázója a tudomány fejlődésével együtt halad előre. *Bacon Ferencz* is »De dignitate et augmentis scientiarum (1623)² cz. művében, melynél jótékonyabb befolyást alig gyakorolt valaha könyv a tudományok fejlődésére, kinek emlékezetét egy irodalomtörténetíró szerint arany betűkkel kellene írásban hagyni, az irodalomtörténet — historia litteraria, historia litterarum — meghatározását azon való panaszkodással vezeti be, hogy e tudomány még mindeddig nem jött létre. Szerinte e tudománynak azt kellene előadnia, hogy mily tudományok és művészetek virágoztak a világ valamely korszakában és valamely helyén. Föl kell sorolni azok régiségét, haladását a földkerekségének különböző részén való vándorlását, mert a tudományok épugy költöznek, mint a népek; továbbá hanyatlását, elfeledtetését, megújulását...³ Miként az irodalom, úgy az irodalomtörténet fogalmának meghatározásában Bacon hatása uralkodó volt. *Lambecius* szerint (1659), ki Bacon művének idevonatkozó helyét csonkán maradt nagy munkája előtt egész terjedelmében közli, az irodalomtörténet minden isteni és emberi dolog ismeretének összege; *Morhof* szerint az irodalomtörténet nemcsak a sok tudást (polymathia)

¹ Idézett mű 4. lap. A »historia literaturae« kifejezés a 11, a »historia de literatura« 147 és más lapokon fordul elő. Bizonyára a renaissance tudósai hozták forgalomba.

² Angolul már 1605-ben megjelent.

³ II. lib. cap. 4. Lásd bővebben alább a módszertani fejlődésről szóló részben.

hanem az egyes tudományok eredetét és a mi időkig való fejlődését feleleli. *Heumann* (1718) szerint az irodalomtörténet tudományok és tudósok története, vagy az irodalmi tanulmányok eredetének és a mi korunkig való fejlődésének előadása. Azonkívül e tudomány szerinte akként is meghatározható, hogy az úgy az elmúlt, mint a jelenvaló tudós világ tükre, vagy utazás az egész tudós világon keresztül. *Reimman* (1721) kérdésekben és feleletekben szerkesztett művében e kérdésre: Mi az irodalomtörténet? a következő feleletet adja: »Az irodalomtörténet olyan történet, melyben mindaz megfelelő világosságban és igazságban előadatik, a mit kíváncsi lelkeknek a tudományosság és tudósok sorsáról különösen tudni szükséges, hasznos és kellemes.« *Gundling* hallei professzor egyetemi előadásában (1734) több meghatározás van. Laza szerkezete mellett is figyelemre méltó a következő: Az irodalomtörténet nem abban áll, hogy én tudom, ki írta ezt vagy azt a könyvet, milyen kiadásai vannak stb. ezt mindenki könnyen megtanulhatja, mint a könyvkereskedőkön látjuk. E tudomány fő munkája ellenben abban áll, hogy tudja az ember, a tudományok mely időben vették eredetüket, hogyan emelkedtek, ismét hogyan súlyodtak és hogyan volt soruk a mi korunkig.

A mint ez idézetek is mutatják, az irodalom fogalmát általában egynek vették a tudomány fogalmával s e szerint az irodalomtörténetet is egynek a tudomány történetével. A 18. században és a 19-ik elején e fölfogás volt uralkodó s e két kifejezést is felváltva használják. *Bouginé* szerint (1789) a tudósok története — a mint ő e tudományt nevezi — az emberi ész története, miként a polgári történet az emberi szívé. Ott bölcsesség és balgaság, itt erény és bűn (a tárgy). Ily értelmezés mellett természetesen a költészet története nem foglalhatta el az irodalomtörténet keretében az őt megillető első helyet. Ez csak később a 19-ik század első felében, főleg e kor nagy (hegelianus) aesthetikusainak hatására történhetett meg. *Vilmar* (1845) az irodalomtörténet fogalmának meghatározásában már hangsúlyozza a költészet elsőségét, mint a mely minden nép legrégibb és legsajátságosabb nyelve és a nép-jellemnek testben, lélekben és szellemben legteljesebb és legbiztosabb kifejezése. Ugyanígy tett *Koberstein*, a ki szerint a (német nemzeti) irodalomtörténet azt a fejlődési menetet adja elő, melyet a nép az ő sajátságos irodalmi életében, — ennek a költészet és a szónoklat a kifejezője — a legrégibb időtől a jelenkorig tett

meg, s annak különböző irányzatait mutatja föl keletkezésében, növekedésében, hanyatlásában és elenyészésében, valamint egymásra való kölcsönös hatásában. *Goedeke* szerint az irodalomtörténet a népek szóban élővé vált szellemi fejlődésének időrend szerinti előadása. *Nisard* szerint szélesebb értelemben véve az irodalomtörténet úgy szólván magával a nemzettel kezdődik vagyis az írással. Fel kell ölelnie mindazt, a mit csak irtak; egy nemévé kell válnia a részletes és hű lajstromnak mindarról, a mi napvilágot látott s a mit olvastak; leíró névsorává mindazoknak, a kik tollat forgattak; az ilynemű lajstrom érdeme abban áll, hogy senkit és semmit ne mellőzzön. Ha szorosabb értelemben vesszük az irodalomtörténetet, az irodalom ott kezdődik, a hol a művészet, ebből következik, hogy bármely irodalomtörténet annak a története, a mi az illető nemzet irodalmi műveiben nem szűnt meg igaz lenni, élni, a szellemekre hatni s a közművelődés állandó és lényeges része lenni.¹

Taine irodalomelméletéből így alkothatjuk meg az irodalomtörténet fogalmát: Egy irodalmi munka nem elszigetelt szeszélye valamely izzó agynak, hanem a környező erkölcsök másolata, bizonyos szellemállapot jele s mivel valamely erkölcsi vagy szellemi állapot létrehozásában a faj, környezet és időpont játszanak döntő szerepet: az irodalomtörténet ezek ismerete s az irodalmi művekre való alkalmazása.

Schmidt Erich szerint az irodalomtörténet egy darab fejlődéstörténete egy nép szellemi életének, összehasonlító pillantással más nemzeti irodalmakra is.

A magyar irodalomtörténetírók közül *Pápay Sámuel* (1808) szerint a Magyar Litteratura (így nevezi az irodalomtörténetet) oly tudomány, mely a magyar nyelvnek s írástudásnak mind természeti mind történeti állapotját az írásbéli előadás minden nemeire való alkalmaztatással adja elő. *Toldy* szerint az irodalomtörténet a nyelvben és írott művekben nyilatkozó, emberi szellem működéseinek fejlődését, irányait s annak műveit ismerteti meg, tekintettel azon okokra, melyek azokat határozzák s azon összefüggésre, mely köztök észrevehető. *Beöthy* szerint irodalmunk története a közös emberi műveltség fejlődéséhez való viszonyunknak s egy-szersmind nemzeti fejlődésünknek története.

¹ A francia irod. tört. I. (Szász K.)

3.

Az irodalomtörténet más tudományokhoz való vonatkozásában.

Az irodalomtörténetnek, hogy feladatát, az irodalmi fejlődés feltűntetését, sikeresen teljesíthesse, több tudomány támogatására van szüksége.

1. Ilyen mindenekelőtt az irodalomtörténet alapvető tudománya, a *philologia*, a szó szorosabb értelmében az a tudományos kutatás, mely a nyelvemlékekkel, azok szövege megállapításával, bírálatával és magyarázatával foglalkozik (nyelvtörténet stb.). A szó általános értelmében vett philologia kutatási köre, mely mindarra kiterjed, a mi egy nép, vagy népcsalád nyelvi és irodalmi termékeinek megértésére szükséges, részben összeesik az irodalomtörténettel s tőle abban különbözik, hogy a philológiában a nyelv foglalja el a főhelyet (grammatika, összehasonlító nyelvészet, nyelvtörténet stb.) és azonkívül olyan tudományokat is magában foglal (topographia, régiségtan, nummismatika stb.), melyekre az irodalomtörténet nem terjeszkedhetik ki. Hogy az irodalomtörténethez a legjobb előkészület a philológiával való tudományos foglalkozás, mely leginkább alkalmas a kutató látókörét kiszélesíteni s az egyoldalúságtól megóvni, a fentebbiek után szinte felesleges is mondani.

2. Az *aesthetika*, vagy a szépművészet bölcselete s különösen ennek az a része, mely a szóban vagy írásban kifejezett szép törvényeivel, elemzésével és magyarázatával foglalkozik (irodalmi aesthetika).

3. A *lélektan*, mely minden szellemi tudomány alapja és pedig úgy az *egyéni lélektan*, mely az emberi öntudatban végbe-menő lelki folyamatok megismerésével foglalkozik, mint a *néplélektan*, mely az egész emberiség közös szellemi alkotásai: a nyelv, mythologiai képzetek és erkölcsök eredetét és fejlődését tette vizsgáldásai tárgyává.

4. Az *ethika*, az erkölcsi magaviselet tudománya, mely az ember egyéni, családi, társadalmi és vallási kötelességét ismereti, különös tekintettel az erkölcsi eszmék fejlődésére.

5. A *társadalomtudomány*, mely az emberi társadalom alapjaival, alakulásával, fejlődésével, fenmaradása és fejlődése törvényeivel ismertet meg.

6. A *történetnek* az irodalmi fejlődés ismertetésénél kiváló

fontossága van, nélküle a fejlődést sem kimutatni, sem megérteni nem lehetne. És pedig a történet rendkívül széles mézejéről, az *életrajz*, a *nemzet*-, a *világ*-, és *művelődéstörténet* jönnek különösen figyelembe. Ez utóbbit első helyen kellene kiemelnünk, ha tárgyának egy része benn nem foglaltatnék a már fentebb felsorolt tudományokban s ha feladatának egy másik jelentős részét nem épen az irodalomtörténet oldaná meg. Az irodalomtörténetbűvár nem támaszkodhatik pusztán feldolgozott művekre, hanem ismernie kell a történeti forrásműveket is, hogy mintegy saját szemeivel lásson és bármely kor rajzához adatait a közvetlen forrásból meríthesse.

7. A *tudományok történetét*, melynek oly virágzó irodalma volt az encyclopaedikus hajlamú 17-ik és 18-ik században, melynek összefoglaló megírására a tárgy rendkívüli nehézségei miatt ma alig vállalkozik valaki, de a melynek annál nagyobb monographikus irodalma van — az irodalomtörténeti írónak már csak az irodalom és tudomány kölcsönös és folytonos érintkezései miatt is, ismernie kell. Vele szemben helyzete némileg olyan, mint a philosophusé a tudományokkal szemben. A szaktudomány adja a philosophusnak az adatokat, kutatása végeredményeit, hogy azokat ellenmondás nélkül való rendszerbe foglalja: így az irodalomtörténet hívja fel az irodalomtörténetbűvár figyelmét oly művekre, melyek tudományos szempontból klasszikusnak nevezhetők, hogy azután azokat a nyelv és forma tekintetéből is vizsgálat alá vegye, (valóban klasszikus tudományos műnél a nyelv és előadási forma is elengedhetetlen feltétel) s ha így is kiválónak találta, az irodalom történetébe beiktassa.¹

4.

Az összehasonlító irodalomtörténet fogalma.

I. Az emberi művelődés a népek egymásra való kölcsönös hatásának összefüggő láncolata. A jogi, társadalmi és állami szervezet ilyen hatások eredménye s fejlődésüket csak a hatás felismerése és kimutatása után méltathatjuk. Így van ez a művészettel, tudmánynyal és irodalommal is.

¹ A *Bibliographia* külön kiemelését feleslegesnek tartjuk e helyen, mivel ez az irodalomtörténet fogalmába benne rejlik, annak mintegy, hogy úgy szóljunk, csontvázát képezi, mely nélkül el se képzelhető.

Csakhogy ez összehasonlításnak rendkívül sok nehézségei vannak. Fejlett társadalmi szervezetben régen letűnt társadalmi szervezet él tovább, a most uralkodó államforma számos megsemmisült államszervezet alkotóelemeit olvasztotta magába, melyeknek csak emléke maradt fent s az élő állami vagy társadalmi szervezetből a faji sajátság, geographiai helyzet stb. tekintetbe vételével, visszamenően következtethetünk arra a letűnt szervezetre, melynek hatása új alakulást hozott létre. Így van ez az irodalommal is. Fejlett irodalmi műfajokban kevésbé fejlettek hatása él tovább, melyeket a szebb és inkább életrevaló alkotás feledésbe temetett. Homerost, a nagy görög tragikusokat az epikusok és tragikusok hosszú sora előzte meg, ezt a fejlődés fogalma föltételezi, sőt műveiken megérezzük azt, egyes idézetek utalnak is reá, kisebb töredékek bizonyítékokat is szolgáltatnak (Aristophanes pl. maga többet megnevez Euripides forrásai közül), de a hatás kimutatására a megelőző irodalom csaknem teljes megsemmisülése miatt képtelenek vagyunk. Horatiusra a görög lyrikusok nagy hatással voltak, ő maga is megvallja ezt,¹ határozott nyomok utalnak reá, de a csekély számú töredékek alapján a hatás terjedelméről nem alkothatunk kellő fogalmat. Balassa költeményein érezzük a virág énekek hatását, Balassa maga is említi, de a hatás fokát a virágénekek csaknem teljes kiirtása miatt megállapítani lehetetlen.

Másik nehézséget okoz a hatás bonyodalmassága, mely önkéntelenül a megzavart víztükör hullámgyűrűinek egymásba fonódását juttatja eszünkbe. Egy költő műveire hatással voltak a gyermekkor olvasmányai, sőt még előbb a zsenge gyermekkorban hallott ének, népdal, népmese, később az öntudatosan alkotó költő tanulmányai. E hatás mind egybeszövődik s gyakran csupán egy elmosódott kép, egy hasonlat, vagy egy szó utal a hatás eredetére. A hatás teljes kimutatása lélektanilag is lehetetlen. Képzeletünk az érzékelt dolgok képeiből újakat alkot, melyek alakulásáról, alkotó elemeinek eredetéről sokszor magunk sem tudnánk számot adni. Ugyanezért az összehasonlító irodalomtörténetnek meg kell elégednie a tárgyi, műfaji és műformai hatás kutatásával s óvakodni kell attól, hogy a szavak és gondolatok hasonlóságának lidérczfényét követve a hatáskutatás ingoványos részébe tévedjen. Németországban különösen Goethe Faustjának (Düntzer-féle iskola), nálunk Arany művének forráskutatói estek ilyen szélsőségbe. Például a »két lélek«

¹ Numeros animosque secutus Archilochi. Epod. I. 19, 24.

kifejezés az emberiség érzékes és eszményi törekvésének képletes jelölésére előfordulhat a Bibliában, Platonnál és Goethénél¹ a nélkül, hogy hatásról beszélhetnénk.

Az összehasonlító irodalomtörténet fogalmát ezek alapján úgy határozhatnók meg, hogy az irodalomtörténetnek az az ága nevezetetik így, mely a tárgyi, műfaji és műformai összehasonlítás alapján az irodalmi hatás kimutatásával foglalkozik.

Az összehasonlítás tárgyául szolgálhat egy mű, összevetve szerzője más műveivel, a nemzeti irodalomnak, melyhez az illető író tartozik s végül a világirodalomnak ugyanazon vagy hasonló műfajhoz tartozó alkotásaival (Pl. Werther keserve); továbbá egy író irodalmi munkásságának hatása úgy egyes írókra pl. Horatius (Bessenyei), Ovidius (Gyöngyösi), Tasso (Zrinyi), Beranger, Heine (Petőfi), mint egész irodalmakra (Byronismus); egy irodalmi műfaj (pl. idyllikus költészet), egy irodalmi irány vagy szellemi irányzat (pl. romanticismus), vagy egyes (pl. klasszikus) műformák s végül lehet az egy nemzet irodalmának egész hatását összefoglaló munka, minő a francia irodalom hatása a németre, a németé a magyarra stb. Időrend szerint vizsgálat tárgya lehet, hogy egy mű milyen vonatkozásban van a régi, egykorú és későbbi irodalmi termékekkel, a műfaj szempontjából fejlődést vagy hanyatlást jelent-e?

Az összehasonlító irodalomtörténet ilyen sokoldalú, fontos és nehéz feladata igazolja annak a felfogásnak jogosultságát, hogy itt az ideje, hogy az önálló tudományá fejlődjék s így tegyen a nemzeti, vagy egyetemes irodalomtörténetnek becses szolgálatokat.

II. »Az ismeretszerzés vagy közlés összehasonlító módszere — mondja Posnett² — bizonyos értelemben oly régi, mint maga a gondolat, más értelemben a mi tizenkilencedik századunk kiváló dicsősége.« És valóban az összehasonlítást, mint módszert az irodalom terén is már nagyon régen alkalmazva találjuk. Az alexandriai iskola mythographusai így jártak el, midőn összeszedték a különböző költői és prózai művekből és egybevetették az egy-egy mythosra vagy mondára vonatkozó helyeket;³ *Plutarchos* Demosthenes és Cicero életrajzában, *Aristophanes* és *Menander* egybevetésében némi irodalmi összehasonlítást is tesz; *Servius Vergilius*

¹ Zwei Seelen wohnen, ah! in meiner Brust etc.

² Comparative Litterature 73. l.

³ *Susemihl*: Geschichte der griech. Litt. II. 51. l.

kommentárjában Homeros hatását többször megjelöli, *Bacon*¹ és *Morhof* is figyelmeztetnek e módszer alkalmazására. A *Perrault*-tól (1687) provokált híres vitának, melyet »Querelle des anciens et modernes« címen ismer a francia irodalomtörténet, szintén összehasonlítás volt alapja s *Perrault* műve, a »*Parallèle des anciens et des modernes*« az összehasonlító irodalomtörténetnek nevezetes, habár elhibázott irányú okmánya. Számos író lehetne még idézni, kik az összehasonlítás módszerét az irodalomtörténetben ajánlották, vagy alkalmazták. Mindazáltal az összehasonlító irodalomtörténet tudományyá alakulására az első hatalmas lökést a francziáknál *Diderot*, a németeknél *Lessing* s utána *Herder* adta, különösen ez utóbbi a különböző népek népköltészeti termékeinek fordításaival s magyarázataival s az angol és német költészet egybevetésével (1777). Nyomdokaiba lépett e téren *Schiller*, továbbá *Schlegel A. W.* drámatörténeti felolvasásaival, különösen Euripides és Racine Phaedrójának egybevetésével (1807). A szanszkrit irodalom tanulmányozásának fellendülése, mely az összehasonlító nyelvészetet hívta életre, az összehasonlító mythologia, a folklóre, a néplélektan virágzó irodalma jótékony hatással voltak e tudomány fejlődésére is. Művelőinek nagy része is e tudományok munkásaiból telt ki. Különösen *Benfey*nek, (Pancátantra kiadása bevezető kötetében) *Steinthal*nak, *Müller Miksán*ak (A mesék vándorlásáról) *Hahn*nak, *Köhler*nek, *Gubernatis*nak vannak kiváló érdemei e téren. A tizenkilencedik században hatalmas fejlődésnek indult e tudomány s folyton nagyobb tért hódít. E században a »Querelle«-hez hasonló balsikerű polemiáknak is (Bacon-Shakespeare-vita és »Lessings Plagiate«) meg volt az a haszna, hogy a figyelmet még jobban az összehasonlító irodalomtörténetre terelték. Ma már számottevő irodalom, több folyóirat és egyetemi tanszék áll szolgálatában. Ujabb művelői közül még megemlíjtük *Koch*ot, ki ily irányú folyóiratot alapított, *Carrieret*, *Posnett*et, ki egy műben össze is foglalta e tudomány alapelveit (1886), *Wetzel*et, ki azokat Shakespeare-re alkalmazva mutatta be (1890), *Betz*et, *Brunetièret*, *Texte*et, *Spingarn*t. Nálunk *Arany* (Zrinyi és Tasso), *Imre S.* (Petőfitanulmányai), *Beöthy* (Tragikum, Széppróza), *Heinrich* (Boccacio), *Szilády* és *Katona Lajos* kiváló munkásai; *Meltzl Hugó* már 1877-ben egy nemzetközi folyóiratot is indított meg s társulatot alapított e tudomány művelésére.

¹ »(Auctores) cum ceteris scriptoribus, qui eadem tractant, comparare.«

5. Irodalmi kritika és irodalomtörténeti módszer.

Az irodalom óriási, beláthatatlan terület. Rengeteg erdő évezredek örökzöld sudarfákkal s apró cserjékkel, alant letűnt tenyészter vastag avarrétegével. Nagy oczeán, mely ezredévek óta gyarapodott és gyarapodik folyvást a beleömlő számtalan nagy folyamok és kis patakok ezreivel. Mire van szükségünk, hogy a rengetegben el ne tévedjünk s ez oczeánon céltalanul idestova ne bolyongjunk? Ha az irodalomtörténetet térképhez hasonlíthatnók, iránytűnek, mely szerint tájékozódjunk, az irodalmi kritikát kell elfogadnunk.

Mi az irodalmi kritika? Mielőtt fogalmát meghatároznók, ismernünk kell létrejötté körülményeit.

Az irodalomban író és olvasó állanak szemben egymással. Nem mint két ellentétes fél, hanem mint egy egész két része, melyek föltételezik és kiegészítik egymást. Ugyanaz a viszony kettőjük között, a milyen a szónok és hallgatósága között. Az gondolatait, érzelmeit közli hallgatóival: meggyőz, gyönyörködtet és lelkesít. Az írónak is ez a célja. Az indus brahmánnak, a ki szent védákat énekelt Agni tiszteletére, a thrák énekeseknek, a kik szentelt ligetekben a phorminx hangja mellett a Muzsák és istenek iránt áhítatra buzdítottak, aeoliai és akhaiai dalosoknak, kik lakomáknál a hősök dicső tetteit magasztalták, a rhapsodosoknak, kik Homeros költeményeit városról-városra vándorolva énekelték, a Dionysos ünnepén mimikus előadással kísért karénekeknek épen úgy az volt a céljuk, mint az Attila győzelmeit s hadi dicsőségét magasztaló »barbar« énekeseknek. A hallgatóság lekötött figyelme, áhítása és lelkesedése volt előadásuk bírálata. A költészet fellendülése, a költők vetélkedése, a közízlés finomulása a kritikát nemcsak életre hívta, hanem mindinkább nagyobb jelentőségre emelte. Egyes nemzeteknél korán, például a görögöknél már a Kr. előtti hetedik században szokásba jött költői versenyek, pályadíjak odaítélése a hivatásszerű kritikát is megteremtette.

A kritikai nézetek változatossága és ellentétei miatt szükségessé vált megállapítani az irodalmi műfajok elméletét, a finomult közízlés törvénykönyvét; itt a kritikának a bölcsélet sietett segítségére, mely mindenkor szívesen foglalkozott irodalmi kérdésekkel; az ő segítségével jött létre az irodalmi esztetika, melynek első töredékesen fenmaradt képviselője Aristoteles örökbecsű Poetikája

Az irodalmi aesthetika,¹ vagy irodalombölcselet anyagát az irodalom szolgáltatta, elvei megállapítására pedig az irodalmi kritika volt elhatározó befolyással. Aesthetika és kritika ezután egymás mellett haladva fejlődnek, megosztott, néha egyesített munkakörrel, mely a codificáló és bíró munkájára emlékeztet, egymást támogatva s az egymással való érintkezésből folyvást új erőt merítve.

Mi e szerint az *irodalmi kritika*? Az irodalmi mű megokolt bírálata.² Egy mű kiszakítva az irodalomból, melynek talaján nőtt, nem érthető, annál kevésbbé bírálható meg. Azért, hogy értéket meghatározhassuk — pedig minden bírálatnak ez a célja — tekintettel kell lennünk a szerző életére, kora erkölcsi és társadalmi viszonyaira, valamint az irodalmi fejlődésre. Mint e meghatározás mutatja, az irodalomtörténet és irodalmi kritika az irodalmi művekkel szemben nagyobb részt hasonló eljárást követnek.

Mi tehát a különbség a kettő között? Az irodalmi kritika tárgya csak egyes irodalmi mű, az irodalomtörténeté az egész irodalom, egy korszak vagy egy műfaj irodalma. Az irodalmi kritikánál a főszempont a mű értékének meghatározása, az irodalomtörténetnél a történeti fokozatos fejlődés kimutatása. Egyéb különbségeket, mint például azt, hogy az irodalmi kritika főleg a közvetlen jelenkor termékeit teszi tanulmány tárgyává, mintegy az irodalmi társaságba bevezetés tisztét teljesítve, vagy azt, hogy ennek feladata a közönség előleges tájékoztatása, az íróval szemben pedig figyelmeztetéseivel hatni további munkásságára, nem tartjuk lényeges sajátságoknak. Az irodalmi kritikának olyan meghatározását, mely szerint az csupán az aesthetika szabályainak alkalmazása az irodalmi termékekre (Lemaître), egyoldalúnak tartjuk, mivel az aesthetikai vizsgálat az irodalmi kritika feladatának csak egy részét foglalja magában; az a magyarázat pedig határozottan téves, hogy a kritika és

¹ De nem e név alatt, melyet mint ismeretes, a szép tudományának Baumgarten adott. Az aesthetika Humetól származó angol neve (Criticism) inkább emlékeztet e tudomány eredetére. Lord Kaimesnél (Home), mint alább látni fogjuk, a kritika elnevezés aesthetika értelemben használtatik. Ilyen értelemben használták rajtok kívül mások is. Tanulmányunk következő részében különben erre is rátérünk.

² Azon kérdések fejtegetése helyett, hogy a kritika tudomány, művészet vagy módszer-e? elégnek tartjuk utalni e szó többféle jelentésére. Azt hiszszük, hogy ha ezt kellő figyelembe vették volna, a különféle meghatározásokban is kevesebb zűrzavar uralkodnék. Hogy mi itt *kritika* alatt nem az eljárást, hanem az eljárás eredményét értettük, a fent közölt meghatározásokból eléggé kitetszik.

irodalomtörténet között az a különbség, a mi a politika és sociologia, az orvostan és élettan között, hogy t. i. az egyik alkalmazza azt, a mit a másik felfedezett és bebizonyított, az egyik művészet, a másik most kezd tudományyá fejlődni! (Renard.) Brunetière értelmezését, hogy a kritikának, aesthetikának és irodalomtörténetnek tárgya vagy valóságos létele csak összezavarásuk által van, szintén nem fogadhatjuk el. Az aesthetikának más a célja és módszere, mint a kritikának és irodalomtörténetnek, az irodalmi kritika pedig az irodalomtörténetnek fontos alkotórésze, de vele össze nem zavarható.

(Az irodalomtörténeti módszertan azon eljárások, szabályok és elvek ismerete, melyeket az irodalomtörténetben az irodalmi termékek helyes értelmezése és értékelése végett alkalmaznak. Valamely tudomány módszerét azon tudomány természete határozza meg. Mielőtt az irodalomtörténet módszertani elveit kifejtenők, ismerünk kell a különféle módszerek történeti fejlődését. Fentebb említettük, hogy az irodalomtörténet, mint annyi sok más, ma már virágzó tudomány (társadalomtudomány, ethnographia stb.) az újkor szülte s így természetesen módszertanát is az újkorban igyekeztek megállapítani. Mindazáltal valamint az irodalomtörténet eredetét már az ókorban nyomozhatjuk az írók életrajzi adataiban és a bibliographikus fejtegetésekben vagy például az ethnographia eredetét az ókori utazók feljegyzéseiben: úgy az irodalomtörténeti módszer első gyökérszállaira szintén ráakadunk már az ókorban részint az irodalmi kritika elveiben és szabályaiban, vagyis azon bírálati megjegyzésekben, melyeket e kor költői bölcselői, kritikussai és más írói egyes irodalmi művekről tettek, részint az irodalmi aesthetikai kísérletekben, melyekben számtalan megfigyelő és gondolkodó elme századok során át az irodalmi műfajok törvényeit megállapítani s szabályokba foglalni igyekezett.

ELSŐ RÉSZ.

AZ IRODALOMTÖRTÉNET MÓDSZERÉNEK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

1.

Az irodalmi kritika kezdete Görögországban.

Valamely nemzet irodalmi életet élhet s költészete virágozhatik is, a nélkül hogy írói és költői számot tudnának adni az általok művelt irodalmi műfaj valódi lényegéről s alkotási törvényeiről. Az irodalmi eszmélődés kora akkor kezdődik, midőn a

kritika az irodalomba belép: vele veszi kezdetét az öntudatos irodalmi alkotások kora)

Az irodalmi kritika nyilvánulásának legrégebb nyomait keresve, mindenekelőtt a görögökhöz kell fordulnunk. Nem mintha e népnek volna legrégebb irodalma. Virágzó irodalmak a fejlődés hosszú útját futották már meg akkor, midőn a görögöknél az irodalmi élet kezdetét vette és mégsem az egyiptomi, asszír, ó-ind vagy persa irodalomban kereshetjük a kritika első nyomait. E népek nagyon csekély jelét adták kritikai érzéküknek; a mi kevés jelét adták, az is annyira hatástalanul enyészett el, hogy a fejlődés rajzában bátran figyelmen kívül hagyhatjuk. Ellenben a görög kritika oly mély barázdákat szántott az emberiség szellemében, oly elhatározó befolyással volt az irodalmi műfajok alakulására, hogy nélküle az irodalmi fejlődést sem érthetnők meg.

A görög költészet Homerossal első virágzásában tárul elénk. A Homerost megelőző kor költészetéből csak csekély töredékek maradtak fenn, de a terebélyes fa hatalmas lombátorából következtethetünk az évszázados fejlődésre. A kritikával is így vagyunk. Midőn vele először találkozunk, szinte meglep bennünket sokoldalú, változatos nyilvánulásaival. A fejlődés itt is fokozatos volt, csak hogy mi nem az első fokon találkozunk vele. Már előbb említettük, hogy a kritika elmaradhatatlan volt már a hetedik században Kr. e. szokásba jött különböző költői versenyekről, hová a költőket az elsőnek elismertetés nemes dicsvágya vonzotta, a mely elismerés külsőleg jutalomdíjban is kifejeződött, a lyrai versenyről, a rhapsodosok versenyéről, a kik ugyan rendszerint Homeros költeményeinek előadásával és magyarázatával foglalkoztak, de más költők (pl. Hesiodos, Arkhilokhos) műveire is kiterjeszkedtek.) Az Athénban négyévenként tartott Panathenei ünnepeken és más városokban e rhapsodosok vetélkedtek a legjobb Homeros-előadás dicsőségéért. Ion rhapsodos dicsekszik, hogy Homerost senki sem tudja úgy magyarázni, mint ő, minek bizonyossága az, hogy a rhapsodos-versenyben neki ítelték az első díjat. Köztük elvétve költő is akadt,¹ a versengés és kitűnés vágya pedig a kritikai tehetséget fejlesztette ki bennük.² Valószínű, hogy a rhapsodosok kezdték el, a két epos egyes emlékezetben nehezen megőrizhető részeit leírni:³ ez

¹ Christ: Griech. Litteraturgeschichte 60. l.

² V. ö. a Platonról szóló 4. fejezettel.

³ Christ i. h. 6, köv. l.

volt első kezdete az Ilias és Odysseia írásba foglalásának, a mit aztán Peisistratos alatt (605—527. Kr. e.) egészen végre is hajtottak. Az írásba foglalás szükségessé tette a szövegösszevetést, ellenmondó vagy homályos értelmű helyek magyarázatát s ezzel létre hívta a szövegkritikát és szövegmagyarázatot, a philologia két legfontosabb részét. Ez első kritikusoknak csak nevei maradtak fent, műveik elvesztek, bár hatásuk tanítványaikban nem tűnt el nyomtalanul. Ilyenek voltak a Platon által említett¹ lampsakosi *Metrodoros*, thasosi *Stesimbrotos* és *Glaukon*, a Peisistratos munkatársai (»barátai«) közül az athéni *Onomakritos*, herakleiai *Zopyros* és krotóni *Orpheus*.

A drámai versenynek nem kevésbé fontos szerep jutott a kritika fejlődéstörténetében. A Dionysos ünnepén a cultusszal kapcsolatosan tartott drámai előadásokat Athénben, már a Kr. e. ötödik században, az állam felügyelete alatt tartották s állami jutalomdíj várt a legjobb darab írójára; volt második és harmadik díj is, mivel rendszeren hárman pályáztak; a jutalomkiosztást okmányban is megörökítették, melyekből újabban a Dinyisios-színház közelében eszközölt ásatások alkalmával többet fedeztek föl.² Az előadott darabok értéke fölött öt pályabíró döntött: ezek voltak az első dráma-kritikusok.³ A nagy tragikusok: Aiskhylos, Sophokles és Euripides számos darabjáról, valamint Aristophanes több komoediájáról tudjuk, hogy melyikkel nyert első vagy második díjat.⁴ Így nyerte el például Aiskhylos »Oresteia« című trilogiájával, Sophokles »Philoktetes«-szel, Aristophanes (425) az »Akharnai-beliek«-kel (458) az első, Euripides »Phoeníciai nők« cz. művével a második, Aristophanes a »Felhők«-kel (423) a harmadik díjat, melyet ugyanazért később átdolgozott. Aristophanes »Békák« című vígjátéka pedig (405) annyira tetszett, hogy másodszer is előadták s a költőt az első díjon kívül a szent olajfa ágával is megkoszorúzták. A közönség együtt ítélte a fejlett ízlésű drámapírákkal s a kettő együtt döntötte el a darab sorsát. (Hogy a drámapírák tisztükben híven és lelkiismeretesen igyekeztek eljárni, bizonyítja az, hogy

¹ Ion cz. dialogus.

² Christ. Gr. Litteraturgesch. 3. 203. 1.

³ Hermann Gottfried: De quinque iudicibus poetarum. Opuscula. vol. 7. (Lipsiae, 1839.)

⁴ A versenyző darabok jegyzékét összeállította Pecz: A görög tragoedia. I. köt. 1889. 343—7. 1.

ítéletükben a költők rendszerint megnyugodtak. Egy adatot ismerünk csupán, mely ennek ellenmondani látszik, t. i. Aiskhylos, midőn a bírák darabját nem tartották jutalomra érdemesnek, azt felelte volna nekik: »Az időre bízta tragoediáit, tudván, hogy az meghozza majd a kellő becslést«.¹ Az is kedvezően hatott a kritika fejlődésére, hogy egy tárgyat több költő is feldolgozott, pl. Elektrát Sophokles és Euripides, Oidipust a három nagy tragikuson kívül² még több kisebb költő is, a mi az összehasonlítást és kritikát önként kihívta.

2. Aristophanes és az irodalmi kritika.

Nemcsak a drámaírók ítélték, hanem a drámaírók is. Valóban senki sem volt oly hivatott ítélethozatalra, mint az, a ki pályadíjakat nyert művek írásával bizonyította be, hogy ismeri a drámai hatás titkát és szerkesztése szabályait. Ilyen bírálati megjegyzéseket, különösen a vetélytársak darabjairól a tragikus költőknél is, pl. Euripides műveiben számos helyen találunk, de különösen a vígjátékírónak kínálkozott alkalom és tér arra, hogy véleményét más költőkről korlátlan szabadsággal nyilvánítsa. Talán senki sem élt annyira e szabadsággal, mint *Aristophanes*, a ki nemcsak darabjaiba szőtt czélzásokkal csipkedte költőtársait, hanem két darabjának tárgyául is irodalmi kérdést választott.

»*Felhők*« című darabjában kora bölceletét vitte színpadra Aristophanes. A sokféle politikai szerencsétlenséget, melyek az athéni népet akkortájt érték, az erkölcsök lazulásának, ezt ismét a sophisták tanai terjedésének és első sorban a Sokrates tanításainak tulajdonította. A felületes szemlélő Sokrates kérdezősködő s ezzel nézete helytelenségére vitatkozó társát fokanként rávezető módszerét könnyen összetéveszthette a sophisták szórszálhasogató eljárásával, bármily nagy és lényeges volt is a különbség a kétféle bölceleti irány között, melyet Sokrates és a sophisták képviseltek. Aristophanes is e hibába esett, midőn darabjában Sokratest úgy mutatta be, mint a gyűlölt sophisták képviselőjét, a ki tanításaival épúgy felforgatja az állam alapjait s megrontja

¹ Plutarkhos elbeszélését, hogy egy ízben Kimon tisztársaival együtt beavatkozott volna a bírák tisztébe a Sophokles javára, újabb kritikusok nem tartják hitelesnek. Vitae Parall. Kimon cap. 8. Magyarúl: Kacsovics ford. 3. köt. Egger, Essai sur l'hist. de la crit. 24. l. hosszasan foglalkozik ez esettel.

² Euripides és Aiskhylos darabja nem maradt ránk.

az ifjúságot. Ez a műve nem tartozik szorosan az irodalmi kritikai módszer fejlődésének keretébe, e szempontból jobban érdekel más műve, melynek »Békák« címet adott. Aristophanes e darabját Kr. e. 405-ben adták először elő. Több mint félszázad múlt már el ekkor azóta, hogy Aiskhylos, az első nagy tragikus, sírba szállott. A tragoedia másik két kiváló mestere, Euripides és Sophokles a megelőző év őszén (406) egymásután csakhamar követte. Emlékük és hatásuk élénken élt még az athéni közönség lelkében s önként támadt az a kérdés, ki fogja üresen maradt helyüket betölteni? E kérdés nyomában támadt a másik: Vajjon melyik volt a három közül első, a ki minden tekintetben legkiválóbbat alkotott? Ez a kérdés Aristophanes lelkében is fölmerült s erre akart válaszolni a »Békák«-ban.¹

Dionysos isten, kinek tiszteletére tartották az előadásokat, szolgálja kíséretében leszállt az alvilágba, hogy onnan visszahozza a nemrég elhalt Euripidest. Hosszas bolyongás s különféle akadályokkal küzdés után elvergődnek arra a helyre, a hol a költők tartózkodnak. Épen akkor, midőn oda érkeznek, a halottakat lázas izgalommal az a kérdés foglalkoztatja, kit tartsanak a tragoedia első mesterének. Addig Aiskhylos volt az első, de Euripides, mihelyt az alvilágra szállott, magának követelte az első helyet. Korántsem tett úgy, mint Sophokles, ki a midőn szintén odaérkezett, megölelte Aiskhylost s maradásra készítette a székét neki önként felajánló író. Hogy az elsőség kérdését eldöntsék, a mivel a másvilágra visszatérés is egybe van kötve, — Dionysos tulajdonképen csak ezért jött — versenyre kelnek egymással Aiskhylos és Euripides. A verseny bírása Dionysos. Sophokles csak akkor állana ki Euripidessel megküzdeni, ha véletlenül nem Aiskhylos találna győzni. A verseny egy színi előadás formáját öleli fel s abból áll, hogy a versenyzők részleteket mondanak el műveikből kiválóságuk bizonyítására, majd egymás műveiből idéznek az ellenfél győnge-

¹ Az Aristophanes-irodalomból idézzük a következőket: Aristophanis comici quae supersunt opera. Rec. Blaydes. Vol. (Halle, 1886.) A Bevezetésben Aristophanes-bibliographiával. — Aristophanis Ranae. Annot. crit. commentario exeg. et schol. gr. instr. Blaydes. [A. Comoediae 8.] (Halle, 1889.) — Aristophanis Ranae. Cum proleg. et comm. ed. Van Leeuwen. (Leyden, 1896.) — Deschanel: Etude sur Aristophane. 10. éd. (Paris, 1876.) — Collins. Aristophanes Edinburgh-Lond. 2. éd. 1877. — Kont Ignác: Aristophanes. Bpest, 1880. Magyarra Arany János fordította: A. vígjátékai. 1. 2. kötet. (Bpest, 1885.) [Összes munkái 7. 8. kötet] Első kiadása 1880-ban 3 kötetben jelent meg.

ségeinek s botlásainak kiemelésére. A vitatkozásba olykor-olykor Dionysos is beleszól s azonkívül többször megszakítja azt a Karintó és mérséklő szózata is. Végre a verseny Aiskhylos javára dől el s az ítélet Dionysos e szavaiban fejeződik ki: »Azt választom, kit a lelkem szeret.«¹ Aiskhylos végső óhaja még, mielőtt Dionyossal a napvilágra visszatérne, az, hogy székét Sophokles foglalja el, mert »másodiknak őt ítéli a művészetben«.

A »Békák« e szerint kritika Aiskhylos és Euripides drámaírói munkásságáról. Ez a legelső aesthetikai műbírálat, (mely a költészet célját és lényegét is meghatározva vizsgálja, mennyire közelítették meg az ismertetett irodalmi művek e kitűzött célt, illetve mennyire maradtak el tőle. A költészet célját Aristophanes az Euripides szájába adott következő szavakkal jelöli ki:

— *Aiskhylos*. No, felelj hát, mér' kell a költőt bámulni, csodálni, leginkább? *Euripides*. Az ügyességért s hogy jóra eszel;² — hogy az államban nemesebbek s jobbakká teszi az embereket.

A költészet első és legfontosabb célja e szerint, mit a költőnek szem elől téveszteni nem szabad, az *erkölcsi cél*. Még világosabban és részletesebben egy másik helyen ezt így fejt ki:

Aiskh. A költő a rosszat rejtse, takarja, ne pedig mutogassa, tanítsa bizony; mert lám, a gyenge gyerekeknek van, ki vezesse, tanító: ilyen felnőtt embernek a költő. Mi tehát mindig csak jót mondjunk.

E szempont szerint bírálja azután Aristophanes a két költőt s ennek alkalmazása Aiskhylos javára és Euripides hátrányára üt ki. Mit tett Aiskhylos, a mivel jobbította a nép erkölcsét, miben áll tragoediáinak népnevelő és erkölcsnemesítő hatása? E kérdésekre ad első sorban feleletet. Drámái kedvet keltenek a hadba menésre. A ki a »Hetén Thebe ellen« cz. darabját végig nézte, vágyott a harciba, a ki a »Persák«-at látta, győzni vágyott az ellenségén. A költészet ilyen feladatát a költészet története igazolja.

»Kezdetől fogva mi üdvös volt a nagy költők befolyása. Orpheus ünnepeket rendele, lám, s megtiltott emberöléstől; Musaeos nyavalyát orvoslani és jóslani, Hésiodos meg földet munkálni taníta, vetést, aratást; míg ősi Homéros mivel érdemelé isteni hírét, mint-hogy csatarendre, vitézül küzdeni, fegyverkezni taníta.«

Ilyen hatása van Aiskhylos tragoediáinak is s ezzel szemben mit tesz Euripides? Az ifjúságot tornakerülővé, tekintélymegvetővé,

¹ Itt és alább is mindenütt *Arany* klasszikus fordítása szerint idézünk.

² Aranynál 959 verssor. Az eredetiben: (Blaydes kiad. 1008.) [εὖνεκα] δεξιότητος καὶ νοουθεσίας (lelkére kötés.)

piacson-forgóvá, közpálya-kerülővé nevelte; erkölcstelen drámaiban mint Phaidra és Stheneboia a családi életet s a szerelmes nőt szinpadra vitte s ezáltal megfertőztette a családi élet szentségét: »Tisztes nőt, tisztes férjek feleségeit arra lovalta, igyanak bürköt csupa szegyenből!«

Aristophanes bírálatának másik része aesthetikai s a szigorú összehasonlítás itt is Euripides hátrányára üt ki. A tragoedia már tárgyánál fogva magasztos s ennek megfelelően a benne szereplő hősök jellege s tettei fölülemelkednek a hétköznapiasság határain. Euripides szerint erre sem volt tekintettel. Ő a szájába adott szavak szerint »demokratásan« járt el. »A fejedelmi személyeket hitvány rongy mezbe takarta, hogy szánakozást gerjeszsenek a népnél«, tisztelet vagy félelem helyett, melyet a tragikus hősnek előidézni kell. Aiskhylos bűne viszont, hogy ezt túlságba vitte, hogy hatásvadászatból a titokszerűséget szinte az érthetlenségig fokozta.

Egy személyt kiültetett burokban, Akhillest, vagy Niobét mit, az arcját nem mutatva, czimernek a tragoedia elé, ki meg se mukkant). . .

Ugyancsak a hatás emelése végett a karénekek számát is szaporította: »A kar ontotta csőstül a dalt, Egy sorban négy-öt éneket.« Hasonlóképen nagyot vétett Euripides a tragoedia törvénye ellen, midőn darabjaiban »minden lebuja-dalt összehord, Kár¹ dúdolást, Melétos bordalát, sirató és tánczdalát.« Megbontotta a tragoedia gyakorlat által szentesített szerkezetét, midőn azzal, a ki legelőbb megjelent a darabban, elmondatta »a darabnak nemét, faját«.

»Aztán mikor megindult a beszélgetés: hiába nem állt egy is, hanem beszélt az úr, a szolga, asszony, leány és vénbanya.«

Eddig Aiskhylosban alig talált a bírálat megróvására méltót, de a verselés bírálatában már az ő babéraiból is kitép Aristophanes néhány levelet. Elismeri ugyan (a kar szájába adva), hogy »a legszebb kardalokat teremté a mostaniak közt«, de »rosz énekszerző« annyiban, »hogy ismétél örökké«. Verselését parodiázva, különböző sorokat szed össze, melyekben ugyanazon szó pl. a »baj-iru [azaz veszélyt orvosló], segély« untig ismétlődik. De e megróvás is nagyon szelid ahhoz képest, a melyben Euripidest részesíti. Verselése mesterkéltséggel úgy karénekeiben, mint magán-dalaiban. Felesleges szavak, synonymok halmozása csakhogy a

¹ Káriai.

verssor kiteljék, oly formán, mint az Aiskhylos szájába adott parodia mutatja:

Hát csak fölroppene-roppene a levegőbe, | Szárnyai könnyű sugarával, | Hagyván nekem, ah! fáj-fájdalmat, | S könyet ah! könyet a szemeimből | Ejteni, ejteni árva fejemnek!

Elvétí a verslábakat, jambusai rosszak. (Mint Aiskhylos mondja:

Mert úgy verselsz te, hogy minden beillik — akár butykos, akár juhbőr, akár zsák — a jámbusidba.

Legrészletesebben foglalkozik Aristophanes a stylus és a nyelv bírálatával. Ő maga is mesteri kezelője levén a stylusnak és nyelvnek, nem csuda, ha figyelmét különösen itt is erre fordította. Abból indul ki, hogy

magas eszmék s gondolatoknak kifejezést is méltót kell szülni magokhoz. Félistenek ajkára beszéd is magasabb kell mindenesetre, valamint hogy köntöseik sokkal ragyogóbbak mint a miéink.

A tragoedia stylusának e törvénye Aiskhylos szájába van adva s e kijelentéssel végződik: »Mire én jó példát adtam.« Tévednénk, ha azt hinnők, hogy Aristophanes is úgy meg van elégedve Aiskhylos stylusával, mint ő magával. A tragoedia stylusa magasztos, nyelve választékos, de Aiskhylos bírálója szerint mindkettőt túlságba vitte, szinte az érthetlenségig. »Lóhátas beszédek«, fenhéjázó, mázsás nehéz szavak, nyaktörő nehéz szók, melyekhez még »konyítani sem könnyű«, »furfós beszédek«. Hatalmas mondatokkal dolgozik, gyököstül szaggatott nagy mondatokkal, a mint Euripides jellemzi:

»Nagy marha mondatot tizenkettőt kivága, sisaktollas szemöldökös, ménkö mumus-beszédet, mit a néző nem érthetett.«

Továbbá bőbeszédű, egy fogalmat két egyenértékű szóval jelöl egyszerre. Azt mondja, hogy »jövök s megtértem a hazámba.« Prológjai is homályosak.

Ha Aristophanes túlszigorú Aiskhylosszal szemben, kegyetlennek mondhatnók, midőn Euripides stylusát bírálja. A sophistáknak kérlelhetetlen ellensége volt, a mint ezt a »Felhők« cz. darabjánál említettük s mivel azt hitte, hogy Euripides is a sophisták tanítványa, őt is olyan kiméletlenül ostorozza.

»Azt becsülöm — úgymond — a ki nem Sokrates körül fecseg, eldobván művészetet s mellőzvé a színi muzsa magasabb termékeit.«

Ha Aiskhylos stylusa dagályos, fellengző, az Euripidesé fecsegés, tekervény, csűr-csavar, szószátyárság, szóvisszavágás

(mint a sophistáké), ha az »hajószegpántolt nagy szavakat« használ, ennek beszéde »gyaluforgács- és tollsikárlás-szerű munka«. Bár azt elismeri rólok egy helyen, hogy »finom, csiszolt, élczes, elmés dolgok«, de azért kevésre becsüli: »kis versikék, könnyű viták, répafőzet, szájaskodás könyvből leszűrt nedve«. Vétke annál nagyobb, mert ez átragadt a néző közönségre, mely otthon is őt utánozza s tragoediájából idézett szavakkal kérdezi: »Hol van a fazék?«, »Hát innen a lazacz fejét ki ette meg?« S ezt nevezte Euripides ékes beszédnek, melyre a nézőket megtanította! . . .

Igy gáncsol tovább Aristophanes és szinte kimeríthetetlen a példák felsorolásában. Milyen magasan fölibe helyezi Aiskhylost Euripidesnek: ha a felsorolt példák közül nem tűnt volna ki eléggé, külön kifejezve is megtaláljuk Aiskhylos e kijelentésében: »Velem nem halt meg a költészetem, Ezzel (t. i. Euripidesszel) pedig meg.« Aristophanes más darabjaiban is találunk hasonló éles vágásokat Euripidesre. *Lysistrate*-ban ő reá céloznak e sorok, ki a családi életet színpadra vitte.

»*Lys.* Oh hát, beh feslett mind egész nemünk! No nem hiába, hogy tragoediát írnak belőlünk.«

Ugyanez a tárgya a »*Thesmophoriákat ünneplő nők*«¹ című darabjának, melyben a nők ítéletet tartanak Euripides felett, a miért őket tragoediáiban színre vitte s szerelmüket a nyilvánosságra hozás által megszenteltetésére. Hasztalan védi egy nőnek öltözött rokona a gyűlésen azzal, hogy hiszen ezredrészét sem mondta el a nők hibáinak és ha Phaidrát »gyalázza«, azzal még nem a nőnemet kisebbiti, — csak nagy nehezen menekülhetett meg a büntetéstől.

Nem tartjuk szükségesnek bővebben fejtegetni, mennyire nem tárgyias e kritika, sem azt, hogy miért bánt oly igazságtalanul a költő különösen Euripidesszel.

Csupán két dologra akarunk figyelmeztetni. Az egyik, hogy Aristophanes a tragoedia azon alakját tartotta jogosultnak, melynek Aiskhylos és utána Sophokles volt képviselője, mely komor fenségében, isteneivel és félisteneivel, természetfeletti erényeivel és bűneivel méltán bilincselte le a néző közönségét. Erkölcsi irányának nemessége azonfelül mindazokat részére nyerte, kik a költészet egyedüli céljának azt tartották, hogy megjobbítja az embereket. Könnyű elképzelnünk, hogy egy ilyen irányzat híve

¹ Aranyánál: Nők ünnepe.

rossz szemmel nézte, miként ingatja meg Euripides a régi tragoedia tekintélyét. Mi haladásnak vesszük az Euripides újítását s úgy fogjuk fel a dolgot, hogy midőn az embert a maga hibáival és erényeivel bevitte az istenek és félistenek közé, ez által közelebb hozta a tragoediát hozzánk. De ez álláspontra csak lassanként emelkedett föl a bírálat.

Hogy milyen nehéz az írónak és kritikusnak kivonni magát a gyakorlat által szentesített és e miatt változhatatlannak tartott formák nyűge alól, elég a drámai hármasság tanára hivatkoznunk, mely Aristoteles Poetikájának egy félreértett helye miatt századokon keresztül tartotta békóban a francia drámát. Aristophanes is abban a hitben élt, hogy a tragoediának egyedül az a megengedett alakja, melyet Aiskhylos és Sophokles gyakorlata szentesített.

A másik, a minek felemlítését szükségesnek tartjuk, az, hogy a drámai bírálat helye nem a szindarab s a kritika sem színházba való tárgy. Hogy mégis oda lehessen vinni, túlozni és nagyítani kellett a bírált darab fogyatkozásait. Vigjátékot különben is szinte alig képzelünk túlzás nélkül. Mi csak csodálni tudjuk a költőt, a ki lángelméjének leleményességével e száraz tárgyat is színre tudta vinni s bizonyosságul vesszük arra nézve, hogy aligha van tárgy, mely színpadra alkalmas ne volna, csak olyan költő teremő geníje szükséges hozzá, a minő az Aristophanesé. Utána még többen próbálkoztak hasonló tárggyal, sőt olyanok is akadtak, kik ismét Euripidest léptették színpadra (Axionikos, Philippos). Ezen művei elvesztek, s a mit róluk tudunk, csak megerősít azon vélekedésünkben, hogy ilyen tárgyhoz hasztalanul nyúl harmad-, negyedrangú költő: csak egy Aristophanes lángelke tud életet fuvalni ilyen rideg, élettelen anyagba.

3. A görög bölcselők kritikája Platon előtt.

A költői versenyek bírái és a költőkön kívül a bölcselőknek is kedvelt foglalkozása volt az irodalmi művek bírálat, sőt soraikból kerültek ki az irodalmi aesthetika megalapítói is. Szinte természetes, hogy azok, a kik a lét és nem lét kérdéseit, az erkölcsi világrendet, vallási, politikai és társadalmi kérdéseket vizsgálódásaik tárgyává tették, az irodalmi termékeket is figyelmükre méltatták, melyek sokszor hasonló kérdéseket tárgyaltak. Valóban e bölcselők egy-egy drámai előadásról hazamenet, vagy az Agorán, vagy az Ilyssos partja mentén húzódó lombos platánfasorok árnyé-

kában zavartalan sétéik alkalmával irodalmi művek beható elemzésébe és hibáik bírálatába is bocsátkoztak.

Az első bölcselők a költők soraiból kerültek ki. Hesiodos (700 kör.) Theogoniája az első bölcséleti költemény. Pithagoras (sz. 582 kör.) tanítását, mivel maga nem írt, tanítványai foglalták írásba. Xenophanes (sz. 570 kör.), Empedokles (sz. 490 kör.) verse foglalták s a költészet mezében adták elő bölcséleti tanait. *Xenophanes* mint költő-kritikus is bemutatkozott, egy költeményében megtámadva Homerost és Hesiodost, a miért az istenekről helytelen fogalmakat terjesztenek.

Demokritos (sz. 460 kör.) nem tudjuk, hogy verset írt volna; de a helyett a költőkkel behatóan foglalkozott. Legalább, ha az erről több mint hatszáz évvel később tudósító Diogenes Laërtios össze nem zavarta az egyszerű írókat, ily című művek vannak neve alatt, melyek azonban, sajnos, mind elvesztek: »A rythmusokról és összhangról«, »A költészetről«, »A versek szépségéről«, »Homerosról«, »Az énekről« stb.¹ Hogy milyen véleménye volt a költőkről és a költészetről, azt a fenmaradt csekély töredékekből csak sejthetjük, de biztosan nem állapíthatjuk meg. Homerost úgy jellemezte, hogy isteni természettel megáldva szerkesztette mindenféle költeményei ékes rendjét, mivel égi és isteni (démoni) természet nélkül nem lehet ilyen szép és bölcs verseket készíteni. Egy másik töredékben azt mondja: Mindaz, mit a költő lelkesültségében (enthusiasmos) és szent ihlettel ír, igen szép.² »Tritogeneia« című műve, ha ugyan tőle eredt, némely philologus szerint Homeros költeményeinek allegorikai magyarázata lehetett.³ Homeros műveivel sokat foglalkozott egy másik bölcséleti irány képviselője, a cynikus iskola alapítója, *Antisthenes* (sz. 444 kör.). Írt »Theognisról«, »Homerosról«, »Kalkhasról«, »Az Odysseiáról«, »Helenáról és Penelopéről és a kutyáról«, »Odysseusról«, »Kirkéről« stb., melyek Diogenes Laërtios szerint egy tíz kötetre

¹ *Diogenes Laërt.* Vitae et plac. lib. IX. cap. 7. Μουσικά δὲ τὰδε περὶ ῥυθμῶν καὶ ὁρμῆς, περὶ ποιήσεως, περὶ καλλοσύνης ἐπέων, περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων. περὶ Ὁμήρου ἢ ὁρθοεπειῆς καὶ γλωσσέων, περὶ αἰοδῆς, περὶ ῥημάτων, Ὀνομαστικόν.

² *Fragmenta philos. graec.* Ed. *Mullach.* Paris (Firmin-Didot 1860.) I. 370. l. *Sebeslyén*: A görög gond. kezd. 208. l.

³ *Graefenhan*: *Gesch. d. klass. Phil.* I. 221. l. idézi Lobecket. V. ö. *Diogenes Laërt.* lib. IX. c. 7.

terjedő mű különböző részei.¹ Miként magyarázhatta Homeroszt, arról némi fogalmat nyújt egy töredék, melyet egy Odysseia-commentator őrzött meg számukra. Ez az idézet Odysseus díszjelzőjére a *πολύτροπος*-ra (szóforgató)² vonatkozik és nagyon emlékeztet a sophisták szőrszálhasogatásaira. Abból indul ki, hogy e jelző legalább is kétértelmű. Sem az egyszerű, nemes Akhilleusnak és Ajasnak, sem a bölcs Nestornak nem ad Homeros ilyen jelzőt. Vajon tehát gonosz ember volt Odysseus, hogy a *πολύτροπος* nevet kapta? Vagy mert bölcs volt, azért nevezte így? A *τρόπος* — így bizonyítja be Antisthenes az utóbbit — részint az erkölcsöt, részint a beszéd megválogatását jelenti. Jóra fordult (*εὐτροπος*) az, a kinek erkölce hajlik a jóra; a beszéd tropusainak okai a költemények. A »tropus« használatik hangra, az énekek modulatiojára és a fülemilére, mely sokhangú énekét gyakran változtatva önti. Ha a bölcsök tudnak vitatkozni, ugyanazon értelmet sokféle fordulatban (*κατὰ πολλοὺς τρόπους*) is ki tudják fejezni: ugyanazon dolog szavainak sokféle fordulatát ismerők pedig szóforgatók (*πολύτροποι*). A bölcsök jók is egyszersmind. Fejtegetésének végeredménye tehát az, hogy Homeros azért mondja a bölcs Odysseust szóforgatónak, mivel az emberekkel sokféle szófordulattal tudott társalogni. Ezután példát hoz föl, arra, hogy Pythagoras is másképen beszélt gyermekekkel, másképen a nőkkel stb.³ A philologiai és bölceleti magyarázat ilyen összevegyítése mintha például szolgált volna a későbbi commentátoroknak, ezt a módszert követi Homeros több magyarázója, sőt megtaláljuk a Vergilius magyarázóinál is (Servius). Nem tartották elégnek a szerző szavait értelmezni, saját felfogásukat is a commentált szerző tekintélyével igyekeztek igazolni. Ez idézet különben nem nyújt teljes képet Antisthenes magyarázati módszeréről. Ő ugyanis az allegorikai értelmezésnek is egyik képviselője volt. Xenophon írja róla,⁴ hogy mint Homeros allegorikus magyarázója, kinevette azokat, a kik Homerosnak csak egyes énekeit adták elő. Hasonló tárgyú az a párbeszéd, melyet ugyancsak Xenophon ad Antisthenes, Sokrates és asztaltársuk szájába. De az, úgymond Anthisthenes, titok

¹ Vitae et plac. lib. VI. id. m. I. 222. I.

² E szóval nem akarjuk a *πολύτροπος*-t lefordítani, csupán Antisthenes értelmezése szerint lehetne így fordítani, mint a továbbiakból kiviláglik.

³ Fragmenta phil. Graec. Ed. Mullachl II. 2777—8. I. V. ö. Sebestyén: A cynikusok. 43—1.

⁴ Convivium IV. 6.

előtted, hogy a rhapsodosok is mindnyájan értik-e ezen éneket? Hogy lehetne titok, felelt, mikor csaknem mindennap hallok őket. Tudsz-e, szolt ostobább népet a rhapsodosoknál? Bizony nem, mondá Nikeratos. Azt hiszem valóban nincs. Mert világos, szolt Sokrates, hogy magasabb értelmét nem ismerik.¹ Ez allegorikai értelmezésre például még oly csekély töredék sem maradt fenn, melynek alapján róla fogalmat szerezhetnénk, mint a philologiaira.²

Az allegorikai irány képviselője *Prodikos* sophista (435) is, a kinek »Horai« című művéből Xenophon egy szép részletet (Herakles a keresztúton)³ tartott fent. Prodikos az értelmezésben minden mythost természeti tárgyakkal (Poseidon annyi mint víz, Demeter a. m. kenyér stb.) igyekezett azonosítani, s így az allegorikai irányt még Antisthenesnél is jobban túlhajtotta.⁴ Ugyancsak a sophisták közül való *Protagoras*, a kinek szájába Platon érdekes magyarázatot ad Simonides egy költeményéről. Bármily kínálkozó lenne az alkalom, hogy ennek alapján Protagoras értelmezési módját ismertessük, le kell arról tennünk, mivel Platon nagyon sok esetben önkényesen ad ismert nevű írók, bölcselek szájába oly véleményt, melyet soha sem mondtak, miként Gorgias a róla nevezett dialogusról kijelentette, hogy ő nem értekezett Platonnal arról a tárgyról s Platontól sem hallotta azokat.⁵ *Gorgias* sophista, ki egy Rhetorikát is írt, a tragoediát olyan ámitásnak mondta, melyben az ámitó igazságosabb annál, a ki nem ámit s az elámitott bölcsebb az el nem ámitottnál.⁶ Gorgias ezen megjegyzése és az a másik, szintén Plutarkhosnál,⁷ melyet Aiskhylosra tett, hogy egy darabja t. i. a »Hetén Thébe ellen« Aressel van tele, a többi mind Dionysossal,⁸ azt bizonyítják, hogy megfigyelése úgy,

¹ U. o. III. 6.

² V. ö. Dio Chrysostomus (Orat. 53. Ed. Reiske. vol. II. 276. l.) írja, hogy Antisthenes szerint Homeros némely dolgot képzelet (*κατὰ δόξαν*), másokat valóság szerint (*κατὰ ἀληθειαν*) mondott. Az előbbi kifejezést Graefenhan (id. m. I. 222. l.) az allegorikai magyarázatra vonatkoztatja.

³ Xenophon Memorabilia Socr. lib. cap. II. 1. Fragmenta phil. graec. II. 134—7. l. Magyarra újabban Sebestyén K. fordította.

⁴ Graefenhan i. m. I. 219. l.

⁵ Fragm. phil. Graec. Ed. Mullach. II. 145. l.

⁶ Plutarkhos: De audiendis poetis. [Opera Ed. Reiske. VI. (Lipsiae, 1777.) 53. l.] Brassai fordításában Kisfaludy-társ. Évl. XXII. 165. l. Sebestyén K. A görög gond. 225. l.

⁷ Symposiacion lib. 7. (Opera ed. Reiske 856. l.)

⁸ Célzás Aristophanes megjegyzésére, melyet a »Békák«-ban Aiskhylos

mint gúnyja az irodalomra is kiterjedt. Sajnos a sophisták kritikai nézeteiről alig szólhatunk, oly csekély töredékek maradtak fent műveikből, vagy beszélgetéseikből, Platon pedig, a ki legtöbbet foglalkozott velük, nemcsak gyűlöletes színben tünteti föl őket, hanem sok helyen el is fordítja beszédeiket.¹ Ha bírálati eljárásukról ellenfeleik tudósításai alapján itélnénk, azt kellene róluk tartanunk, hogy a költői műveknek inkább formai szépsége, stylusa és a szavak hangzatossága, mint belső lényege ragadta meg figyelmüket. De hogy e felfogás, legalább a kiváló sophistákra nézve nem helyes, arról a csekély számú fennmaradt töredékek is meggyőzhetnek.

Még *Sokrates*ről, a legnagyobb görög bölcsről (469—399) kellene megemlékeznünk, de ő nem hagyott írásban semmit. Szellemét tanítványainak, Platonnak és Xenophonnak iratai tükrözik vissza s azért ha nézeteit ismerni akarjuk, tanítványai műveivel kell megismerkednünk.²

DÉZSI LAJOS.

szájába ad: ὄραμα ποιήσας ἄρεως μεστόν. A tréfás megjegyzés értelme, hogy A. egy darabja kivételével mindeniket ittas állapotban írta. Plutarkhos ez egy kivételt sem engedi meg.

¹ V. ö. 3. jegyzettel.

² Sokan meg kísérelték már, hogy Sokrates tanításait tanítványai művéből rekonstruálják. Ujabban *Joël* adott ki egy nagy munkát »Der echte und der Xenophontische Sokrates. I—III. Band. Berlin, 1893.« czímen s ebben azt bizonyítja, hogy Sokrates tanait nem Xenophon, hanem Platon és Aristoteles reproducálják híven.

TOLDY FERENCZ.

Első közlemény.

1.

Valamely kiválóbb embert máskép és másnak látnak kortársai, a kik személyiségének közvetlen hatása alatt állanak és az utódok, a kik ennek a személyiségnek hatásait és maradványait látják csak. Két egymást nyomon váltó nemzedék gondolkodása és értékképzetei között rendszerint nagy a különbség; a miért az első nehéz tusát vívott, kész örökség gyanánt kapta azt a második és a cél, a vágynak délibábos régióiból a mindennapiság romboló sodrába került; új célok és kíséretükben új értékképzetek keletkeznek, s az utód, a ki ezeknek neveltje, könnyen és gyakran válhatik igazságtalanná az előd iránt, a ki amazokért küzdött. Ily módon pedig csak az ítélkezőnek szempontja befolyásolja az ítéletet; még tán ennél is hathatósabb az a tény, a melyet az ítélet tárgya nyújt, annak az embernek személyisége, ki fölött törvényt ül az utókor, hogy a kortársi esküdtszék ítéletét átvizsgálja és ha kell, megigazítsa. Ez a személyiség pedig erre a második nemzedékre már nem eleven erő és ha csak igen kiváló és forradalmi nem volt, alig több emléknél és megszokott, alapjában mit sem jelentő szólásmódok halmazánál. A halál nemcsak testi elmulás ilyenkor, hanem kettévágása annak a finom és terjedelmes szövevénynek, melyet az élet viszonyai és egymást keresztező érdekei minden valamennyire tehetős és hatalmas ember köré fonnak. És ama érdekek magvaszakadtával nem máskép látják középpontjukat, de egyáltalán nem látják többé.

Az élet és természet eme nagy igazságtalanságának épít a maga gyenge erejéhez mérten gátat a történelem, és mivel maga is későbbi kor nemzettje, az igazság megközelítésére jól teszi, ha meghallgatja a holtak tanuságtételét is, ama kor embereit, melynek egyik hőisével vagy kiválóbb alakjával foglalkozni akar. Az a nagy tanítóereje a kortársi ítéleteknek, hogy a hatékonyságukat vesztett célokat és törekvéseket domborítják ki, hogy megtanítsák az embert, milyennek látta valaki, a ki előttünk élt, azt, a ki már szintén nincs többé. Valamely dicsérő vagy gáncsoló cikkely elolvasása után meglátja az ember, saját világának és korának mely szükséglete iránt volt érzéke az írónak vagy államférfinak,

milyen volt kapcsolata a kor kérdéseivel, belevegyült-e harczaiba, vagy pedig a tudományos elméletek és költői képzelgéseknek az élet országútjától gyakran félreeső ösvényeit járta-e? Ha nem mondják is meg szabatosan, mi és milyen volt érdeklődésünk tárgya, arra megfelelnek, hogy milyennek látszott. S ezt csak ők mondhatják meg, mert csak ők látták igazán, ők érezték mennyire nyúlt belé a nemzet vagy annak egy osztálya életébe, gazdagította-e mulékony vagy maradandó alkotásokkal a nemzet műveljeinek lelki világát, adott-e nagyobb látókört eszméinek s mélységet, méltó tárgyat érzelmeinek?

E tanúinkat azután ellenőrizhetjük: ha útmutatásaik nyomán megnézzük a kiváló ember alkotásait és így saját szemünk érzéki és hű vallomásával mérjük szavukat.

Ha ilyen fajta kérdésekre szeretnénk fölvilágosítást kapni Toldy Ferencz kortársaitól, az első, mi zavarba ejti a tájékozásra váró kíváncsiságot az, kinek véleményét hallgassa meg, kik voltak Toldy kortársai. Hiszen Kazinczy ismerte és tanítványává fogadta, Kisfaludy és Vörösmarty költői gyakorlatának igazolója, barátjuk és fegyvertársuk lett, ugyanannyi esztendővel élte túl Petőfit, mint a hány éves volt ez, s megérte Arany Jánosnak legszebb diadalait. Az ilyen hosszú élet még akkor is gazdag eseményekben, nézetekben, ha a világ zajától messze telik el, az értékes tapasztalatoknak milyen dús tárháza akkor, ha a művelődésért küzdött szakadatlan harcok között múlik! Mennyi elvet juttat diadalra egy ilyen félszázad, mennyit lát elerőtlenedni; megismeri »hiú voltát emberi dolgoknak, hamari felhágát, hamar estét soknak«. S az az ember, kinek pályája a nyilvánosság előtt félszázadot fog át, érvényesülésével és sikereivel hány más előtt zárja el a boldogulás útját, hány embert bánt meg jogos vagy annak vélt érzéseiben és vágyaiban, hányat tesz ellenséégévé valamely igazság kimondásával s hány mást egy másik elhallgatásával. Minden pályán így van ez, de hatványozott mértékben az irodalmi életben, a mely a hiúságnak egészen különös, dús tenyészetét teremti meg, mert itt minden elismerés száz meg száz főben talál visszhangra s az ócsárlás is megsokszorozódik s jó hirnevünknek, még az elmúlás után is, izét-savát veszi. Toldy Ferencz pedig sokat és soká dolgozott, tisztséget is sokat viselt, együtt élt és küzdött korának színével-javával s pályája kezdetén az ócsárlásból, derekán a támadásból s végén az elismerésből bőven mértek neki. A mikor először jelentkezik a nyilvánosság színe előtt, gazdagabbnak látszik vágyban, mint tehetségben; mint pelyhes állú fiatal ember látott hozzá, hogy útát törjön magának és elismerést szerezzen nevének. A tömegben — és ismeretlen fiatal embernek itt a helye — tolakodni kell, gyakran rászorulsz könyököd — öklöd istápolására; különösen ha a mielőbbi érvényesülésnek olyan izzó vágyát hozod hegyes ösztönül magaddal, mint Toldy, a ki, valamint mindazok, a kik igazi productiv tehetség nélkül válnak

írókká, mások alkotásain való kérődzéssel: fordításokkal és kritizálással kezdte meg irodalmi pályafutását. A fogadtatás, a melyben része volt, barátságosnak alig mondható és igaznak bizonyult a közmondás: valaki bottal köszön, annak doronggal felelnek. Bacsányi nyers, epés modorával azt írja egy levélben róla, hogy valami junger Bursch lehet, mert ha koros ember, meg nem érik az esze;¹ Guzmics a nyelv dolgában valóságos őrvongéssal vádolja s irodalmi működése ötödik esztendejében, 1826-ban ő maga írja Kazinczynak, hogy Schedel családi neve helyett munkáit Toldy néven fogja kiadni s »ezt — így folytatja — azért is teszem, hogy összemarczanglott nevem ezentüli dolgozásaim olvasásától a publicumot el ne rettentse«. Később, mikor új nevének már tisztességet szerzett s egy mindenható irodalmi társaságnak, Vörösmarty és Bajza társaságának, lett egyenlő rangúnak elismert tagja, a kor vitatkozásainak modorában, szenvedélyesen és személyeskedve támadják, elbizakodottságot, elfogultságból eredő pártoskodást vetve szemére. Majd az ötvenes években utolérte annyi igazán jó hazafi sorsa meggyanúsítják, hazaárulással vádolják, mert németül ír és elfogadta a bécsi akadémia tagjává való megválasztását; mások egyoldalúsággal vádolják, hogy túlbecsüli saját tudomány-szakját, nincs kellő érzéke a nemzet gyakorlatibb, realisabb életnyilvánulásai iránt; hogy kissé ósdi pártember maradt, a ki nem szívesen ismerte el, hogy a magyar költészet fejlődése túlhaladta Vörösmartyt, és hogy Petőfit és Aranyt csak az eseményeknek nagyon is kényszerítő nyomására vallotta igazán nagy költőknek.

De ezek a gáncsok csak egyes apró szigetek voltak a magasztalások tengerén. Neve egy időben a legbecsültebbek közé tartozott s elmondhatta magáról Heine szavait: »nennt man die besten Namen, so wird auch der meine genant.« Mikor 1871-ben írói működésének félszázados ünnepét fénynyel üli meg a Kisfaludy-Társaság, együtt ünnepel vele a hivatalos világ, sőt az ország egész értelmisége. Kijut neki a megtisztelésnek mindazon fajtaiból, melyben pompát kedvelő nemzetünk íróit, a helyett hogy olvasná munkáikat, részesíteni szokta: díszgyűlések, aranytoll, fáklyásmenet, disztrakoma, alkalmi óda, utczakeresztelés; ezeken felül maradandóbbak is: a király a Lipót-rend lovagkeresztjével tünteti ki, Jókai *Epur si muove* regényét ajánlja neki, mint »a szellemi ígéretföldet keresők Jozsuéjának«; az országgyűlés 4000 forintos évdíjat szavaz meg, a mi szinte páratlan eset a magyar irodalom történetében. A hírlapok a legnagyobb elismeréssel szólnak róla, s a mi dicsérő szó e tekintetben nem fukar és szegény szótárunkban akad, valahányát ráaggatják: elmondják, hogy »irodalmunk kincstárnoka«, »a századok tolmácsa«, az a tőkepenzes, kinek az egész nemzet adósa a halhatatlansággal. Az irodalom alkotó nagy ivadék tagjának tisztelik, ki megteremtett egy par excellence nem-

¹ Toldy levele Kazinczyhoz. 1827. júl. 16.

zeti tudományt, kimutatta a magyar irodalom jogfolytonosságát, megvédte a nemzet jó hírnevét a külföldi rágalmazók és rosszakaratú tudatlanok ellenében: tisztelni kell tehát benne a nagy emberek barátját, fegyverhordozóját, az irodalmi hőskor élő jelét és emlékezetét és a magyar irodalomtörténelem tudományának megalapítóját.

Az utókor mind e megtisztelő nevezetek utolsóját fogadta el mint alaposat és igazat s avatta Toldy állandó jelzőjévé. Kevés név van a magyar irodalomtörténetben, melyhez, viselőjének működését tekintve, olyan szabatos és határozott képzetek kapcsolódának az ezen tudományban járatosak gondolkodásában mint az övé. Egy tudomány megalapítójává genie és kitartó munkásság tehet valakit, s Toldy pályájának egyik érdekessége abban van, hogy az utóbbival is sikerült az neki, mit különben csak a kettő testvérülése teremthet meg. De ő is megdolgozott érte s ez a megtisztelő czimzés mint munkásságban eltöltött életének megérett gyümölcse szállott reá. Vannak és voltak emberek a kik értékesebbet és tán többet is teremtetek mint Toldy, de ritkán találhatni félszázados írói pályát, melyben látszólagos változatossága, sőt kuszáltsága ellenére is olyan határozottan domborodnék ki a vezető eszme, az egységes célgondolat, mint az övében. Munkásságának ez az általános vezérlő elve a magyar irodalmi műveltség megteremtése volt. Ez másutt nemzedékek tiszte, s Toldy, bár ez volt a vágya és el is vállalta, egymaga nem végezhette el nálunk sem. De alapot vetett neki s nincs senki, a ki ne vallaná igaznak Arany Jánosnak tán éppen róla írt sorait:

... méltóbb napi munkát
Nem végzett nála senki sem.

Toldyt egyéni hajlamainak a külső körülményekkel való szerencsés összetalálkozása nevelte rá erre a munkára. A család, a melyből eredt, az iskolai és társadalmi élet, szellemi fejlődésének menete, a kor iránya, szelleme és szükséglete mindmegannyi összetevő erő, a melyeknek eredője gyanánt lehet az ő, valamint mindenki másnak, munkásságát teljesen megérteni: csak-hogy, míg másoknál az életet összetevő erők gyakran ellentétes irányúak s így egymást lekötik, addig nála mindezek az erők egy irányban hatottak. Az erőknek ez a megegyezése a nyitja annak, hogy munkássága nagyságban és értékben egyaránt gazdagabb, semmint mennyit természetes tehetségeitől a viszonyok segedelme nélkül várni lehetett volna. A fejlődés logikus és időrendbeli menetét követve vizsgáljuk meg egyenként mindezeket az összetevő erőket s próbáljuk kiszámítani, megjelölni részüket az eredő irányításában.

2.

Az első és — mivel az életet ennek köszönjük — legfontosabb összetevő erő a *család*, mely szüli és jó ideig egymaga neveli az embert, és bár hivatásának leglényegesebb eleme a faj physiologiai

folytonosságának fentartása, nincs az a kezdetleges műveltségi fokozat, hol pusztán erre szorítkoznék. A test¹ és a testben szellemének alaprajzát is örökbe kapja a gyermek szülőitől, és jó részben el lehet mondani, hogy értelmi és érzelmi életének története már előre meg van írva agyában, idegeiben és — gyomrának méreteiben meg minéműségében.

Az első, a mit Toldy családjáról megtudunk, már elég érdekes: ez a család gyökeresen német eredetű; az apja Szepességből való német, a ki mint postahivatalnok került Budára; az anyja bécsi német asszony, a ki egy világváros művelő levegőjében nevelkedve, a cultura és Mária Terézia iránt való tiszteletet, szeretetet hozta férje tűzhelyéhez. Egyetlen fiukat gonddal és szeretettel nevelték és családi életüknek szellemi légköre észrevétlen készítette elő későbbi hivatására. A német városi polgárság a műveltséget hagyományos tisztelettel ápolta nálunk mindig; akkor pedig, a német szellem és művészet virágkorában, ez a hagyomány jobban megelevenedett, a XIX-ik század eleje és a megelőző vége gondolkodásra és tartalmasabb szellemi életre készítetett mindenkit. A philosophia olyan kézzelfogható alakban nyúlt belé a világtörténet irányításába, hogy észre kellett venni mindenkinek. Toldy apja is foglalkozott ezekkel a dolgokkal, s mint majdnem minden művelt német férfi, még jó soká II. József halála után, ő is jozefinus gondolkodású volt, a mit úgy kell értelmezni, hogy kissé nehézkes és inkább csak elméleti kiadása volt annak az emberfajnak, melyet 120 év óta *voltaireianusnak* neveznek. A franciaia evvel a gondolkozásmóddal politikai forradalmárrá válik, a német philosophiai forradalmat csinál s itt megállapodik. Ilyen *elméletileg* fölvilágosult ember Toldy apja is; volt ötszáz kötetnyi könyvtára s benne természetesen a kor evangelistája, Voltaire, kinek műveit Toldy már serdülő korában olvasta. Ez műveltségének bölcséleti zománczot adott, a mit későbbi természettudományi tanulmányai megszilárdítottak. Philosophiai álláspontja¹ a monismus, mely az anyagot vallotta az egyedüli valóságnak és a szellemet az anyag tulajdonságának tekintette, s ebből az alapelvből megvonta mindazokat a következtetéseket, melyek a lélek hallhatatlanságára és a személyes istenre nézve folytak. Szóval gondolkozásában *materialista* és *atheista* volt, de ez csak elmélet maradt nála és csak addig helyeselte, a míg ennek körét át nem hágtá; de a forradalmat, a mely e bölcsélet szellemét gyakorlatilag akarta érvényesíteni, keményen elítélte: a kor beteges mozgalmának nevezte, melylyel a franciaia nép a maga és az emberiség történelmét be volt fertőzendő;² a forradalmi eszméket hagymáznak, melyből szerencsére (!) kigyógyult a magyar. Ez magyarázza, miért volt annyira tetszése ellen való Petőfi politikai

¹ U. M. Muzeum I. 686.

² Toldy Ferencz: Összegyűjtött munkái V. 214.

költészete és oly visszatetsző néki Kossuth alakja. A szabad gondolkozással járó politikai conservatismus apai örökség az ő szellemében.

Így jelennek meg az apának más tulajdonságai is, a viszonyokhoz idomult képen, a fiú életében. Türelme, mely lehetővé tette, hogy később heteket töltsön el valamely codex másolásával, hogy élvezettel vadászszon valamely adatra, meglett volna-e, ha már az apja idegei nem alkalmazkodtak volna egy hosszú életen keresztül a hivatalnok egyhangú munkájához? S az a szárazság, kicsinyesség, a mely az öreg hivatalnokba belérögződik, nem jelenik-e meg átalakulva Toldy szegény érzelmiségében, sokszor tisztán adatok felsorolására szorítkozó előadásában? Az öreg Schedel mint művelt és az irodalom iránt érdeklődő ember bejáratos volt írói társaságokba és gyakori vendége a Kulcsár meg Trattner háznak, érdeklődött a magyarság dolgai iránt, járatta a Hazai és Külföldi Tudósításokat a magyar színészet e lelkes ösvénycsapóját, s abban a korban, a mikor csak némely makacs rajongók hirdették, hogy eljön még a magyar nyelv virágzásának ideje, hasznossági okokból¹ elhatározta, hogy fiát magyarnak nevelteti.

Toldy anyját, asszonyi természetének megfelelőleg, érzelmi okok terelték a magyarság felé. Mária Terézia egyénisége kéthárom nemzedék asszonyaira mélyen és tartósan hatott s az ilyen hatás rendszerint utánzásban kerül napfényre. Így tette divatossá a királynő a hű férjeket, a sok gyermeket, francia műveltséget és néminemű platonikus szeretetet a »lovagias« magyar nemzet iránt. Tán ez lehet első indítója annak a rokon érzésnek, melylyel Toldy anyja, német asszony létére, a magyarság felé fordul és egyetlen gyermekét is ez akkor elhagyott és alapjában véve megvetett nép fiává nevelteti. De nem akarja, hogy fia magyarrá válva megfosztassék az előrehaladottabb műveltségű nemzetek szellemi javaitól. A német és francia nyelvvel együtt irodalmukkal is megismerteti apradán fiát, a ki ekképen már a szülői házban megismerkedik két fejlett művelődéssel és figyelme rátérődik egy fejlődőre is, a mely az ő életében és melynek életében ő nagy szerepet játszott. Három cultura dolgozott itt, hogy egy elfogulatlan és széles irodalmi műveltségű ember álljon elő. S ha fölidézzük *Taine* szavait: szükséges, hogy a kritikus természetes és nemzeti lelkéhez őt vagy hat mesterséges és megszerzett lelket kapcsoljon, hogy simulékony rokonszenve elenyészett vagy idegen érzelmekbe vezesse be — alig képzelhetünk jövődő kritikus és irodalomtörténetíró számára kedvezőbb föltételeket, mint a minők között Toldy gyermekkorá tölt el. Tehát szabatosan megjelölhetjük, mit adott meg neki — fizikumáról és evvel egybefüggő szellemi alkatáról most nem szólva — a szülői ház: a műveltség

¹ Toldy saját szavai, Főv. Lapok 1872. jun. 28—29.

iránt fogékony természetet, két nyugoti nyelv és irodalom ismeretét, a philosophiai gondolkodás csiráit, rokonérzést a magyarság iránt és mindezek természetes járuléka gyanánt az érvényesülés és fölemelkedés vágyát, melyet saját viszonyainak arányában minden szülő belétesz marsall-bot gyanánt gyermeke tarsolyába.

3.

Mivel az egyén nemcsak családjának él, hanem a társadalomnak, nevelése munkájából természetszerűleg részt kér az is, nem annyira a kötelességérzet, mint inkább az érdek sugallására. A faj folytonosságát a testi sorban a család tartja fenn, ezen az oszlopon nyugszik a testi átöröklés; a lelki sorban ezt a hivatást az *iskolából* kiinduló és a benne megjelenő sugalló erők töltik be. A faj intellectuális tapasztalatainak színe csapódik le az iskolában, s a mi ezt az általános, minden művelt népre nagyjában egyaránt érvényes tapasztalati anyagot egyéníti, egy-egy népfaj sajátos személyiségének kifejezőjévé teszi: az a *nyelv*. Tehát a nyelv az egyes népek és így a művelődési rendszerek egyénítő elve, a melynek létén vagy nemlétén fordul meg a faj szellemi léte vagy nemléte is. Nyilvánvaló ebből, hogy a nemzeti élet szempontjából, a ma uralkodó felfogás szerint, a nyelv ápolása és terjesztése az iskola feladatainak legfontosabbika; nem mintha pusztán maga végezné ezt a munkát — a természet óvatosabb, sem hogy egyetlen szervre bízna ilyen bonyolult és életbevágó hivatást — vannak segítő társai, melyek közül a család és irodalom a legtehetősebbek; de benne jelenik meg, lesz láthatóvá a nyelv; ép úgy, mint a hogy nemcsak a tüdejével lélegzik az ember, de azért mégis a tüdőt mondjuk a lélegzés szervének.

Ezt a nagy és jelentős hivatást a XIX-ik század második évtizedében, mikor Toldy Ferenczet oda küldötték szülői, az iskola fölötté fogyatékosan töltötte be. Mindennek inkább lehetne nevezni e kor iskoláit, semmint nemzeti szelleműeknek. Pedig éppen ebben az időben megébred Európaszerte a nemzetiségi eszme, és Napoleon nemzet-egyénségeket eltipró, világuralmi törekvéseinek visszahatásaképpen tanácsból tetté serdül, a történet sodrát irányító eszmék közé lép. A magyar nemzetiségi eszmének más a genezise. Bár pénz- és véráldozattal volt részünk a napoleoni háborúban és a XIX-ik század két első évtizedének szellemi pangása szükség-szerű reflexe volt az ország anyagi, gazdasági kimerülésének: a Napoleon személyében testté vált eszmék termékenyítő hatásából a magyarság nem sokat nyert. A nemzetiségi eszme nálunk nem a váratlanul nyakunkba szakadó francia uralom visszahatásának képeiben, hanem mint a lassú németesítés ellen megnyilatkozó nemzeti önmegtartás jelensége tűnik föl, a melynek gyökerei leágaznak Bessenyei föllépésének idejébe, — sőt még messzebbre — tehát azokba az évekbe, melyekben Napoleon gyermekkorát élte.

✓Az iskola, mely a társadalmi élet átalakulásait mindig elkésve követi, 1810 táján, nemzeti szellem dolgában ott állott, hol a magyar irodalom Bessenyei korában. A tanítás szelleme avas és elavult volt és a tanítók az értelmi nevelés leghathatósabb módjának megkövesedett, ásatag ismereteknek hagyományos, holt formában való közlését tartották. Így volt a legtöbb iskolában s így a pesti piaristák gymnasiumában is, a melynek Toldy növendéke volt. A derék helyet a latin nyelv tanítása foglalta el: a kisdied grammatikusok latin nyelven tartoztak egymással beszélni s e mellett kötelező volt a latin verselés is.¹ Persze gyakran megesett, hogy a deák nyelvre fogott gyermek nem igen értette meg a deák szót. »Hidd el, kedves öcsém — mondotta egyszer Virág Horvát Istvánnak — azért alusznak annyiszor oskola alatt a gyermekek, mert nem értik a latinul dünnyögő mestert«.² Akadt egy-egy lelkes tanár; a ki a gépszerű, lelketlen tanítás eme korszakában magasabb feladatokra eszmélt; ilyen volt egy Csertő nevű, a kinek magyar történelmi előadásain gyakran könnyekre fakadt a kis Toldy és esténként otthon nagy megindulással beszélt el a nevezetesebb mozzanatokat édes anyjának.³ De az iskola szelleme nem hasonlított az ilyen tanáréhoz. Hiába volt meg az 1791: XVI. 1792: VII., és 1808: VIII. törvényczikkekben, hogy mit »kell a magyar nyelv előmenetelére tselekedni«, hiába juttatott az 1805-ben kiadott Ratio educationis a többi tanulmányok közt a hazai nyelvnek is helyet és sürgette a Helytartó Tanács 1814-iki rendelete a magyar nyelv tanítását, annak ügye nem haladt semmiképen. Minden főiskolában volt ugyan különös professor, a ki a magyar nyelvet tanította, de a tanítás olyformán ment, hogy az egész gymnasiumbeli ifjuság »egy palotába hajtattott öszve s a 8—9 éves grammatikus fiú egy leczkén volt a 16 éves serdülő gyermekcével.«⁴ Így hát nem lehet csodálni, hogy Toldyt szülei a magyar nyelv megtanulására 1813-ban Czeglédre küldik; az esztendő multán Pestre visszakerülő s most már magyarul is jól értő fiú könnyen és jól tanul; érdeklődéssel olvassa a latin írókat, Ovidius Tristiaiból sokat és az Aeneis második énekét nemsokára könyv nélkül is tudja, Livius és Cicero munkáival iskolatársa, Bajza József ismerteti meg, otthon Fénélon-t és Marmontelt adják kezébe, s német házban bizonyára német költőket is; és ha az iskolában a magyar irodalom létezéséről nem hallottak egy szót sem »és elég jártasoknak tarthatták benne magokat azok a diákok, a kik néha otthon a gerendán vagy valamelyes oldalas szugolyban heverő Rontó Pál, Peleskei Nótárius, Kartigám vagy más illyes maradványokból, mint hiteles dokumentumokból valamit gyaníthatnak az honni művészségről«: az iskola mulasztását kipótolta nála irodalom iránt érdeklődő

¹ Toldy összgy. Mn. VII. 180—210.

² Vass B.: Horváth István Életrajz. 34.

³ Pesti Napló 1871. nov. 12.

⁴ Czuczor: A magyar nyelv állapotjáról. Tud. Gyűjt. 1828: X.

apja és egy Kiss István nevű könyvkereskedő, kinek az iskola épületében »akkor még fenn volt könyvesboltja, hihetetlen, mily hatással vala az ifjuságra a magyar olvasásra gerjesztés által. Megálltunk vala, kijöven az iskolából, csodálni a magyar könyvek czímlapjait a kirakatban. . . . Az öreg Kiss István el sem is mulasztá a boltja előtt nézegető ifjakat behivogatni, könyveit mutogatni, őket velök megkínálni . . . s vele (Bajzával) itt kezdém első ismereteimet gyűjtögetni azon irodalomról, mely nem sokára életem irányára döntő lett» — ekép jellemzi maga Toldy az állapotokat Bajzáról mondott emlékbeszédében. De ennek a korszaknak iskolája, a melyből az a nemzedék került ki, a melyik a magyar történet legdicsősegebb korszakát megteremtette, nem bocsátotta azért mégsem üres lélekkel el tanítványait: az érzés és erkölcs ritka épségét, az akaratnak aczélos erejét adta nekik útravalóul az életre.

Toldy 1822-ben a pesti egyetem orvosi karára iratkozott be. Magyarság dolgában az egyetem semmivel sem állott följebb mint a gymnásium: hiszen Révai is panaszolja, hogy az egyetemi tanárok a hazai nyelvnek többnyire gyűlölői, a magyar nyelv tanára az utolsó professor s a magyar nyelv rendkívüli tárgy egész 1819-ig.¹ Az orvosi karon még elég méltányosság uralkodott, mert itt az egyes tárgyakat évfolyamonként külön adták elő s egyes évfolyamok keretén belül is külön a magyaroknak, külön a németeknek. Az egyetemi tanítás tudományos színvonala sem volt magas: az e korbéli tanárok közül tán Czinke Ferencz neve a legismeretesebb, a ki Révai utóda volt. Toldy nemcsak orvosi előadásokat hallgatott, hanem irodalmiakat és egy előadás alkalmával, melyben Czinke Ferencz a nyelvújítást támadta, ő védelmére kelt Kazinczy reformjának. Mint jövődébéli orvosnak természettudományokkal is kellett foglalkoznia, de mélyebb csapást ez nem hagyott szellemében; nem íródott belé az a positiv gondolkodásmód, a mely a művelt orvost első sorban jellemzi. Önkéntelen a szintén orvosból kritikussá és irodalomtörténetíróvá lett *Sainte-Beuve*-re gondol az ember, a kinek élete körülbelül ugyanazokra az évekre terjed, mint Toldyé s kinek pályája egyéb külsőségekben is hasonlít az övéhez; csakhogy Sainte-Beuve, mint »*un médecin égaré en esthétique*«, megtartotta a positiv gondolkodás, a finom és pontos elemzés, az aprólékos bonczolás módszerét, míg Toldynál csak a pontos adatok — megfigyelés — és egy-egy kép vagy hasonlat sejteti velünk a volt orvost. 1827-ben orvossá avatják, egy ideig orvosi gyakorlatot is folytat, de csakhamar búcsút mond e hivatásnak, melyre inkább apja megnyugtatósaért mint saját jószántából lépett és végképen az irodalom munkásai közé áll.

¹ Bánóczi: Révai Miklós 367—71.

4.

Schopenhauer fejtegeti, hogy öntudatunknak nem a tér, hanem az idő a formája; a gondolatnak csak egy dimenziója van, nem mint a szemléletnek három; szélesség és mélység nélkül való egyeneshez, nem testhez hasonlít. Ez lényegbe vágó tökéletlenségeinek legnagyobbika, mert ennek következtében nem ismerhetjük meg egyszerre a dolgokat, hanem csak egymásután. E megfigyelés helyes és agyas voltát lépten-nyomon tapasztalhatja az, a ki valamely egyéniség képét akarja megrajzolni, mert neki egyszerre ható erőket kell egyre elválasztania s egyidejűket egymásutánban feltüntetnie. Eképen kellett eddig is eljárunk: család és iskola életének bizonyos szakaszától kezdve egyszerre formálta Toldyt s ezekhez csakhamar mint egyidejűleg ható erő odaszegődött a társadalmi élet, a kor és *irodalmi eszmék* hatása.

Toldy az irodalommal nemcsak könyvek képében ismerkedett meg, hanem elevenebb és tevékenységre ingerlőbb formájában is: az írókkal, az irodalmi élettel. Az apja bejáratos írói társaságokba, gyakran volt vendége Trattner és Kulcsár István házának, egyszer-mászor tán fiát is elvitte magával, s mi sem valószínűbb, minthogy az értelmes és olvasni szerető, nyelveket tudó gyermeket tanulásra, később pedig tán irodalmi munkásságra, próbálgatásra sarkalták. Iskolatársában, Bajzában, ki testi-lelki barátja volt, az övénél erősebb lélek s igazibb tehetség lakott; együtt tanultak, s mint fiatal emberek, kik tele voltak jóhiszeműséggel és avval a kíváncsisággal, hogy használjanak, irodalmi sikerre vágyódtak; hiszen még ma is, sőt inkább mint valaha, ez izgatja a leghevesebben a hiúságot és ahhoz kell a legkevesebb külső qualificatio. Az irodalmi életben, ha új, nagy tehetségek nem is állottak elő 1815—20. között, mindazonáltal látszott valamelyes elevenesség: megalakul a Marczibányi-intézet, a Tudományos Gyűjtemény, a magyar színészet meg-megjelen jó szerencsét próbálni Pesten, s Kisfaludy Károly óriási sikerével szinte egyszerre teremti meg a magyar drámát és színpadát. Az ifjúság sorában, a mely a leg-lelkesebben tapsolta a *Tatárokat*, ott volt Toldy is, Bajza is, a kik csakhamar személyesen ismerkednek meg az új csillaggal s mihelyt őt ismerték, belékerültek az irodalmi élet kellő közepébe. Toldy különben a »déleesti órákat« már 1820 óta Virág Benedeknél töltötte, az irodalom napi ügyeit beszélve vele meg. Itt ismerkedik meg Horvát Istvánnal, a ki a fajszeretet nagy erejét, de egyúttal elfajulását is szeme elébe állíthatta; személyisége, melyet egy egész nemzedék megérezett, az ő lelkének megalakulására sem volt közömbös. Abban az időben, mikor annyi emberre nézve nem élt a haza fogalma s a magyarság szerepéről a művelődés munkájában ki sem tudott, nagy és komoly jelentősége volt e túlzásoknak, és az eredménynek sem voltak híjjával. Vajjon mikor Toldy Handbuchjában »a magyarok énekeiről Etele király alatt«

szól, a magyar nyelvet érintetlen törzsök nyelvnek vallja s később Hunfalvy ellenében a hún mondák magyarságát védelmezi, nem a Horvát István szelleme nyilatkozik meg benne belátása és józan, nyugodt természete okán megtompult alakban?

Horvát István a léleknek magyarságát sürgette és arra hatott, hogy a vele érintkezők érzésben és gondolkodásuk módjában legyenek magyarokká; a magyar érzésnek mindent alája rendelt az irodalomban is: a mi a formának a tartalommal szemben való elejtését vagy legalább is mellőzését termette volna meg és ez az elmélet a horátiusi művészi elv »forma dat esse rei« igazolása gyanánt pongyolává, formátlanná tette volna a költészetet, ha Kazinczy Ferenczben nem támad a másik szélsőségnek hatékonyabb képviselője, a ki nem a gondolkodásnak, de a nyelvnek magyarságát szorgalmazta. A nyelv és gondolkodás ilyen szembeállítására paradoxnak látszik, hiszen a gondolkodás teste a nyelv: De a Kazinczy szellemével és művészi felfogásával ismerős szemében nem az. A lélek és gondolkodás idegenszerűsége, a mely magyar szó mezébe öltözik, szembetűnő jellemvonása Kazinczynak és az ő gondolkodása természetszerűleg ismerős és tetsző volt a németből magyarrá vált Toldynak. Mivel nem »anyai tejével szállott rá örökbe a honi nyelv«, nem érezhette mely nehezen viseli és mennyire megsínyli a magyar nyelv az idegen jármot; ő, főképen akkor, még *németül* gondolkozván, szépnek, érthetőnek és kifejezőnek látta Kazinczy *magyarságát*, ellenben nehézkesnek, hosszadalmasnak — ebben igaza volt — és magyartalannak — itt a tévedése — az orthologusok nyelvét. Német észjárása könnyen és természetesen követte a Kazinczy csapását: új szók koholásában csakhamar híressé és mivel nyelvérzéke nem fékezte, hirhetté lett. A nyelvújítók tanácsában eleinte — a hegypárton ült, később lejjebb került, és mikor Bugát rettenetes szavaival elárasztotta a műnyelvet, még ellene is fordult: de mindvégiglen a nyelvújítás leglelkesebb védelmezői közé tartozott. Nyelve és stílusa, melyeket első sorban Kazinczy példáján csiszolt és nevelt, a megújított próza legjellegzetesebb képviselői közé tartoznak. Nemcsak és első sorban nem is a nyelvújítás szavainak, a megcsonkított, amputált szónyomorékoknak serege teszi azzá, a hol csak ritkán akadunk egy-egy szerencsésen megelevenített régi vagy tájszóra; de azzá teszi három szembeötlő tulajdonsága: a művészi vagy írói gondosság, a mesterkélttség, mi a természetesség hiányának képében tűnik föl, és a szavak összetételében, a szórendben meg mondatszerkesztésben megnyilatkozó idegenszerűség. Toldy minden prózát író kortársának műveiben megtalálhatni e jellemző vonásokat, de kevésnél olyan kikristályosodott, áttetsző alakban, mint nála. Neki nem szülötte nyelve a magyar, neki a pallérozott, a megújított magyar volt anyanyelve; ha Arany és Jókai munkáiból szívja be a magyarságot, igazában magyaros akkor sem lett volna az írása: az először megtanult nyelv nyomja

rá eszünk járására a jegyét; de ezekből mint tanulékony és elég éles szemű észlelő megtanultá volna, hogy írásközből küzdenie kell németes gondolkodása ellen; Kazinczyból ennek az ellenkezőjét tanulhatta meg és ha egyszer-mászor írásmódjának idegenszerűségére eszmélt, szépsége és kiválósága bizonyosságának tekintette. Goethe nyelvén kívül a görög és deák remekíróké is formálta az övét: rövidsége, tömörsége ezek hatása. De hiszen ez is a Kazinczy útmutatása, a ki a német-görög eszményiség elveinek hirdetője volt.

Toldy stílusában testté válva, megvalósulva Kazinczynak más irodalmi elveit is megjelöljük. *Die Werke des Geistes sind für den Pöbel nicht da* — Goethe e büszke szavait a széphalmi író és Toldy is igaznak vallották és úgy értelmezték, hogy minél nagyobb szakadék válaszsza el egymástól az életet és irodalmat — s mivel az irodalom legfontosabb kérdése azidétt a nyelv — a beszélt és írott nyelvet. Ennek a törekvésnek eszköze a műgond és kisebb-nagyobb méretű mesterkéltség a gyümölcse. Ha Toldy írásait olvassuk, szinte azt kívánjuk, bár már feledkeznek meg egy kicsit arról, hogy ír, lenne bizalmas, pongyola, őszinte, természetes. Hiszen igaz, jól esik az olvasónak, ha látja, hogy az író megbecsüli és ünneplő ruhában beszél vele, de a lélek hamarabb beléfárad az ünnepi díszbe, mint a ruha; meg azután soká viselve, színeveszetté lesz ez az ünneplő is. Van valami kellemetlen abban az érzésben, hogy mi, az olvasók vagyunk okai annak, hogy egy író ötven esztendő alatt talán egyetlen egyszer sem tudott megmenekülni attól a gondolattól, hogy nekünk ír, nem mert egészen és őszintén ő maga lenni! Érezni a stílusán, hogy tanult és tudatos író gondos munkája, a ki írás közben folyton tekintettel volt arra, hogy a szerkesztés és szónoklástan szabályai művében csorbát ne szenvedjenek és szándékosan helyez el itt egy hasonlatot, amott szóképet és hagy el egy-egy kötőszót. A legnagyobb kárt evvel önmagának okozza: stílusa gyakran olyan szabatos és hibátalan mint egy szerkesztéstan, de annyira híjjával is van minden eredeti, közvetlen, egyéni vonásnak. Az idők divatja volt az idomok elleplezése: mesterkélt írásmóddal az irodalomban, krinolinnal az öltözködésben.

Azonban Kazinczy nemcsak stíljére hatott Toldynak, hanem befolyásolta barátok megválasztásában és ellenségek szerzésében, ízlésében, irodalmi elveiben és hivatása fölfogásában. Ismeretségük 1822-ben kezdődik, mikor Toldy elküldi neki Isokrates *Erkölcsei Intései*nek fordítását, mire az ősz író szokott hízegő módján válaszolt: »Sok oknál fogva érzem én magamat feléd vonzatni, s egyike ezeknek az, hogy Te ismered és kedveled a Régieket. Néked is nagy a Czinke és Verseghy ellenkezője: a mi Révaink.« S mindjárt finom fondorkodással ingerli Bacsányi és többi leveleiben egyéb irodalmi vagy személyes ellenségei: Döbrentei, Horváth Endre, Takács, Verseghy ellen. Toldy eleinte korlátlanul lelkesedő

hive, hiszen egész nagyságában érzi a kitüntetést és Kazinczy levele békélteti meg apját avval a gondolattal, hogy fia író is legyen; Kazinczy pedig, a kinek nevét az erkölcsi győzelem ellenére is zordul megviselte az újtási harc, sőt a lába alatt már megrendült az irodalmi vezérség neki mindennél kedvesebb talaja, az új irodalomnak, a jövőnek emberét sejtette meg a hozzá forduló kezdő íróban. De a mely mértékben erősödik az új irodalom, abban hidegül el a viszony közöttük, s nem Kazinczyn múltott, hogy a régi maradjon. Toldy megismerkedik Kisfaludyval és barátja lesz Vörösmartynak, kik nagyobb tehetséggel és más utakon, noha Kazinczy nyomán járnak. A »szent öreg« vált néhány levelet velük, érintkezésük mégis csakhamar megszakad. A fiatalokra nézve kellemetlen az a tudat, hogy féltékeny reájuk s őt ingerli, hogy fölismeri bennük trónjának még az ő életében betöltőit. Egy ideig Toldy a közvetítő, a ki ápolja, ha nem is a régi lélekkel, a viszonyt; de 1830-ban ő is Kazinczy ellen fordul és végképen elszakad egyességüknek amúgy is megrongált kötele.

A támadásra okul az szolgált, hogy Kazinczy Pyrker, egri érsek német munkáját *Szent Hajdan Gyöngyei* czímen magyarra fordította. A Kritikai Lapok első számában megjelent támadó cikkely »felállítá azon tételt, hogy magyar hazafinak nem szabad szellemi adományait nem saját nemzete emelésére és dicsőítésére gyümölcösöztetni, hogy azt, a ki ezt cselekszi, legalább is ignorálnunk kell. A tétel alkalmasint igaz. . . . De ha az ész javalhatá is e felszólalást, a szív hálátlanság nélkül nem hallgathata az észre, hol Kazinczy forgott szóban«. Így jellemzi maga Toldy¹ e támadást és indító okát; nekünk kevés a hozzátenni valónk. Toldy haragjának még van egy kútfeje: ő németből vált magyarrá, Pyrker pedig, noha ősrégi magyar családból eredt, német költővé lett. Német származásának és magyar érzésének ellentéte vált Toldyban öntudatossá ez irodalmi csatározás nyomán és a férfi belátása pecsétjével erősítette és fejelte meg, a mit a véletlen, meg a gyermek érzése megkezdett. A nemzeti érzésnek ezt a hőfokát Kazinczy világpolgári gondolkozásával nem értette meg, mert — a mint egy levelében írta — ő a dühösséig magyar, de nem az a hazugságig; a támadást olybá vette, hogy őt el akarják tiporni, végképen leszámolni vele s végtelen keserűség fogta el. S ki tudja? talán volt is némi igaza!

Ha illetéknépen le is számolt Toldy Kazinczyval és az érintkezés jóformán tökéletesen meg is szakadt köztük, ízlésében, az irodalomról alkotott fölfogásában, egyáltalán egész egyéniségében megmaradt Kazinczy nyoma. Láttuk már, mikép jelenik meg ennek arisztokratikus irodalmi elve Toldy stílusában; de sokkal mélyebben is belé ivódik ez az elv ízlésébe és nem egyszer lesz irodalmi ügyekben való magatartásának szabályozójává és Katona, Petőfi, Arany föl nem

¹ Ö. M. VI. : 21.

ismerésének, — a mi szemünkben legsúlyosabb tévedéseinek — kútfejévé. Kazinczyban kell forrását keresnünk, hogy kelleténél nagyobb fontosságot tulajdonított a külső alaknak, hogy inkább kedve szerint való volt a mértékes verselés mint a nemzeti versidom, a csiszolt üres vers, mint a formátlan, de magvas gondolat. Kazinczy mintáján növelte nagyra magában az irodalom szeretetét, látta be ennek a nemzeti életre gyakorolt hatását és azt, hogy az akkori irodalmi viszonyok között szükség volt valakire, a ki jóakarattal, buzdítással fogadjon minden föltörekvő író, kiknél gyakran a tehetség nem volt arányban a jó akarattal; agitatori, izgató szerepe, bőséges irodalmi levelezése, melylyel a szétágazó irodalmi törekvéseket középpontosítani akarta, mind a magyar irodalom legnagyobb izgatójának példájában gyökereztek. Az irodalomtörténet Kazinczy utódja gyanánt emlegeti őt és ezzel elismeri, hogy a viszonyokhoz módosultan Toldy Kazinczy hagyományainak és szellemének ápolója, működésének kiegészítője és részben hivatalának betöltője is volt. Természetesen ezek az elvek nem megkövesülten, mint odatévedt vándorsziklák voltak Toldy szellemében, hanem mint szerves, változásra és fejlődésre alkalmas alkotó részek, a melyeket úgy az eddigi ismertetett, mint ezután tárgyalandó alakító erők sokféleképen színezték és módosítottak.

Szellemi fejlődésének fontos mozzanata gyanánt kell megemlíteni azt, hogy 1829-ben hosszabb, másfél évig tartó külföldi tanulmányútra indul s megjárja egész Nyugot-Európát. Valahová megy, belékerül a legjobb társaságokba s mindenütt azon van, hogy a magyart megismertesse; hol nyelvünk alkotásáról, hol irodalmunkról olvas föl, vagy ad elő s a messze idegenben bolyongva így szolgálja a maga hite szerint a nemzet ügyét. Mint Odysseus, sok ember városait és szokásait ismerte meg, tanulékony, befogadó szellem létére sokat látott, bőséges, értékes benyomásokat hordott asztagba, megismerte a tehetősebb és haladottabb gazdák mintagazdaságát s iparkodott ellesni, miként művelték meg azok földjeiket. Franciaországot a juliusi forradalom lázában, az újból megszerzett szabadság mámorában látta, Angliát a nyugodt haladás országútián, Németországot az álmodozás, kialakulatlan forrongás évadján, abban a vajudó időben, mikor ez az ország — Taine szava szerint — történelmi korszakunk minden nagy eszméjét megszüli. A brit félsziget gőzkörét Byron lángesze aranyozta meg, Musset és Hugó vetése már csirázott a francia fiatalság szívében, Németországban Heine pajkos, de mély lángelméje mulattatta és Hegel tanította gondolkozásra az ifjúságot: mindenütt elvetették már a szelet, melyből a modern szellem nagy zivatarai keltek ki. S a mi több mindennél, járt Weimarban, hallotta, látta Goethe, az európai új műveltség legnagyobb, legegységesebb szellemét; járt nála, beszélt vele, s »csak nehezen tudta fölvilágosítani a német költőkirályt arról, hogy a magyarok és tatárok két különböző nemzet,

s hogy a mi őseink nem Dsingiszkhán és Batukhán alatt jöttek be». Goethe nagysága így a mi kicsinységünkre emlékeztette, s az ilyen jelenetek vagy megutáltatják az emberrel a törpeséget, vagy a munka és haladás soha el nem apadó forrását fakasztják a lélekben. Toldyval ez az utóbbi történt, a fejlesztés szükségének tudatával és a használás erős vágyával tért meg 1830 őszén Pestre, a hol rövid idő multán tekintélyes társadalmi és irodalmi állásra tesz szert, úgy hogy mikor Jósika Miklós a harminczas évek elején Pestre jön, valamelyik ismerőse már nevezetes férfiakul mutat neki három »vörös nyaklós« urat: Vörösmartyt, Bajzát, Schedelt¹ Barátságuk nemcsak személyes rokonérzésen, de elvek és érdekek azonosságán is alapult.

Mint föltörekvő írók ismerkednek meg egymással, egyforma mértékben, de más-más eredménnyel hat rájuk Kisfaludy Károly, kinek társaságában órákat töltöttek naponként, hallgatva aesthetikai tárgyak, a maga vagy a körülötte sereglő ifjabb nemzedék művei körül forgó beszélgetéseit; minden nap együtt voltak, vagy együtt, dolgoztak az Akadémiában, találkoztak az Athenaeum irodájában az estéket nem ritkán az Akadémia páholyában, vagy Bajza és Vörösmarty Toldynál töltötték. S az estvők nem hiúságos dolgok közt folytak el: az irodalom állapotairól és szükségeiről, saját folyóirataikról, új munkákról, tanakodának. Néha összegyűltek oly új szók alkotására, melyekre nagy szükség volt s egyszersmind kötelezték magokat, hogy a megalapítottakat közösen fogják használni. Az ujonnan föllállított Tudós Társaságban vezető szerepük volt, különösen 1835 óta, mikor Döbrentey, egyik legelkeseredettebb ellenségük, lemondott a *litoknoki* állásról s ezt Toldy nyerte meg. Lapjaik félelmes ítélőszék volt, melyre a közönség hallgatott, s melytől az írók rettegtek. Nem szerették ezt a három embert, kik mindenben közösséget vállaltak s kik tehetségeik sokoldalúságánál fogva hatalmukba kerítették az egész irodalmat. Toldy benn ült az Akadémiában, Vörösmarty a kor legnagyobb s legnépszerűbb költője, Bajza színházigazgató: tudományos és költői ügyekben egyaránt nagy és döntő a szavuk. Az ilyen hatalomnak ellenségei vannak: az idősebbek, kiket leszorítanak s a fiatalok a kik maguk szerettek volna oda jutni. Egy egész u. n. pasquillans társaság alakul ellenük. Megvádolják őket, hogy csak pénzvágyból adják ki lapjaikat, hogy nem tisztelik az ó-iskola íróit, becsmérőleg nyilatkoztak Virágról, hogy színházba ingyenes páholyba járnak, akadémiái befolyásukat minden díjazott vállalat megszerzésére fordítják. Különösen az akadémiái jutalmak odaitélése zudítja föl mindig az elégedetleneket, a kik nemcsak kicsinyesek voltak néha, hanem ízléstelenek és durvák is. »En a társaságnak barátja vagyok — írja a Természet valamelyik munkatársa — de mint pártfészeknek, melyben néhány

¹ Emlékiratai IV. 115—6.

kakukk vagy bagoly, meddű henyeség között tollászkodik s idétlen lármájával a tapasztalatlant maga után edesgeti, sőt magát a testületet is elámítja s vele irányát eltéveszteti; pártfészeknek mellyben saskeselyük és solymok helyett bankák és denevérek, fülelilek helyett szarkák vagy verebek fogamzanak, védelmezője nem tudok, nem akarok lenni. S míg ez így tart, alig hiszem, hogy találkozzék becsületszerető író, ki társasági taggá avatgatni hajlandó legyen.»¹

De e jogosulatlan, mert kevésbbé tehetséges írótól származó támadások ellenére a hármastársaság mindegyik tagja dicsőségben egyre gyarapodik és a közpályán egyre emelkedik. Így Toldy is, ki a pesti egyetemen 1833—44-ig a diaetika rendkívüli tanára, igazgatója és rendezője az Akadémia és egyetem könyvtárainak; közben beutazza az országot és átveszi a Tudós Társaság számára a Telekiek és Batthyányak könyvtárát; 1836-ban tizenketted magával megalapítja és igazgatja a Kisfaludy-Társaságot s viszi majdnem egyedül az Akadémia ügyeit; a forradalom után maga köré gyűjti mindazokat az előkelő és erős szellemeket, kik a nemzet özvegyiségének gondolat-dermesztő idején is biztak a tudomány és szellem hatalmában; később pedig megemlékezve ama nagy hatásról, melyet némileg hasonló viszonyok közt Horvát István egyetemi előadásai tettek, mint magántanár kezdte meg 1854-ben a pesti egyetemen a magyar irodalomról szóló előadásait, melyeket 1861-től kezdve haláláig tizennégy esztendőn keresztül mint nyilvános rendes tanár folytatott.

Ezt az életet azonban, melynek külső adatait dióhéjban felsoroltuk, irodalmi munkássága teszi első sorban történeti nevezetessé; az az irodalmi munkásság, a melyet terjedelmében talán egyetlen magyar író sem múl felül. Jókaién kívül nincs név, mely annyi könyv vagy folyóirat címlapján volna olvasható mint az övé; írói aranyünnepén Greguss 122 leveles könyvet ad ki, melyben munkáinak és cikkelyeinek címén kívül semmi sincs! Köteteinek száma megüti a 300-at, úgy hogy működésének minden esztendőjére átlag 5—6 esik; ha a lapokat, melyeknek munkatársa volt, el akarnók sorolni, a magyar hirlapirodalom szinte félszázados történetét kellene elbeszelnünk a Szépliteraturai Ajándéktól a Pesti Naplóig; az Akadémia megalakulásának és fejlődésének története nála nélkül meg nem írható és e félszázad minden tudományos vagy művelődési mozgalmában része van. E munkásság terjedelménél csak változatossága nagyobb és művei sorában egyaránt találunk jogi, alkotmánytani, orvosi, aesthetikai és történeti munkákat, úgy hogy az első benyomás szerint ítélve kusza elméjűnek és kapkodónak lehetne ítélni azt az embert, a ki a vérkeringésről és az írói tulajdonjog törvénykezési úton való megvédéséről egyidejűleg ír; a ki az Akadémia működésének hatásosabbá tételén

¹ Figyelmező. 1831. 18-ik szám.

töpreng ugyanakkor, a mikor színházi bírálatokat ír, a melyekben a helyes színpadi szavalás elméletét fejtegeti; ismerteti a magyar birodalom alaptörvényeit és sürgeti a népköltészet termékeinek összegyűjtését. De nem szabad feledni, hogy a munkafülsztás abban az időben még nem érvényesült annyira, mint a specialisták és kicsinyességek mai korszakában; de meg azt sem, hogy e változatos munkásságon, mint finom, de erős fonál egységes cél-gondolat vonul keresztül: a magyar műveltségnek minél hiánytalanabb kiépítése. Neki irodalom és tudomány nem önmagukért létező valóságok, hanem csak eszközei e műveltség megteremtésének; az irodalom fejlődésének, valamely közművelődési intézmény föllállításának gondolata az ő tudatában a magyar lélek mélyülésének, tartalmasabbá válásának képzetével kapcsolódott. Valamely régi író vagy nyomtatvány fölfedezése az ő szemében a magyar műveltség hézagainak kipótlója volt, ama műveltségének, melyet szolgáltak már több tehetséggel és eredménnyel, mint ő, de kitartóbb lelkesedéssel aligha! Mindhalálig hűséges Cyranója volt élete eme nagy eszményének, jó öreg Benczéje nagyra nőtt gazdájának. Ez a nagy gondolat teszi munkásságát szaktudománya körén kívül is nevezetessé és ez a lelkesült szeretet egyéniségét, melyet most akarunk néhány vonással megrajzolni, tiszteletreméltóvá.

KUNFI ZSIGMOND.

DOBOZY MIHÁLY ÉS HITVESE TÖRTÉNETÉNEK KÖLTŐI FELDOLGOZÁSAI.

Első közlemény.

A magyar történelem tragikus történetekben, sajnos, nem szü-
kölködik. Nemzetünk élte folyamán hányszor jutott tragikus hely-
zetbe, úgy hogy további sorsa forgott koczkán! Mohi, Várna,
Mohács egyaránt szomorú jelentőségűek a magyarra, úgy hogy
nehéz meghatározni, melyik volt tragikusabb.

A költészet leginkább Mohács szomorú emlékét őrizte meg,
kétségkívül azért, mert oly nagyon sokáig tartott Magyarországon
a török világ, de meg azért is, mert a legváltozatosabb apróbb-
nagyobb történetekben. Mert hány oly történet emléke maradt fenn
ez időből, mely részint szomorúan végződött a magyarra, és ismét
hány olyan, mely a magyar győzelmét hirdette! De bárhogy vég-
ződött is, egy közösen ragyog ki mindegyik történetből: az ősi
magyar vitézség, hősiesség dicső példája. Vagy nem a magyar
vitézség ragyogó példajaként állítjuk oda egyrészt pl. Dobónak
egri vagy Jurisicsnak kőszegi védelmét, másrészt pl. Zrinyinek a
költészetben is oly nevezetessé lett szigetvári védelmét?!

Ebben a korban, közvetetlenül a mohácsi ütközet után ment
végbe ama kicsiny, de érdekes epizódja a kezdődő törökvilágnak:
Dobozy Mihálynak és hitvesének halála, a mely történet szomorú
végződésű, mint e kor sok más epizódjáé, de azért ép úgy hir-
deti a magyar elszánt hősiességet, bátorságot, mint akármelyik.

S e magyar hősiesség, azonkívül a szereplők önfeláldozó
hűsége a költői feldolgozásra annyira alkalmas tárgyul kínálkozott,
hogy nemcsak több hazai, hanem még két osztrák költő is meg-
örökítette egy-egy költeményben. E költői feldolgozások közül
azonban csak Kisfaludy Sándor kedves regéje, továbbá Kölcsey
Ferenc balladája ismeretes, a többi ismeretlen. Nem lesz hiába-
való, érdektelen dolog azért az összes feldolgozások ismertetése,
különösen akkor, ha egyszersmind megtudjuk keletkezésük törté-
netét, megismerjük forrásukat.

Dobozy Mihálynak és hitvesének esetét a történetírók is meg-
örökítették. E helyt azonban pusztán ama történetírókat említjük
meg, a kik feljegyzésükkel hatottak a költői feldolgozások egyikére

vagy másikára. Ilyen feljegyzői a történetnek: Istvánffy Miklós, Budai Ferencz és Hochenegger.

Istvánffy röviden mondja el Dobozy rendkívüli bátorságára valló »híres tettét«, mint különösen megemlítendő a töröknek kegyetlensége mellett.

Dobozy Maróth-vár elfoglalása után menekül, miután feleségét lovára vette maga mögé. Mikor azonban látja, hogy lova nem elég gyors s nem menekülhet meg, előbb megöli feleségét, hogy az ellenség kezébe ne kerüljön, azután az ellenségre ront és addig harcol, míg maga is elesik.

Istvánffy¹ ennyit említ, tehát csak a száraz tényállást. A későbbi feljegyzések már részletesebben, párbeszédekkel, egyszerű színezve mondják el a történetet; s a feljegyzések lényegben egyformák mindenütt, csak a nő szereplésének, ténykedésének feltüntetésében térnek el. Ilyen egymástól eltérően jegyzik fel a Dobozy-történetet Budai és Hochenegger.

Budai Ferencz a történetet »Magyar Ország polgári históriájára való Lexicon a XVI. század végeig« című 1804—5-ben megjelent 3 kötetes művének III. kötetében beszéli el. Budainak e könyve nagyon nevezetes mű (az irodalomtörténet számára is), mert sok magyar írónak szolgált forrásmunkául. Így pl. Dobozy-története is *nagyrészt* forrása tudva, nem tudva a magyar feldolgozóknak.

Budai elbeszélése nagyjában egyezik Istvánffyval, de ő már a mellékkörülményekre is kiterjeszkedik, sőt párbeszédet is sejtet a férj és feleség között. Ő tudniillik ilyenformán beszéli el az esetet:

A mohácsi ütközet után Solimán Buda alá jött. Innen kisebb-nagyobb csapatokban mindenfelé rabolni, zsákmányolni küldögette katonáit. Egy ilyen csoport nesztét vette annak, hogy az Esztergom és Buda között fekvő Maróth faluba sok férfi, asszony és gyermek menekült, hogy ott egyesült erővel jobban védekezhessenek. Jó zsákmány reményében a törökök a falut ostromolni kezdtek. A menekültek között volt Dobozy is feleségével. Az ő buzdítására két napig vitézül védelmezték magukat, a harmadikon azonban a törökök — segítőcsapat érkezvén ágyuval — erőt vettek a magyarokon. Erre mindenki menekült. Dobozy Mihály is elmenekült lovon, a melyre háta mögé felvette feleségét is. A ló azonban a kettős teher alatt egyre lassabban futott, úgy hogy az üldöző törökök csakhamar nyomukban voltak. Látván ezt a hű feleség, arra kérte férjét, ölje meg őt, maga pedig fusson tovább, nehogy így mindketten török kézre kerüljenek. Dobozy biztatta egy ideig feleségét, de mikor a törökök már igen közel voltak, leszállott lováról, megölte feleségét, maga pedig a törökök közé rohant és addig harcolt, míg el nem esett.

Budai Ferencznek e kis elbeszélése volt nagyrészt forrása

¹ Historia Regni Hungarici 1724-iki kiadás.

Kisfaludy Sándor regéjének, a »Dobozy és Hitvesé«-nek. Nagyrészt csak, mert mint látni fogjuk, mást is ismert.

Kisfaludy Sándornak Gaál Györgyhöz intézett egyik¹ levele bizonyítja, hogy Kisfaludy ismerte Istvánffy feljegyzését² is. Csak-hogy reá valószínűleg azért hivatkozik, mert Istvánffy régi történetíró s nála talán legelőször olvasta az esetet. De voltaképeni forrása nem az ő, hanem Budai Ferencznek elbeszélése. Hogy pedig Budainak említett könyvét, s így a Dobozy-féle történetet is ismerte, arra külső bizonyítékul szolgál ama körülmény, hogy a költőnek (Darnay Kálmántól összegyűjtött és a Nemzeti Múzeumnak ajándékozott) könyvtárában Budai műve megvan s ebbe a kötet végére a költő maga ki is jegyezte ama neveket, a melyek alatt a műben feldolgozásra alkalmas anyagot talált. A kijegyzett nevek között van Dobozy is. Ez mindenesetre bizonyító körülmény, de ugyanezt bizonyítja a kész költemény, a rege is. Épen azért halljuk Kisfaludy regéjét és hasonlítsuk össze Budaival!

A rege is a mohácsi ütközettel kezdődik, a mely a török világ kezdetét jelzi nálunk. A törökök a mohácsi csata után itt is Budára jönnek és innen szerteszét mennek az ország minden tájára, hogy öljenek és prédáljanak. A magyarok a költőnél is falvakban gyülekeznek, hogy jobban ellenállhassanak. Így Maróthon sok magyar gyűl nála is össze, köztük Dobozy is feleségével. Egy török csapat pedig ostromolni kezdi a várat, mert gazdag zsákmányt remél; s már két napig ostromolnak, de Dobozy vezérlete alatt a magyarok visszaverik a törököket. A harmadik napon azonban itt is török segítség érkezik s a magyaroknak menekülniök kell. Dobozy is menekül feleségével együtt egy lovon, de a törökök üldözőbe veszik. A ló a kettős teher alatt a regében is mindinkább lankad, úgy hogy már-már a törökök lármája is hallszik. Erre a szép hölgy Kisfaludynál is csak úgy szól urához, mint Budainál, csak hogy nála már természetesen a forma párbeszédes.

Álly-meg, Mihály! (mond a' bús Hölgy)

Legitt elér a Pogány;

Kettőnk alatt kidűl a' ló, —

Nézd: már véres habot hány.

Tartsd-meg magad' a' Hazának, —

Hagy itt veszni engemet! —

De-hogy tiéd maradhassak —

Üsd itt által szívemet!

Magad könnyen elébb állhatsz,

És Hazádnak még szolgálhatsz.

Öld-meg feleségedet! —

Üsd szívembe késedet! —

¹ 1821 márczius 19-iki.

² Azt írja levelében »diese von Istvánffy erzählte Begebenheit.«

Dobozy azonban biztatja feleségét. Megsarkantyúzza lovát, de ez nem tud már futni. Erre leszáll lováról, leveszi hitvesét, megöleli, megcsókolja és ezalatt szíven szúrja kardjával. Eddig teljesen egyezik a rege Budaival, s csak ezután van egy kevés eltérés. Dobozy azután mentéjével befűdi felesége tetemét. Keblét dühös oroszlánként vad érzelmek égetik, jobb kezében kardot, baljában görcsös buzogányt tartva várja a pogányokat. Harczol velük s miután négyet levágott közülök, dárdától találva lerogy kedvese mellé s »vére 's teste szívének szerettével« vegyül. Lova is agyon-szúrva ott hever, mert egy törököt rugott agyon.

Az összehasonlításból kiviláglik, hogy nemcsak a történet váza, hanem még több is egyező Kisfaludy Sándornál és Budainál, úgy hogy biztosan állítható, hogy Budai elbeszélése a regének forrása.

Mégis van néhány oly fordulat is Kisfaludy regéjében, mely nincs meg Budainál. Ilyen pl. hogy Dobozy oroszlánmódra harczol, továbbá, hogy halála után kedvesének teste mellé rogy le. Ez nincs meg Budainál, ezt Kisfaludy másutt találta. Arra, hogy hol találta, ismét egy külső körülmény vezetett. A költő könyvtárában ugyanis megvan az »Archiv für Geographie, Historie stb.« című osztrák folyóiratnak 1810-iki (I.) évfolyama, a melynek november 30-iki (144.) számában a Vegyesek (Miscellen) közt megtalálhatjuk Dobozy történetét.

Rövid, kis apróhírszerű elbeszélése ez a történetnek, mégis szépen mondja el a történetet s csak csekélyet különbözik a Budaiétól. De épen a változások egyeznek — egynek kivételével — Kisfaludy regéjének a Budaitól való eltéréseivel.

A történet szintén a mohácsi ütközettel kezdődik s ezt jellemzi is, mert »a borzasztó csatát« a magyarok »Canná«-jának¹ nevezi el. Ezt a hasonlatot felhasználta Kisfaludy is a következőképen:

Mohács! Mohács! te Hazámnak
Legsiralmasb vérhelye!
Nemzetem nagy Temetője!
Gyomrod mennyit elnye! — stb.

De az elbeszélés még azt is megjegyzi, hogy néhány a csatából menekülő harczos szintén Maróthra menekült. Ezt is felhasználta a költő, mert ő is így énekel Dobozyról:

Egy ilyen csoport Maróthon volt:
.....
Ezek között Dobozy Úr.
És csuda szép Hitvesse,

¹ Itt semmisítette meg, az Aufidius torkolatánál, Kr. e. 216-ban Hannibal a római sereget.

Visszamenni jószágára,
 Hírt és időt ott lese.
 Mohácsnál jól vitézkedett
 Élte ott megmenekedett.

A menekülés lefolyása az Archiv elbeszélésében is olyan mint Budainál. Kisfaludy regéjének e része tehát mindkettővel egyezik, mégis talán közelebb áll az Archiv elbeszéléséhez, mert ez is párbeszéd. Különbözik mindkettőtől, mert nála hazafias színezetű Dobozynek és feleségének párbeszéde. Kétségtelen, — hisz költészetének egész iránya bizonyítja, hogy Kisfaludy ki akarja emelni ezt a hazafiságot s innen van, hogy voltaképen úgy állítja elénk Dobozyt, mint a kire mindenekfölött a haza szeretet hat és nyilván azért nem fogadja el az Archiv ama változatát, hogy a nő az első kérdés után — a törökök egyre közelebb érven — leugrik a lóról s így mintegy kényszeríti férjét, hogy egy kardcsapással véget vessen életének. De talán azért is mellőzte ezt a fordulatot a költő, mert így a férfi bátorsága még sem lett volna tökéletes.

Az Archiv elbeszélésének vége azonban ismét azt bizonyítja, hogy ez is forrása volt a regének. Az Archiv így fejezi be az elbeszélést: »Dühösen megtámadja (Dobozy) az ellenség csapatát; a kétségbeesés oroszlánná teszi; de a sokaság csakhamar legyőzi és holtan a drága halott mellé rogy.«

Az oroszlánnal való hasonlat megragadta a költő képzelmet s a következő csinos részlet keletkezett:

S mint mikor a him oroszlány
 Nemző gerjedelmében,
 Megfosztatván mord nőjétől,
 Dúl, fül, 's ordít mérgében;
 A fát rágja, tépi 's töri
 Mérget habzó fogával,
 S körmével a földet vájja,
 És csapkodgya farkával; —
 S ropog, harsog a" rengeteg,
 Így dulván azt a szörnyeteg; —
 'S csapjon bár rá tíz tigris,
 Dűhe megküzd tizzel is;
 Ugy Dobozi;

így várja be a pogányt; fájdalom mordonkodik kebelében és harag; méreg égeti őt elméjében s

. . . . iszonyu keservében
 Vért és boszszút lehelteében
 Alig várja, ölhesen

De végül a regében is »győz a sokaság« s végre dárdától találva:

A' lankadó Bajnok lerogy,
Nem birván már karjával,
'S Kedvessének testét fedi
Halálban is magával.

Ime, Kisfaludy Sándor tehát Budai és az Archiv (1810) elbeszélése után, alkotta meg szép regéjét! Mert mindenki regének nevezi a költeményt. A költő is így nevezi, mint Gaál Györgynek 1821. január 27-én írt levelében is teszi,¹ de ugyanebben a levélben később s 1821 márczius 6-iki levelében balladának is híja. S e körülmény legalább is a mellett bizonyít, hogy Kisfaludy a rege és ballada között nem tett különbséget. E körülmény pedig annyival érdekesebb, mert hiszen tudjuk, hogy Kisfaludy regéi majdnem mind szomorú végződésűek!

A történet különben is alkalmas balladai feldolgozásra. Kisfaludy azonban egyrészt nem akarta vagy nem ismerte fel a nőnek fontos helyzetét, a férj és feleség hű, odaadó szerelmét, mert ő inkább a férfit egyedül teszi a rege főhőisévé, másrészt pedig Dobozy és felesége tetteivel inkább a hazafiságot, a hazafi érzés nagyságát emeli ki és emeli az odaadó szerelem fölé. Ő nem annyira a házaspár szerelmét, mint inkább hazaszeretetét dicsőíti, örökíti meg. Hozzájárul még ehhez, hogy a történetet szélesen, terjengősen, epikai részletességgel — teljesen az akkori német költők balladai felfogása szerint — tárgyalja, a mit különösen a költemény kezdete bizonyít, de bizonyít a vége is, a mely azután tanulságot tartalmaz a költő kora számára. Balladának is nevezte e regéjét a költő s ily értelemben minden regéje ballada, de azzá tulajdonképpen a szomorú vég teszi. A szép költemény mai fogalmaink szerint azonban nem ballada, hanem erősen hazafias célzattal megírt költői elbeszélés, a mely a magyar viszálykodás káros eredményét akarja feltüntetni, — s így talán inkább a magyar nemzet balladája. — hogy okuljon belőle a magyar és egységes legyen, vagy a mint a költő mondja:

A Fő és a test fogjon kezét;
Egy értelem, egy érzet
Lelkesítsen tégedet, —
S ne féltsd, Magyar éltedet.

De hogy tényleg a hazafiság a fő nála s hogy regéjének van politikai célzata, az nagyon is kivíválglik Kisfaludynak Gaál Györgyhez intézett fenti² leveléből. Mikor ugyanis költőnk ama felszólítására, fordítsa németre regéjét, Gaál azt válaszolta, hogy nem teheti irodalmi és pszichológiai okokból, Kisfaludy Sándor megtoldja ezeket egy harmadikkal — »politikaival« — a következő-

¹ A mohácsi ütközet érdekes epizódjának, regének nevezi a költő.

² 1821. márczius 19-iki.

képen: »... a Mohácsra való emlékezés a magyarnak szemébe a fájdalom könnyeit kell csalnia, az osztrákot pedig ujjongásra lelkesíti. Ha Dobozy tragikus halála nem adott volna okot sohasem regém megírására, úgy most Bécs »Falstaff«-jai és Kövér »Jahn-hagel«-ja (söpredéke) nem dőzsölhetnének a Práterban kirántott csirkékkel felhalmozott tálak között poczakukra ütve és nem tekintenek a magyarokat nyírott birkanyájnak.«

Kisfaludy Sándor e regéje, mint tudjuk, az Aurora első (1822) évfolyamában¹ jelent meg. A rege megjelenésének jelentősége érdekes és nem hagyható szó nélkül, mert az Aurora születéséhez kapcsolódik s azonkívül nagyon megnyerte Kisfaludy Károly tetszését, úgy hogy reá is hatott.

Kisfaludy Károlyban 1819 végén vagy 1820 elején fogamzott meg egy zsebkönyv kiadásának eszméje s mivel a kiadás abban az időben sok pénzbe került, megbeszélte a tervet barátaival, sőt közölte ezt az irodalomban is nagytekintélyű és tehetős bátyjával, hogy megnyerje támogatását. S ez sikerült is, mint azt Kazinczy-nak 1823. január 10-ikén írt levelében meg is írja: »Ki, jószágomba utazván, Sándorral értekeztem szándékomról, hogy tudniillik literatúránkat egy zsebkönyv kiadása elősegíthetné, s én eltökélém annak eszközését. Ő *Doboziát* általadta, azonfeljül, az ugyanakkor nyert 400 frtot a Marczibányi fundatiójából ezen célra szánta.« Kisfaludy Sándor tehát örömmel fogadta öcsce tervét, annál is inkább, mert 1813-ban, mikor az insurrectió ügyében Pesten tartózkodott, barátai kérésére Takáts József és Pápay Sámuel segítségével ő is vállalkozott egy folyóirat kiadására, de *pénz* hiányában abban maradt tervük. Most tehát hathatósan akarta támogatni öcsce tervét, mivel — mint a Marczibányi-díj kiosztására a nádornak írt leveléből olvashatjuk — »egy a Haza Leányainál kedvet található, esztendőnként folytatott, a szívet s elmét, erkölcsöket nemesítő és annyira mulató, mint tanító-zsebkönyv ismét egy nagy előlépés volna a' Nemzeti műveltségben, a' Hazának Leányai lévén mindenkor minden jövőendő Nemzettségnek első Nevelőji.« S ama körülmény, hogy az Aurora a nőknek volt különösen szánva, s hogy a Sándortól annyira tisztelt nádornak akarták eleinte ajánlani, hathatós bizonyítéka annak, mily tekintélyes része van legalább kezdetkor Sándornak is az eszme megvalósításában.

De nemcsak eszmével, pénzzel, hanem anyaggal is szolgált Károlynak, mert öcscsével együtt ő is »munkás-társ« kívánt lenni. Azonnal át is adott két regét a zsebkönyv számára. Ezek egyike a Dobozy Mihály és Hitvesse.

A regének fennebb vázolt fontosságán kívül megjegyzendő még az is, hogy Kisfaludy Károlyra is hatott. Károlynak egyik² leveléből, határozottan kiviláglik, hogy nagyon tetszett neki bátyja

¹ Szerkesztője Kisfaludy Károly, Sándornak öcsce, volt.

² Kisfaludy Károlynak 1821 márczius 24-ikén írt levele Gaál Györgyhöz.

regéje, mert azt írja róla Gaál Györgynek, hogy az almanachja számára kapott pompás adalékok között különösen szép Sándor bátyjának egy regéje, a Dobozy, mely »nagy feltűnést« fog kelteni. Tetszett tehát neki a tárgy maga is, de tetszhetett a tárgy feldolgozása is. Legalább ez utóbbira vall ama körülmény, hogy Károly a történetet felakarta dolgozni egy oly költeménynyé, melynek verselése Sándor regéjéhez nagyon hasonló alakú lett volna. E körülmény egyszersmind adatul is szolgál arra, hogy Károly Sándor bátyja hatása alatt kezdett a tárgy feldolgozásához. Az említett verstöredék alig néhány sor, csak egy tizenkét soros versszak, a tervezett költemény első versszaka, a melyben a költő csak épen annyit mond el, hogy a magyarra nézve szomorú mohácsi ütközetben jelen volt s vitézül harczolt Dobozy is. Ennyiből természetesen nehéz volna megállapítani, mi vált volna a költeményből.

Maradt e töredéken kívül egy másik verses töredéke is, a melyből már kivehető annyi, hogy a történetet kisebbszerű eposz-szá akarta a költő kidolgozni. Az egészből azonban csak az első ének kezdete maradt reánk. A hexameterekben írt költeménynak költői értékét a töredékből nem igen lehet megállapítani. A reánk maradt töredék invocatioval kezdődik. A műzsához fordul a költő ihletért, hogy tárgyát méltón megénekelhesse. Majd áttér a tárgyra. Véres kardot hordanak körül a hazában, mert Soliman rabigába akarja vetni a magyart. A nemes seregek mindenütt gyülekeznek is, hogy a királylyal a harcz mezejére siessenek. Így tesz Dobozy is. Miután elbúcsúzott feleségétől, siet lovagjaival a királyhoz, mert magyar s most szent kötelesség a harczba vonulni. Felesége, Lina, bátor lélekkel nézte a készülődést, nézi ura távozását is, mert lelke a czélt méltányolni tudja.

Ennyit tudunk meg a töredékből, a melynek értékére csak a gördülékeny hexameterek vetnek némi világot. Csak annyit kell még megemlíteni, hogy a nőt a költő megnevezi. Linának híja, hűnek rajzolja itt a kezdetnél is. Igen hiszem, hogy meg akarta benne örökíteni Gaál barátjának feleségét, a kit nagyon tisztelt s a kit szintén Linának híttak.

Kisfaludy Károlynak egy harmadik töredéke prózában beszéli el a történetet. Ebből már többet tudunk meg, mert a voltaképeni történetet — ugyan az összes feldolgozásoktól eltérően — magában foglalja a következőképen:

A mohácsi csatában küzdött Dobozy is, a ki a vesztt csata után Buda felé menekült. A szerencsétlen hír hallatára felesége eléje siet és találkozni is. A feleség biztatja urát, hogy térjenek várukba, de Dobozy inkább biztosabb helyre, a Dunán túlra, viszi hölgyét. Felveszi lovára és elindulnak. Utközben látják, hogyan ég Dobozvára; de azért csak folytatják útjokat. Már kékellettek a vértesi erdők, a mikor a felesége kedvéért megpihen Dobozy. Az asszony szunnyad, a férj ébren virraszt. Egyszerre messziről látja, hogy jönnek a törökök. Lóra ülnek, de a fáradt ló lerogy alattuk.

Kissé pihentetik lovukat, hogy újra felülhessenek s a közeli erdőt elérjék, de a ló nem bírja a kétszeres terhet s megszakad. Dobozy látván a biztos halált, készül reá, mert rablánczot nem akar viselni. De a feleség sem óhajt élni, férje lábához borul és kéri, ölje meg, az ő kezéből édes lesz a halál. Dobozy azonban nem akarja megölni, noha a törökök körül fogják és csodálják hitvese szépségét. Az egyik fel is szólítja a megadásra. Erre már feleszmél Dobozy, felesége szívébe döfi vasát, azután az ellenség ellen fordul, nehá nyat megöl, mígnem egy lándsától találva elesik s követi Lináját a halálba.

Emez elbeszéléséről azt mondja Bánóczi, Kisfaludy Károly életének írója és összes munkáinak kiadója, hogy a kézirat, papiros, helyesírás pályája elejére utal, 1817 előttre. Lehetséges, de nem valószínű, mert bizonyára megemlítette volna jó barátjának, Gaálnak, bátyja regéjének említésekor, hogy maga is írt Dobozyról. Valószínű, hogy e töredék is egyidejű a többivel.

DR. VISZOTA GYULA.

AZ EHRENFELD ÉS DOMONKOS CODEX FORRÁSAI.

Első közlemény.

Nem pusztán az a külső körülmény, hogy ugyanegy időben foglalkoztam e két nevezetes nyelvemlékünk forrásainak kutatásával, hanem tartalmuk és összetételük analogiái is részesek abban, hogy együtt és egy alkalommal szólok róluk.

Assisii Sz. Ferencz és Calaruegai Sz. Domonkos, a kik e két codexünk főalakjai, kortársak; és már az életük idején köréjük fonódó legenda is egyszerre járhatja mindakettőt Rómában, rendjük szabályainak megerősítése végett.¹ Az a két nyelvemlékünk, mely velük és első legbuzgóbb követőikkel foglalkozik, mozaik-szerű összeállításában is sok hasonlóságot mutat. Az *Ehrenfeld-codex* (Nyelvemléktár VII. 1—80. l.) és a *Sz. Domonkos élete* (Nyelvemléktár III. 129—257. l.) egyaránt több különféle eredetű latin forrás tervszerű egybedolgozásán alapúl, melyek mindenike többé-kevésbbé érdekes irodalomtörténeti kérdések felvetésére ad alkalmat. E kérdések elseje mindjárt az, vajjon e codexeink írói egy már az előttünk lévő magyar szerkezettel mindenben egyező latin eredeti után dolgoztak-e s hogy ilyenformán munkájuk pusztá szolgai fordítás-e, a mely még az anyag összeválogatásában sem mutat egy szikrányi eredetiséget és önállóságot sem; avagy hogy maguk szemelgették-e az előttünk volt latin szerkezetekből azokat a részeket, a melyek olyan sajátoszerű keverékké elegyednek e codexeinkben.

Egyelőre sem az Ehrenfeld, sem a Domonkos-codexre nézve olyan latin eredetit nem sikerült találnunk, a mely már készen és ugyanazon sorrendben összeállítva adná tartalmukat, mint az a magyar szövegben található. Az Ehrenfeld-codex több helyütt hézagos és a végén csonka lévén, még a magyar szöveget illetőleg sem tudjuk egészen pontosan, mi minden lehetett eredetileg benne. De még az sincsen kizárva, — s ez már a végén szintén csonka Domonkos-codexre nézve is áll, — hogy a másoló is elhagyott egyet-mást az esetleg bővebb eredetiből, itt ezen már a magyar szövegek archetypusát értvén. Tudvalevőleg ugyanis, legtöbb nyelvemlé-

¹ L. Vitae Fratrum Ord. Praed. P. I. c. 1. §. IV. s v. 8. Domonkos cod. 176—179. l.

künkhöz hasonlóan, ez a kettő is csak régibb eredetieknek a másolata, a melyet, kivált az Ehrenfeld-codexnél, nagyobb, bátran egy fél-századra tehető időköz s így nem lehetetlen, hogy akár több közbenső másolat is választ el az ősfogalmazványtól.

Irodalom- és nyelvtörténeti szempontból azonban ez a kérdés nem a legfontosabb. A mi a nyelvemlékek helyes értelmezése szempontjából elsőrendű fontosságú, az ott, a hol kétségtelenül fordítással van dolgunk, mint a jelen esetekben is, annak az eredeti szövegnek vagy legalább ahhoz a lehető legközelebb állónak az ismerete, a melyen az illető nyelvemlékünk alapszik.

Ezt a kérdést immár az Ehrenfeld- és a Domonkos-codexre nézve megközelítő pontossággal megoldottnak mondhatjuk, akár a szövegek minőségét, akár a mennyiségét nézzük. Néhány sornyi kivétellel az elsőt, és néhány lapot leszámítva a másodikat illetőleg is egybeállíthatók ma már azok a latin szövegek, a melyekre középkori kolostori irodalmunk ez érdekes maradványai támaszkodnak.

Az Ehrenfeld-codex legnagyobb részének, az első 154 lapnak latin eredetijeül akkor, midőn e legrégibb nagyobb terjedelmű nyelvemlékünk, az első fönmaradt »magyar könyv«, Volf György kiadásában megjelent (1881, bár a címlapon 1878 olvasható), csupán a »Speculum Vitae Beati Francisci et Sociorum ejus« cz., 1504. évi velencei nyomtatványra¹ lehetett utalni, minthogy akkor

¹ Azóta a Volf Gy. említette (l. Nyet. VII. k. XVIII. l.) velencei és az öt évvel fiatalabb metzi kiadás kivül még egy, ezeknél valószínűleg régibb lett ismeretessé. Ez Párizsban jelent meg év nélkül s az előbbiektől a végén (a 236. levéltől kezdve) lényegesebb eltéréseket mutat, a mennyiben a veleneczeinek és az ezt lapról lapra követő metzinek részben magyar vonatkozású függeléke helyett más van benne. (L. Sabatier, *Speculum Perfectionis* CCX.) E kiadás egyetlen ismert példánya a párizsi Bibl. Nat.-ban van. A velencei azonban korántsem olyan ritka, mint Volf és Ehrenfeld annak idején hitték. Ma már egy teljes és igen szép példánya a Nemz. Múz.-ban is van (V. SS. 584 jelzettel). Egy a végén csonka és a címlap híjával lévő pedig az esztergomi egyházm. könyvtárban lappangott fölismeretlenül, a míg én rá nem akadtam. Ha Volf és Ehrenfeld ezt annak idején tudják, nem rendeznek talán e könyv után akkora hühöval hajtóvadászatot Németországban s nem verik fel ok nélkül annyira az árát. (A múzeum példánya, úgy tudom, száz forintba került. Igaz, hogy még egy régi Franciscanus-nyomtatvány van hozzákötvé, de az csekélyebb érdekű.) Hogy még több példány is rejtőzik hazánk Ferencz-rendi kolostoraiban, az majdnem bizonyosra vehető. Magam is szereztem időközben egy pár lap híjával lévő Dobrowsky budap. antiquariustól. Ez a példány Knausz Nándor volt esztergomi kanonok, később pozsonyi nagyprépost és cz. püspök tulajdonából került könyvgyűjtőjére s végül — post tot discrimina rerum — nálam kissé jobb sorsra. *Habent sua fata libelli!* A metzi kiadásnak egy a végén szintén csonka, de csak pár lap híjával lévő példányát a budai Kapisztrán-rend könyvtárában leltem meg. Ugyanitt meg van — s ezt Ferencz-rendi régiségekkel foglalkozóknak jó tudni, — a Volftól szintén hozzáférhetetlen ritkaságként említett (Nyet. VII. köt. XXX. l.) »Liber Conformitatum«, Pisai Bertalan hírhedt könyve is, a melynek ez első kiadásán, az 1510. évi milanóin kivül a kevésbé hecses másodiknak (u. o. 1513.) egy példányára az esztergomi egyhm. könyvtárban bukkantam. Tehát csak *quaerite, et invenietis!*

még ennek az igen vegyes és szerfölköt kúszált könyvnek az eredete és összetétele nem volt eléggé tisztázva; de a mi tisztázva volt is belőle, a Nyelvemléktár kiadója, úgy látszik, azt sem ismerte.

Azóta Sabatier Pál, valamint egyes olasz és német tudósok, különösen Minocchi, Ehrle és Lempp kutatásai a *Speculum Vitae*-be foglalt iratok származására és gyanítható eredeti szerkezetére igen becses világot vetettek, a melynek kalauzolásánál a mi Ehrenfeld-codexünk szövegére is esik egy-egy földérítő sugár. Így mindjárt a Volf-féle forrásjegyzékből még hiányzó részeket egyikére, a 87. lapon elbeszél történetre, melynek eddig ismeretlen volt az eredetije. Sabatier *Actus*-kiadásának első függelékében, a 67. fejezetben e keresett szöveget megjelöljük; de meg van az egy hazai kéziratunkban is, a mely, szinte csoda, hogy oly sokáig ismeretlenül és fölhasználatlanul maradt. Pedig vajmi jól pótolhatta volna már az Ehrenfeld-codex kiadásánál is az akkor oly lázasan keresett velenczei nyomtatványt, a melynél többet is, részben jobb szöveget is nyújt és szerkezetében is valamivel közelebb áll a mi codexünk eredetijéhez. És ime ez a kézirat a Nemz. Múzeumban van már évtizedek óta! (Cod. Lat. med. aevi 77.)

Ugyanott található (Cod. Lat. med. aevi 45.) az a másik nem kevésbbé nevezetes és hazai nyelvemlékeink szempontjából ép oly érdekes kézirat is, a melyről ugyanez uttal szólni kívánok, mert ez meg a Domonkos-codex tartalmára vet világot.

Dolgozatomnak kettős célja van. Az egyik: e hazai kéziratokat illető helyükre iktatni; a másik: az Ehrenfeld- és a Domonkos-codexhez való viszonyukat feltüntetni. Az első cél elérését nagyon megkönnyíti Sabatier már idézett két kiadványa¹ s az ezeknek tudós bevezetéseiben említett tanulmányok; a másodikra nézve szintén becses segédeszköz az a kiadása a *Gerardus de Fracheto* »Vitae Fratrum Ord. Praed.«-ának, melyet 1897-ben Szt. Domonkos egy jeles fia, P. B. M. Reichert tett közzé.²

Dolgozatomnak az Ehrenfeld-codexre vonatkozó első része inkább csak pótlás és kiegészítés mind a két irányban. Egyfelől egy újabb, nem egészen érdektelen codexszel gyarapítja az *Actus* és a *Speculum* Sabatiernál felsorolt gazdag kézirati anyagát, midőn abban e hazai kézirat egy igen feltetszően jellemzett család tagjai közé illeszkedik. Másrészt pedig az Ehrenfeld-codex forrásjegyzékét viszi vissza oly szövegekre, melyek gyaníthatólag mégis

¹ Collection de Documents pour l'Histoire religieuse et littéraire du Moyen âge: Tome I. *Speculum Perfectionis*. II. *Actus B. Francisci et Sociorum ejus*. Paris, Fischbacher 1898. ill. 1902.

² Monumenta Ord. Fr. Praed.: Fr. Gerardi de Fracheto O. P. Vitae Fratrum Ord. Praed. . . . Ad fidem codd. mss. accurate recognovit . . . Fr. Benepictus Maria Reichert O. P. Romae, 1897.

csak közelebb állanak az eredetihez, mint az 1504. évi velencei nyomtatvány.

A Domonkos-codexet illető második rész azonban már ennél jóval tontosabb és mindenesetre több újat foglal magában. Ebben ugyanis nem csak a már említett hazai kézíratról lesz szó, hanem egyúttal megkerül majdnem az egész codexnek (néhány lapnyi csekélység kivételével) a pontos forrásjegyzéke, a mely, mint látni fogjuk, éppen oly tarka egyvelege a különböző eredetű szövegeknek, mint a hozzá egybekben is hasonló Ehrenfeld-codex.

I.

Előbb tehát az Ehrenfeld-codexszel közeli viszonyban álló múzeumi kéziratot ismertetem s ennek kapcsán közlöm tartalmának táblázatos egybevetését a hozzá legközelebb álló codexekkel. Hogy azonban ezt tehessem, legalább röviden szólnom kell arról, mi is az a »Speculum Perfectionis« és az »Actus B. Francisci et Sociorum ejus«, a melyek egy-egy részének legkésőbb a XV. század elejéről való fordítását birjuk az Ehrenfeld codex első 154 lapján, míg a hátralevő pár lap (155—162. l.) Bonaventura Ferencz-legendájának néhány fejezetét tartalmazza.

A *Speculum Perfectionis* — Sabatiernek egészben ma már alig kétséges véleménye szerint — Assisii Sz. Ferencz legrégibb legendája, melyet a szentnek egyik legbizalmasabb és leghívebb társa, különösen végső évei nagy testi és lelki szenvedéseinek meghatott tanuja és részben hül osztályosa, Frater *Leo* írt 1227-ben. Nem is egy egész esztendővel a szentnek halála után (1226. okt. 3.) e mémoire-szerű irat már be volt fejezve (1227. május 11.). Okot és alkalmat rá az a heves küzdelem szolgáltatott, a mely közvetlenül a Poverellonak még jóformán ki sem hült tetemei fölött tört ki. Követői, úgy látszik, már Sz. Ferencznek életében két pártra szakadtak. E két párt egyike a mester tanításainak szelleméhez szigorúbban ragaszkodva, ellentétbe került a rend új főnökével, az alapító közvetlen utódjával, Cortonai Illéssel.¹ Az első heves és erőszakos összeütközésre a szent sirja fölé épült templom gyűjtés útján való létrejövetele s kivált e gyűjtésnek Illés által éppen nem Franciscanus-szellemben történt szorgalmazása adott okot. Ez összeütközésnél Leo és társai szenvedtek vereséget s Illés maradt a helyzet ura, bár a rend alapítójának halála utáni első nagy káptalanon az ellenpárt mégis elég erős volt arra, hogy a minister generalis tisztére nem Illést, hanem Parenti Jánost választották. Illés azonban, jóllehet csak 1232-ben jutott forma szerint is a rendfőnökség áhitott polczára, addig is törhetetlen

¹ A Cortonai előnév nem a születési helyére vonatkozik, mert alighanem Assisiből való volt ő is mesterével és Fr. Leóval együtt, de utóbb sokat tartózkodott Cortonában.

erővel dolgozott nagyralátó céljai megvalósításán. Neki és pártjának adott igazat a rend pártfogója, Hugolin bibornok, ostiai püspök, a későbbi IX. Gergely pápa is. Ennek a hivatalos és hierarchikus szellemnek a kifejezője a Leo polemikus természetű iratánál jóval simább, de egyúttal színtelenebb Celanoi Tamás-féle első legenda is; míg a második, a mely már Illés bukása (1239) és a pápától való hűtlen elpártolása után készült, ezt teljes hallgatással mellőzi, de az érintett belső viszálykodásokat illetőleg ép oly pártatlan igyekszik maradni, mint az utóbb kizárólagos hivatalos tekintélyre jutott (1266) Bonaventura-féle nagy legenda.

Frater Leo munkája tehát nem is nevezhető a szó tulajdonképeni értelmében vett életrajznak, hanem inkább egy párt vagy felekezet szenvedélyes hívvel vallott és üldözések ellenére is hősiiesen védett meggyőződésének a csatakiáltása, hol meg fájdalmas feljajdulása. De éppen ezen subiectiv színezeténél fogva s azon körülmény folytán, hogy kétségtelenül a szentnek egyik legbizalmasabb embere, földije, 1226 óta úgyszólván elválhatatlan társa írta: sokkal becsesebb az összes későbbi életrajzoknál, a melyek megbízhatóbb részei különben is a Spec. Perf.-ből vannak merítve. Igaz, hogy Frater Leo munkája nem maradt ránk eredeti alakjában, hanem az általán jóval későbbi kéziratokban és az imént említett 1504. évi velencei nyomtatványban (Spec. Vitae) már többszörösen interpolált és kuszált szerkezetet mutat. De azért az a 124 fejezet, melyet Sabatier a különféle kéziratok és a nyomtatott Speculum Vitae alapján¹ összeállítva kiadott, mindenestre magában foglalja Leo feljegyzéseinek javarészét. Sőt talán inkább többet tartalmaz mint kevesebbet annál, a mit Leo a *Speculum Perfectionis* címén mesteréről, a tökéletesség mintaképéről, összegyűjtögetett.

Áttérve már most az *Actus*-ra, ezek inkább érdemlik meg a legenda nevet, mint az előbbi emlékirat. Csakhogy ezek keletkezése még jóval mélyebb homályba van burkolva, mint a Speculumé. Sabatier sem tekinti még a reájuk vonatkozó kérdéseket véglegesen megoldhatóknak; épp úgy, a mint a kiadás is, a mit egyelőre belőlük legutóbb (a múlt évben) rendezett, korántsem lép fel a kritikai kiadás minden igényével és kellékeivel. A mi már ma is meglehetősen bizonyossággal megállapítottnak tekinthető e gyűjteményt illetőleg, az mindössze annyi, hogy az *Actus* régibb az u. n. *Legenda Antiqua*-nál, mely 1304 és 1340 között íródott. Sabatier e meglehetősen tág korhatárt még valamivel szűkebbre szorítja s azt a véleményét támogatja elfogadható okokkal,² hogy az *Actus* szerkesztésének az ideje 1322 és 1328 közé esik. Szerzője valószínűleg Monte-Giorgioi *Hugolin*, s nem lehetetlen, hogy az

¹ Csakhogy ő az 5 évvel ifjabb metzi kiadást használta, a mely különben nagyjában egyezik a régibb velenceiével.

² Idézett *Actus*-kiadása XVIII. l.

előttünk lévő fejezetek csak szemelvény az ő eredetileg terjedelmesebb munkájából, melyet halála után valamely tanítványa dolgozott át mai alakjába. Ezt az alakot is csak nagynehezen lehet ma részben a kéziratokból, részben ismét a már többször említett *Speculum Vitae* cz. nyomtatvány roppantúl széthányt töredékeiből összeszedvegetni. Annnyira, a mennyire egyelőre a még hiányos kézirati anyag alapján lehetséges volt, e szemelgetést és rendezést elvégezte Sabatier, egyúttal megállapítván, hogy a *Fioretti* cz. népkönyv, Olaszország legnépszerűbb épületes irata, nem más mint az *Actus* fejezeteinek szemelvénye, megtoldva kisebb-nagyobb számú részletekkel, a melyek Szt. Ferencz első követői, különösen Juniperus, Egyed és Pádúai Szt. Antal legendáiból, illetőleg irataiból vannak merítve.¹

Vessünk ezek után egy pillantást ezen iratoknak a mi Ehrenfeld codexünkhez való viszonyára. A mellékelt táblázatok másodikából (B) kitetszik, hogy az Ehrenfeld codex a Bonaventura legendájából vett utolsó lapjait (155—162.) kivéve, melyek csonkán kezdődnek és végződnek, az *Actus* és a *Spec. Perfectionis* két-két, egymással váltakozó részletének keveréke. Az 1—78. lapra terjedő rész az *Actus* 1—9., 31—33., 38, 40., 42., 43. fejezetét tükrözi; a 78—123. lapon lévő fejezetek a *Speculum Perf.*-ből válogatott szemelvényeket tartalmaznak egyetlen megszakítással, a mennyiben az eddig ismeretlen forrású 87. lappak az alább egész terjedelmében közölt *Actus*-fejezet felel meg. A 127—153. lap ismét az *Actus*-ból került, az ezt követő majdnem 2 lapnyi részlet pedig, a mely a Bonaventurából vett töredékeket megelőzi, eddig még ismeretlen származású.

Nevezetes dolog, hogy úgy az *Actus*-ból, mint a *Speculum*-ból vett részletek nagyjában azon sorrend szerint következnek codexünkben, mint a Sabatier helyreállította szerkezetekben; holott már azoktól a kéziratoktól, a melyek az alább részletesebben ismertetendő hazai latin codex köré csoportosíthatók, még inkább pedig a *Speculum Vitae* kúszált egyvelegétől nagyon eltér az egymásutánjuk. Ebből az következik, hogy codexünk szerkesztője olyan *Actus* és *Speculum Perf.* kéziratokat követett, a melyek nagyon hasonló sorrendűek lehettek a Sabatier kiadásaiban alapúl vettekéhez s talán e két irat eredeti szerkezeteit is igen megközelítették. Megjegyzendő még, hogy mivel a mi Ehrenfeld-codexünk több helyütt hézagos,² eredetileg mindenestre többet tartalmazott ugyan a két forrásból, de ez a pontosan ma már alig meghatározható

¹ Legutóbb Sabatier ki is adta *Fioretti* azon fejezeteinek latin eredeti szövegeit, a melyek az *Actus* alapján állanak ily czímen: *Flouretum S. Francisci Ass. Liber aureus qui italice dicitur I Fioretti di San Francesco*. Paris, Fischbacher 1902.

² A 22. lap után 1, a 92. u. 2, a 112. u. 1, a 118. u. 1, a 126. u. 1, 136. u. 3, a 140. u. 3, a 146. u. 12 (?), a 154. u. 2 levélnyi hézag van Volf Gy. szerint.

többsöt is csak szemelvény lehetett az *Actus* és a *Spec. Perf.* tartalmából.

De egyebünnen is merített a mi Ehrenfeld-codexünk írója, a ki előtt bizonyára a Sz. Ferenczre és első társaira vonatkozó XIII. és XIV. századbéli iratok olyan tarka, bár talán kevésbé kúszált gyűjteménye volt, a minők azok az elegyes tartalmú kéziratok, melyek *Spec. Perf.* és az *Actus* mellett még sok egyebet is foglalnak magukba. Ilyen vegyes tartalmú a mi nemzeti múzeumi latin kéziratunk is (Cod. Lat. medii aevi 77.), a melyet ezúttal csak egészen röviden, csupán az alábbi első (A) táblázat kommentálása-képen kívánok ismertetni, behatóbb és részletesebb leírását későbbre tartván fönnt magamnak.

Kéziratunk a XIV. század végéről vagy a következőnek elejéről való ívrétű, 132 levélnyi papiros codex, mely elejétől végig kéthasábos és első 86¹/₂ levélen ugyanegy kéztől eredő, kerekből fracturába átmenő cursiv írással a Sz. Ferenczre és társaira vonatkozó iratokat, 89—129 levélen pedig más kéztől a *Mammotrectus* bibliai kommentárjának gondolatlanul írt és nehezen olvasható kivonatát tartalmazza. A minket érdeklő részben, mely a 87. levél rectóján végződik (87a—88b a későbbi írású tárgymutató), a fejezetcíme a szokásos vörös szín helyett csak feketével, de nagyobb fracturával vannak írva, míg a kezdőbetűk helye üresen van hagyva és csak a miniator számára kijelölt kisebb betűk mutatják ott, a hol megvannak, hogy milyen színes kezdőbetű kellene a helyükre. A codex elején 9 kisebb, majnem 4-edr. alakú levél előzi meg a többit, de ezeknek az 24·4 $\frac{m}{m}$ $\times$ 17·4 $\frac{m}{m}$ méretű leveleknek az írása is ugyanattól a kéztől eredőnek látszik, a mely a 89. levélig terjedő, nagyobb alakú (28·5 $\frac{m}{m}$ $\times$ 20 $\frac{m}{m}$) papiroson lévő részt (a tárgymutató kivételével) teleírta. A vonalzás az íráséhoz hasonló barnás tintával történt s a vonalközök valami sarkantyús szerszámmal látszanak a lapszéleken megjelölve. Egyenlő vonalközök mellett a kisebb alakú leveleken átlag 40, a nagyobbakon 44 sor esik egy-egy lapra, de néhol az írás a vonalzott részen alul is terjed, ilyenkor azonban rendesen későbbi kéztől van pótolva.

A codex körülbelül egykorú, vagy írásánál kevéssel ifjabb, színehagyott barna bőrrel bevont, szúrágta fatáblás kötésben van, a melyről elül két, hátul három gomb és a kapcsok hiányzanak. A táblák belső oldalai ugyanegy, de a codexénél jóval régibbnek látszó apró írású pergamennel vannak bevonva. A mellső tábla külső lapján fölül felragasztott keskeny papírszalagon XV. század-beli írással ez olvasható:

*Hic continentur plura de S. Francisco et sociis eius et sancte indulgentie (S.) Marie de Angelis. In fine Excerptum de Mammotrecto super bibli(am) scrip(tum).*¹

¹ A () közöttiek ma már hiányzó betűk.

A belső lapon fölül Jankovich bejegyzésével: *Cod. Saec. XIV-i*, ez alatt pedig XV. századbeli írással: *Legenda XII sociorum beati Francisci*. A hátsó tábla belső felén alul: *Liber pertinet ad librariam* (sic), szintén XV. századbeli írással.

Még megjegyzem, hogy a *Mammotrectus* kivonata a 129. levél rectóján végződik, utána a 129b—131b üres, erre pedig a 132. levél rectóján valami latin tanköltemény töredéke következik, sorközi német glossákkal.

A Ferencz-rendi iratokat tartalmazó rész (a tárgymutató előtt a 87a lap első hasábjának aljáról a köv. hasábra átmenőleg) ekként végződik:

Hec indulgentia concessa fuit per dominum Honorium papam ter | cium. Anno domini M^oCC^oXXIII^o et plage impressae anno domini M^oCC^oXXIII^o ante mortem suam duobus annis. Amen. Amen.

A nyomban következő betűrendes tárgymutató így kezdődik:

Incipit registrum in legendam beati Francisci et sociorum eius.

A codex elején semmi czímirat sincsen, hanem mindjárt a Prologus kezdődik: *Fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratur.*¹ E Prologus és a codex tartalma alapján osztályozhatjuk azt az alább említendő kéziratok családjába, melyek között a mienk már koránál és egyes sajátosságainál fogva is mindenesetre figyelmet érdemel. Kéziratunk fejezeteinek sorrendjében leginkább a Sabatier *Speculum perf.* kiadása CLXXXVII—CXCVI. lapján részletesebben leírt berlini codexével egyezik. Valamivel távolabb rokonságban van már az u. o. CLXXVI—CLXXXVI. lapon leírt vatikáni kézirrattal, s még jobban eltér tőle elrendezésében az a párizsi codex (Mazarinus 1743.), a melyet Sabatier id. kiadásában alapul vett. A Sabatiernál i. h. és az *Actus* kiadása előtt ismertetett többi kézirrattal egybevetni a mienket annyiban fölösleges, mert ezek vagy egészen más családokba tartoznak, vagy az említettekben képviselt típusok valamelyikével egyeznek.² Elégnek tartottuk tehát a mi codexünket csupán a berlini és a vatikáni kézirrattal, továbbá még a Sabatier-féle *Spec. perf.* és *Actus* kiadásokkal, mint könnyebben hozzáférhető segédeszközökkel egybevetni. E mellett, a hol egyezés van, utalunk az 1504. évi velencei nyomtatványra és természetesen a megfelelő helyeken magyar nyelvű codexeinkre is.

¹ L. Sabatier, *Spec. Perf.* kiadása CLVII. 1.

² Így a Sabatier *Actus* kiadása L. lapján említett *liegnitzi* kézirat, mely teljesen a budapesti és berlini codex sorrendjét látszik követni. Ennek részletesebb leírását L. Sabatier *Opusculs de Critique Historique* t. I. (fasc. 2.) p. 31.

A.

	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier	Spec. Vitae Ven. 1504.	Codd. hungg.
1. (Praefatio) Fac secundum exemplar	Fol. 1a	1b	1a	Sp. CLVII.	—	
2. De perfectione paupertatis et primo	> 1b	2a	1b	Cap. 1	7b	
3. Qu ^r Franciscus declaravit intentionem	> >	2b	2a	> 2	8a	
4. Qu ^r respondebat ministro volenti	> 2a	3a	>	> 3	8b	
5. De paupertate servanda in libris	> 2b	>	2b	> 5	10b	
6. Qu ^r fecit exire omnes fratres	> >	3b	>	> 6	>	
7. Quod reputabat furtum acquirere	> >	>	3a	> 12	13b	Ehr. 78—79
8. Quod Christus dixit ei, quod nolebat	> >	>	>	> 13	14a	> 79
9. De execratione pecuniae	> >	>	>	> 14	>	> 79—80
10. Quod nolebat satisfacere corpori suo	> 3a	4a	>	> 16	15a	
11. Qu ^r induxit et docuit primos fratres	> >	>	3b	> 18	15b	> 81—83
12. Qu ^r reprehendit fratres	> >	4b	>	> 20	16b	> 83—86
13. Qu ^r D. Hostiensis exploravit	> 3b	5a	4a	> 21	17a	> 86—87
14. Qu ^r ivit pro eleemosyna	> >	>	>	> 23	18b	
15. De illo, qui veretundabatur ire ¹	> 4b	5b	4b	A. app. p. 193.	—	> 87
16. Qu ^r ivit cum fervore	> >	6a	>	Sp. cap. 25	19b—20a	> 87—88
17. Quod revelatum fuit b. Francisco	> >	>	5a	> > 26	20a	> 88—91
18. Qu ^r condescendit fratri infirmo	> 5a	6b	5b	> > 28	22a	> 91—92
19. Qu ^r nudavit se et socium	> >	>	>	> > 29	>	> 92 (utána házag)
20. Qu ^r reputabat furtum non dare	> >	7a	>	> > 30	22b	
21. Qu ^r dedit mantellum novum	> 5a	7a	6a	> > 31	22b	
22. Qu ^r misit mantellum mulieri	> 5b	>	>	> > 33	23a	
23. Qu ^r voluit occulte dare pauperi	> >	7b	>	> > 35	24b	

¹ Az Ehrenfeld-codex azon fejezete, melynek eddig nem volt ismeretes a forrása.

	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier	Spec. Vitae Ven. 1504.	Codd. hungg.
24. De poenitentia, quam b. Fran. dedit fratri	Fol. 6a	7b	98a	Sp. cap. 37	25a	
25. De testamento novo, quod fecit dari	> >	8a	6b	> > 38	25b	
26. De perfectione sanctae humilitatis	> >	>	>	> > 39	26a	
27. Qu ^r resignavit etiam socios suos	> 6b	8b	7a	> > 40	26b	
28. De humili responsione beatorum Fran. et Dominici	> >	>	>	> > 43	27a	
29. Quod pro fundamento humilitatis	> 7a	9a	7b	> > 44	28a	
30. Quod de omnibus bonis verbis et operibus	> >	>	>	> > 45	>	
31. Qu ^r assimilavit perfectum obedientem	> 7b	9b	8a	> > 48	29b	
32. Quod periculosum est nimis cito	> >	>	>	> > 49	>	Ehr. 93 (a fej. vége)
33. Qu ^r respondit fratribus suadentibus ei	> >	>	>	> > 50	30a	
34. De modo, quem tenebant tunc omnes	> 8a	10a	8b	> > 51	30b	> 93—94
35. Qu ^r Christus conquestus est fratri Leoni	> >	>	>	> > 52	>	> 94—95
36. Qu ^r humiliter et vere respondit cuidam	> >	>	>	> > 53	31b	> 95—96
37. De humilitate et pace habenda	> >	10b	9a	> > 54	32a	
38. De humilitate et reverentia, quam ostendebat	> 8b	>	>	> > 56	37a	> 96—97
39. De rustico, qui invenit eum scopantem	> >	11a	>	> > 57	37a—b	> 97—101
40. Qu ^r seipsum punivit comedendo cum leproso	> 9a	11b	98b	> > 58	40b	> 101—103
41. Qu ^r docuit quosdam fratres lucrari animas	> 9b	12a	10a	> > 66	46b	> 104—107
42. Qu ^r reprehendit fratres volentes ire	> >	12b	11a	> > 68	48b	> 107—108
43. Qu ^r praescivit et praedixit, quod scientia	> 10a	>	>	> > 69	49a	> 108—110
44. Quod tempore tribulationis futurae	> >	13a	11b	> > 70	49b	> 110—111
45. Verba, quae retulit s. Fran. fratri Conrado	> >	>	12a	> > 71	50b	> 111—112 ¹
46. Quod orationibus et lacrymis humilium	> 10b	13b	>	> > 72	51a	> 113—116
47. Quod volebat et docebat praelatos	> 11a	14a	13a	> > 73	54b—55a	> 116—117

¹ Utána egy levélnyi hézag.

	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier	Spec. Vitae Ven. 1504.	Codd. hungg.
48. Qu ^r ad verecundiam suam docuit fratres	Fol. 11a	14b	13b	Sp. cap. 74	541—55a	
49. Qu ^r laudabat regulae professionem	> >	>	>	> > 76	64b	
50. De fratre laico, qui fuit martyrisatus	> 11b	>	14a	> > 77	66b	
51. Quod voluit religionem semper esse	> >	>	>	> > 78	100a	
52. De quatuor praerogativis, quas Dominus	> >	15a	14b	> > 79	67a	Ehr. 103—104
53. Verba, qua s. Franciscus coram imagine	> >	>	>	> > —	—	
54. Qu ^r locutus fuit sibi Dominus dum nimis	> >	>	>	> > 81	68b	> 117—118, 119—120
55. Qu ^r descripsit fratribus fratrem minorem	> 12a	15b	15b	> > 85	83a	> 120—121
56. Qu ^r describebat oculos impudicos	> 12b	16a	>	> > 86	115a	> 121—123
57. Qu ^r ibat plangendo passionem Christi	> >	16b	16a	> > 92	118a	
58. Qu ^r solatia, quae aliquando faciebat	> >	>	16b	> > 93	119a	
59. Qu ^r in se et in aliis semper diligebat	> >	17a	>	> > 95	119b	
60. Qu ^r reprehendit socium, qui erat tristis	> 13a	>	17a	> > 96	120a	
61. Qu ^r docebat fratres satisfacere de necessitatibus ...	> 13a—b	17a—b	17b	> > 97	121a	
62. De statu malo futuro fratrum	> 13b	17b	17b		100a—b	
63. De intentione S. Francisci	> >	18a	18b		124a	
64. Exemplum de praedicta voluntate	> 14a	>	19a		125a	Ehr. 123—124
65. De scientia, quam praedixit. De apparitione stup. angeli	> 14a—b	18b	19a—b		125a—b (cf. 38b)	> 124—126 (utána egy lev. hézag.)
66. De euntibus inter infideles	> 14b	19a	20a ²		125b	
67. De loco S. Mariae de Angelis	> 15a	19b	52a	Sp. 55	32b	
68. De inventione montis Alvernae	> 15b	20b	53b	A. 9	92a	Ehr. 36—49
69. Miraculum de stigmatibus	> 17b	23a	57a	> 40	96b	> 66—70

¹ Utána egy levélnyi hézag.

² A vatikáni kéziratnak idáig a berlinivel és budapestivel nagyjában (két helyet kivéve) egyező sorrendje innentől kezdve már nagyobb eltéréseket mutat.

	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier.	Spec. Vitae Ven. 1504.	Codd. hungg.
70. De mirabili ieiunio quadragesimali	Fol. 18a	23b	57b	A. 6	96a	Ehr. 26—28
71. Qu ^r s. Franciscus nomen magisterii abhorrebat ... > >		24a	58b	> 17	138a	
72. Qu ^r mors s. Fran. fuit revelata	> 18b	>	>	> 18	137a	> 141—143
73. Qu ^r Christus et B. V. Maria	> 19a	25a	60a	> 19	118a	> 143—144
74. De provisione divina in capitulo gen.	> 19b	25b	60b	> 20	131b	
75. De infirmitate gravi oculorum	> 20b	26b	20a—b	> 21	(129b)	
76. De quodam iuvene tentato	> 21a	27b	104a	> 22	101b	
77. De lupo redacto per b. Franciscum	> 21b	28a	21b	> 23	155a	> 146—153
78. Qu ^r s. Franciscus liberavit turtures	> 22a	29a	23a	> 24	157a	> 145—146
79. De statua simili statuae Nabuchodonosor	> 22b	29b	23b	> 25	38b	(Ehr. 125—126)
80. De visione s. Francisci, quomodo daemones	> 23b	30b	105a	> 26	105a	
81. Quod b. Franciscus convertit soldanum	> >	31a	25a	> 27	55b	
82. Qu ^r s. Franciscus quendam leprosum	> 24a	32a	26a	> 28	56b	
83. De tribus latronibus conversis per b. Fran.	> 25a	33a	62a	> 29	58b	
84. Descriptio fratris minoris per b. Fran.	> 26b	35a	65a	Sp. 64	42b	
85. Verba b. Fran. de paupertate in <i>maiori leg. Bonav.</i> > 27a		35a—b	65b			
86. De s. Antonio ord. fr. minorum	> >	35b	>			
87. Qu ^o s. Antonius in una lingua praedicando	> 27b	36a	66b	A. 48	150b	
88. Qu ^o s. Antonius praedicavit piscibus	> >	37a	>	> 49	151a	
89. Qu ^o frater Johannes de Alvernia fuit raptus	> 28a	37a—b	67b	> 51	145a	
90. Qu ^o fr. Joh. de Alvernia vidit Christum	> 28b	37b	68b	> 52	146a	
91. Qu ^o Christus apparuit sancto fr. Joh.	> 29a	38b	70a	> 54	143a	
92. Qu ^o frater Johannes celebrando pro	> 30a	40a	91b	> 56	147b	
93. Qu ^r fr. Joh. de Alv. vidit b. Fran.	> >	40a—b	72a	> 57	148a	
94. Qu ^r sanctus fr. Conradus convertit	> 30b	40b	72b	> 50	141b	
95. Qu ^o B. V. Maria apparuit fratri Conrado	> 31a	41a	73b	> 53, 12—18	142b	

	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier	Spec. Vitae Ven. 1504.	Codd. hungg.
96. De s. fratre Petro de Monticola	Fol. 31b	41b	73b	A. 53, 1-11 A. app. p. 195.	154b	
97. Quomodo B. V. Maria apparuit cuidam infirmo ad mortem.	> >		74a	(c. 68)	154a	
98. Qu ^r quidam tyrannus magnus videns	> >	42b	74b	A. 60	52b	
99. Qu ^o angelus domini fuit locutus fr. Joh.	> 32b	43b	76a	A. app. p. 197	152a	
100. Qu ^r b. Franciscus maledixit ministro Bononiae	> 33b	44b	106a	A. 61	126a	
101. Quae fuit causa, quare b. Fran. voluit	> >	45a	36b		101a	
102. Quomodo b. Fr. est protector omnium sui ordinis	> 34a	45b	105b		99a	
103. Haec sunt nomina fratrum	> 34a	46a			87a	
104. Hic incipiunt Actus ... Ad laudem et gloriam	> 34b	46a—b	77b	A. c. 1, 1-10	2a	Ehr. 1—2
105. Quum s. Franciscus adhuc esset in habitu	> >	46b	78a	> 1, 11-26	5b	> 2—8
106. De humilitate et obedientia s. Francisci	> 35b	47b	79b	> 2	84b	> 8—13
107. Qu ^o angelus fratri Heliae fecit unam questionem	> 36a	48a	80a	> 3	34b	> 13—19
108. De fratre Bernhardo quando ivit Bononiam	> 36b	49a	81b	> 4	45b	> 19—22 ¹
109. De gratia contemplationis b. Bernhardi	> >	50a	82b	> 30	83b	
110. De morte gratiosa fratris Bernhardi	> 37b	50a—51a	>	> 5	85b	> 23—26
111. De magisterio b. Francisci ad fr. Leonem	> 38a	51a	83b	> 7	89b	> 28—32
112. De locutione dei ad s. Fran. per fr. Leonem	> 38b	51b	84b	> 8	88b	> 32—36
113. De visione fratris Leonis super s. Fran.	> 39a			> 59		
114. Qu ^o fratres paupertatem non servantes	> >	52a	85b	> 59	87a—b	
115. Qu ^o post mortem s. Fran. apparuit	> 39b	53a	86b	> 38	90b	> 61—63
116. (De fratre Leone, qui vidit S. Fran. elevatum)	> >	>	>	> (39)	(91b)	> (63—65)
117. Qu ^r fr. Masseus humilitatem s. Fran.	> >	53b	87a	> 10	102b—103b	> 127—128
118. Qu ^r s. Fran. intellexit arcana cordis	> 40a	53b—54b	87b	> 11	104a	

¹ Utána egy levélnyi hézag.

	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier	Spec. Vitae Ven. 1504.	Codd. hungg.
119. Qu ^r fr. Masseus fuit probatus a s. Fran.	Fol. 40b	54b	88b	» 12	103b	
120. Qu ^r s. Fran. levavit in aere fr. Masseum	F. 40b—41a	55a	89a	» 13	64b—66b	Ehr. 128—135
121. Qu ^r dominus J. Chr. fuit locutus fr. Masseo	Fol. 41b	56a	90b	» 41	105b	» 70—73
122. De tentatione s. Rufini et quomodo apparuit	» 42a	56b	91b	» 31	110b	» 49—56
123. De mirabili obedientia fr. Rufini	» 42b	57b	93a	» 32	112a	» 56—59
124. Qu ^o frater Rufinus liberavit daemoniacum	» 43a	58a		» 33	112b	» 59—61
125. Qu ^o fr. Rufinus erat de tribus animabus electis ...	» 43b	58b	94a	» 35	114a	
126. Qu ^o fr. Ruf. vidit et tetigit plagam	» »	59a	94b	» 34	113a	
127. Revelatio facta cuidam fratri	» 44a	59b	95a		97b	
128. Qu ^r loquente s. Francisco cum socis suis	» 44b	60a	99a	» 14	54a	» 135—136
129. Qu ^r s. Fran. cum s. Clara rapti fuerunt	» »	60b	»	» 15	139b	
130. Qu ^r Dominus revelavit s. Clarae	» 45a	61a	100a	» 16	62b	» 137—140
131. Qu ^r s. Clara in nativ. Dom. fuit portata	» 46a	62b—63a	101b	» 42	140b	» 73—74
132. Qu ^r b. Clara crucem Christi miraculose ¹	» »	62b	102a	» 43	141a	» 74—77
133. Qu ^r s. Franciscus convertit duos nobiles	» 46b	63a	»	» 36	148b	
134. Qu ^r s. Fran. liberavit fratrem Richerium	» 47a	63b	103a	» 37	149b	
135. Qu ^o angelus Domini duos fratres deficientes	» »	64b	103b		114b	
136. De quatuor gradibus humilitatis	» 47b	64b—65a	141b		106b	
137. De raptu secundum eundem	» 48a	65a	142a		121a	
138. De diversis generibus lacrymarum	» »	65b	»		121b	
139. De fratre Junipero	» 48b	66a	143a		114b	
140. Vita fr. Aegidii. Ad excitandam	F. 48b—62a	66a—85a	143a—152b	(44—47)	(107a—109b)	(Virg. 86—99 Ehr. 77—79)

¹ Eddig az egyetlen eltérés a budapesti és a berlini kézirat sorrendjében. A vatikáni kézirat és a Spec. Vitae velencei kiadása itt, a berlinitől eltérve, a budapestivel egyezik.

	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier	Spec. Vitae Ven. 1504.	Codd. hungg.
141. Considerationes fratris Rogerii	Fol. 62a	85b	128a			
142. Speculum animae b. Benhardi	> 69a	89b	133b			
143. Verba s. fratris Jacobi (de Massa)	> 65b	90b	135a			
144. Incipiunt psalmi, quos b. Fr. ordinavit		95a				
145. Testamentum b. Francisci	> 70b	100b	37b			
146. Admonitiones b. Francisci. Laudes	> 64b	101b	39a			
147. Epistola b. Francisci	> 71b	105b	43b			
148. Dolores Mariae		111b				
149. Incipit catalogus cardinalium, qui fuerunt ordinis protectores		112a				
150. Catalogus ministrorum	F. 72b—73a	114a			207a	
151. Sancti ordinis minorum		119a	46a		198b	
152. De unitate quam semper fovit	Fol. 78b	124b			127b	
153. Quo ^o loca fratrum sunt capienda	> >	125a	29a		12b	
154. De paupertate servanda	> 79a	126a	30a		115b	
155. De servanda munditia	> 79b	126b	30b		37a	
156. De novicio	> >	126b—127a	>		9b	
157. Item de novicio	> 80a	127a	32b			
158. Ordinatio ad omnia verba otiosa	> 81a	129a	33b			
159. Descriptio generalis ministri	> >	129b	34a			
160. De provincialibus	> 81b	130a	35a			
161. Epistola Theobaldi	> 82b	131b			81b	
162. Fragmentum bullae Alexandri IV.		133a			76a	
163. Anno Domini 1310	> 84a	134a			78a	
164. Postquam b. Franciscus		136b			72a	
165. De s. indulgentiis		139a—142b				

B.

Ehrenfeld-cod.	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier	Spec. Vitae Ven. 1504.
1—2	34b	46a—b	77b	A. 1, 1—10	2a
2—8	»	46b	78a	» 1, 11—46	5b
8—13	35b	47b	79b	» 2	84b
13—19	36a	48a	80a	» 3	34b
19—22*	36b	49a	81b	» 4	45b
23—26	37b	50a—51a	82b	» 5	85b
26—28	18a	23b	57b	» 6	96a
28—32	38a	51a	83b	» 7	89b
32—36	38b	51b	84b	» 8	88b
36—49	15b	20b	53b	» 9	92a
49—56	42a	56b	91b	» 31	110b
56—59	42b	57b	93a	» 32	112a
59—61	43a	58a—b	»	» 33	112b
61—63	39b	53a	86b	» 38	90b
63—65	(39b)	(53a)	(86b)	» 39	91b
66—70	17b	23a	57a	» 40	96b
70—73	41b	56a	90b	» 41	105b
73—74	46a	62b—63a	101b	» 42	140b
74—77	»	62b	102a	» 43	141a
77—78	»	»	148b	» 45	109a
78—79	2b	3b	3a	Sp. 12	13b
79	»	»	»	» 13	14a
79—80	»	»	»	» 14	14a—b
81—83	3a	4a	3b	» 18	15b
83—86	»	4b	»	» 20	16b
86—87	3b	5a	4a	» 21	17a
87	4b	5b	4b	A. app. p. 193.	—
87—88	»	6a	»	Sp. 25	19b—20a
88—91	»	»	5a	» 26	20a
91—92	5a	6b	5b	» 28	22a
92*	»	»	»	» 29	22a—b
93	7b	9b	8a	» 49	29b
93—94	8a	10a	8b	» 51	30b
94—95	»	»	»	» 52	»
95—96	»	»	»	» 53	31b
96—97	8b	10b	9a	» 56	37a
97—101	»	11a	»	» 57	37a—b
101—103	9a	11b	98b	» 58	40b
103—104	11b	15a	14b	» 79	67a
104—107	9b	12a	10a	» 66	46b
107—108	9b	12b	11a	» 68	48b
108—110	10a	»	»	» 69	49a
110—111	»	13a	11b	» 70	49b
111—112*	»	»	12a	» 71	50b
113—116	10b	13b	»	» 72	51a
116—117	11a	14a	13a	» 73	54b—55a
117—118* }	11b	15a	14b	» 81	68b
119—120 }	»	»	»	»	»
120—121	12a	15b	15b	» 85	83a
121—123	12b	16a	»	» 86	115a
123—124	14a	18a	19a	»	125a
124—126*	14b	18b	19a—b	»	125a—b (cf. 38b)

* A csillaggal jelölt lapok után az Ehrenfeld-codexben hézag van.

Ehrenfeld-cod.	Budap.	Berol.	Vatic.	Sabatier	Spec. Vitae Ven. 1504.
127—128	39b	53b	87a	A. 10	102b—103b
128—135	40b—41a	55a	89a	> 13	64b—66b
135—136	44b	60a	99a	> 14	54a
137—140	45a	61a	100a	> 16	62b
141—143	18b	24a	58b	> 18	137a
143—144	19a	25a	60a	> 19	118a
145—146	22a	29a	23a	> 24	157a
146—153	21b	28a	21b	> 23	155a

C.

Az Ehrenfeld-codex 87. lapja szemben az immár megkerült forrással.

Arrol ky zegyenlyuala alamyznaert mentett:

Vyburga newuew varasnal vala egy nemy nemes nembelew Myhaly neuew frater ky zegyensegeben sem egy keppen nem akaruala menny alamyznaert De tewrtenek hogy bodog ferencz yewue oda es meg uadoltatotal neky: Kyt bodog ferencz ygen erwsen meg fegyuen Paranczola neky engedelmessegnek myatta hogy czak engalya ruhayaban mezeytelen menneel alamyznaert nemynemew egy mely fewlthewz kewzelualo uarasha: ky alazatost engeduen mene alamyznaert mezeytelen menden zemeremseg el hagyuan mene: kenerben es egyebekben eleget lewle Es hazayaba tyztessen tere Es tehat azanna malasztot: es vygasagot vewn hogy egyebett semmytt nem akaruala tenny mend ew eleteben hanemczak alamyznaert menny Cristusnak gy-czeretyre Amen.

Cod. Mus. Nat. Hung. 77. fol. 4^b:

De illo qui verecundabatur ire pro elemosina et propter meritum sancte humilitatis et obediencie perdidit verecundiam. Apud Burgunciam Nouam erat quidem¹ frater nomine Michael nobilis genere, qui nullo modo voluit ire pro elemosina ductus verecundia. Contigit autem, quod beatus Franciscus venit illuc et fuit sibi accusatus frater ille, quem beatus Franciscus arguens multum dure mandauit sibi² per sanctam obedienciam, quod totus nudus iret solus cum femoralibus tantum ad quoddam castrum prope terram³ unum miliare⁴ pro elemosina. Qui obediens humiliter iuit nudus pro elemosina per obedienciam,⁵ deposita omni verecundia et inuenit satis de pane⁶ et aliis, et rediit ad domum honoratus,⁷ et ex tunc tantam leticiam et gratiam recepit, quod non erat aliud facere toto tempore vite sue, nisi ire pro elemosina.*

* Sabatier *Actus* kiadásának függelékében (193. l.) e fejezet a következő nevezeteseb eltéréseket mutatja: ¹ quidam ² (sibi) ³ circa ⁴ miliare ⁵ per obedientiam pro elemosyna ⁶ satis de pane, *satis de fare* ett aliis ⁷ oneratus. A mint látnivaló, az Ehr. cod. szövege inkább a múzeumi kézirat tart, mint a Sabatier kiadásában alapúl vett szöveggel, de ettől is eltér a hely nevét illetőleg, a mely a liegnitzi kéziratban *Apud Burgundiam Novam*, a Vaticanusból és a Bollandisták anversi kéziratából Sabatiernál közölt Var. lect. szerint: *Apud Burgum Novum* tehát ú. m. az Ehr. codexben. De már a frater neve az anversi kéziratban *Richardus*, holott a többiben mindenütt *Michael*, így az Ehrenfeld codexben is.

II.

A *Domonkos Codex*, mint már említettem, sok tekintetben hasonlít összetételét nézve az Ehrenfeld codexben foglalt Ferenczrendi emlékiratokhoz. Itt a másik nagy rendalapítónak, a szelid lelkű Poverellonál a »Domina Paupertas« troubadouros rajongású lovagjánál sokkal gyakorlatibb irányu, de egyúttal jóval ridegebb és józanabb spanyol Domonkosnak és első társainak *Fioretti*-jével van dolgunk. Hasonlón a *Spec. Perf.* és az *Actus* keverékéből álló Ehrenfeld codexhez, ez is egy összefüggőbb legendán és egy lazább kötésű, kezdetlegesebb szerkezetű iraton alapul, a mely amannak mintegy kiegészítéseképpen szövődik a nem valami erős compositiójú keretbe. Az utóbbi különben a régibb, míg az összefüggő legenda, a főhős életének elbeszélése, legalább úgy, a mint a Domonkos codexben tükröződik, már későbbi szerkesztmény. De csak régibb eredetű iratoknak az átdolgozása ez is, melyen csak lényegtelen változtatásokat tettek a XIII. század első felétől a XV.-nek közepéig azok az átirók, a kik ismételtlen újabb meg újabb keretekbe foglalták.

A legutolsó ez átdolgozások sorában *Antoninus* firenzei érsek (megh. 1459.) *Chronicon*jában (alias *Opus historiarum* v. *Summa historialis*) olvasható (Pars III. Tit. XXIII. cap. IV. cap. III. cap. X. cap. XIV.), s ebből a szövegből került a mi Domonkos-codexünk egyik, alább részletesebben kimutatott része. A másik, ezt a részt többszörösen megszakító fele pedig a *Gerardus de Fracheto* »Vitae Fratrum Ord. Praedicatorum«-ának, egy a XIII. század második felében keletkezett emlékiratnak a szemelvénye. Néhány fejezet, a melynek az eredetijét eddig még meglelnünk nem sikerült, alighanem ugyane mű valamely, még ismeretlen szerkezetén alapul, a miért nem hálátlan dolog e munka még számos lappangó kéziratának utána járni. Különösen az olyanoknak a felkutatása ígér e részben felvilágosítást, a melyek hazánkban készültek, minthogy Domonkos-codexünk néhány részlete hazai vonatkozásainál fogva ilyenek valamelyikére látszik inkább utalni.

Ezért vettem nagy örömmel kezembe a Nemz. Múzeum 45. számú középkori latin kéziratát, mely tartalmának hamis és félrevezető jelzése mellett is csakhamar a Gerardus de Fracheto könyvének vallotta magát tüzetesebb vizsgálat után.

A *Cod. Lat. medii aevi* 45. jelzetű, 77 negyedr.(23:3 $\frac{c}{m}$ $\times$ 16:6 $\frac{c}{m}$) pergamen levelet számláló kézirat végig egyhasábos, a 70. levélíg álló, kevésbé szögletes, nagyobb betűs barátgót, a 70. levéltől végig pedig kisebb cursiv írású. Mind a két írás a XIV. század végére vall, de talán a cursiv írású rész a régibb, holott első tekintetre épen ez látszik későbbi pótlásnak. Valószínű, hogy a két rész különböző, bár nem nagy közvel elválasztott időben s talán más-más helyen is készült. Együtt volt-e már az eleje a

végével, mikor a kassai Domonkos-rendűek házáé volt,¹ azt nem lehet megállapítani. Tény, hogy e rendházé volt valamikor, tehát ennyiben hazai kézirat, de hogy itt íródott-e, vagy másutt, azt bajos eldönteni. Jelenleg új kötésben van, mely az 1896. apr. 22-én kelt, *E(rdélyi) Pál* aláírástú bejegyzés szerint Leszik Károly műve. Előbb a kézirat, mint ugyane bejegyzés mondja, »teljesen szabadon, minden tábla vagy borítékot nélkülözve állt, mióta Jankovich gyűjteményével a Múzeumba került«. Jankovichtól ered alighanem a codex félrevezető czíme is, minthogy az új kötés alkalmával betett színes előlap belső, fehérrel átvont oldalára közepén felragasztott, körülbelül 12 cm. széles régibb papír-szalagon ez olvasható: *Fr. Humberti Gesta Ordinis FF. Praedicatorum. Codex 1260 scriptus*. A következő fehér lapon Erdélyi Pál bejegyzése e pseudoepigraph címet ismétli, s ugyanezt erősíti meg a kötés hátán vörös, ill. kék czímkén olvasható: *Humberti Vita et Gesta Ord. Fratr. Praedicatorum | S. XIII.* (alul a sötét meggyszín bőrre préselve *N. M.*).

A téves címezést a csakugyan Humbertustól, a prédikátorok rendjének ötödik generálisától eredő ajánló-levél okozhatta, melylyel codexünk kezdődik, holott más kéziratokban ezt még egy másik előszó (l. Reichert id. kiadását) előzi meg. Tartalma azonban már ennek az ajánló-levélnak is kétségtelenné teszi, hogy itt *Gerardus de Fracheto* († 1271-ben, 76 éves korában Limogesban) munkájával van dolgunk, melyről itt helyszűke miatt csak annyit, hogy szerzője a rendelkezésére bocsátott régibb feljegyzések alapján állította össze a XIII. század második felében (1260 táján). A munka öt részre oszlik; de a mi kéziratunk első, jóval nagyobb fele a többi (Reichertnél részletesen leírt) codextől helyenkint kissé eltérő sorrendben és némi kihagyásokkal csak a IV. rész 20. fejezetéig terjed (bezárólag), aztán pedig a más kéztől eredő pótlékban (fol. 70—77.) adja az V. rész első fejezetét.²

Azonban töredékes volta mellett is figyelmet érdemel, mert habár nem ered a XIII. századból, mint Jankovich bejegyzését követve a Nemz. Múz. kézirati katalogusa jelzi, mégis elég régi és elég jó szöveget nyújt arra, hogy a Reichert-féle kiadvány mellett ennek nagyszámú var. lectionit néhol megvilágítani segítse. Reichert ugyanis tudott a mi codexünkről, de azt nem használta fel. (L. Introd. XIX.)

Mi az alábbi szöveg-egybevetésnél a Gerardus-ból vett részek mellé mindig a Nemz. Múz. kéziratának szövegét iktattuk, de zárjelek közt mellékeljük a Reichert-féle kiadvány megfelelő helyeire

¹ Az 1. levél rectoján fölül ugyanis XV. századbeli írással ez olvasható: *Liber iste fratrum de Cassa ordinis predicatorum*.

² A 69. levél rectoján végződő rész után ez olvasható: *Explicit iste liber, scriptor sit crimine liber. | Qui scripsit scripta, manus eius sit benedicta*. Megjegyzendő, hogy ennek az egészben egy jellegű írású résznek is több kéz lehetett a munkása.

való hivatkozást is. Az *Antoninus*-ból való részleteknél, melyekre nagyjában már a Domonkos-codex is utal itt-ott, a Nemzeti Múzeumban is meglévő 1484. évi Koberger-féle nagy ívrétű nürnbergi kiadást idézzük.

Kéthasábos összeállításunkból világosan kitetszik, melyek még a Domonkos-codex azon részletei, a miknek eddig még nem sikerült az eredetijét meglegnünk. Terjedelmük ugyan az itt először kimutatott forrásokéhoz képest csekély, de még mindig elég nevezetes arra, hogy a szorgos utánjárásra érdemesnek legyen mondható.

Ez utánjárás olykor azzal is jutalmazza, mint a jelen esetben, a reá fordított fáradságot, hogy egy-egy hazai kéziratunkat is kiemeli az ismeretlenség vagy a félreismerés homályából. Ugyanakkor pedig újabb adalékokkal gyarapítja nemcsak a hazai, hanem a nemzetközi tudománynak is azt az igyekezetét, mely napjainkban a középkor hagiographikus emlékei felé mindegyre fokozódó figyelemmel irányul.

KATONA LAJOS.

ADATTÁR.

EGY OLASZ KÖLTŐ MÁTYÁS KIRÁLYHOZ.

E hó 12-én ünnepi pompa, hazafiás lelkesedés közt leplezték le Kolozsvár főterén Mátyás király lovas szobrát. E szobor a Fadrus műve: királyt ábrázol, ki a keresztyén kultura védelmére elszánt nemzet királya. Ez volt a nemzet hivatása. E hivatás kapcsolta be nemzetünket a művelt népek haladásába, tette európai hatalommá. A törökverő Hunyadi János fia volt egy nagy mozgalom ideális vezére: a török elleni agitáció ő benne látott vezért, ki Európát megmenti a török invázió ellen. E hangot halljuk e korszak költőinek lantján. Egy ily költeményt mutatok be, mely költői levél Mátyás királyhoz. Írója *Constantius Fanensis*. Felszólítja, hogy álljon az élére a török elleni küzdelemnek. Mátyás király igazi renaissance-fejedelem módjára Janus Pannonius útján adja meg a választ. E választ már régebben lefordítottam. Kerestem a költeményt, melyre felelt.

Olaszországi tanulmány-utamban a főbb könyvtárakban hiába kerestem Constantinusnak a magyar-török háborúra vonatkozó költeményét. Rómában a Bibliotheca Vittore Emanuel-ben egy csonka kötetre bukkantam, mely Constantius Fanensis költeményeit tartalmazza. Kiszakított rész egy *Vegyes* tartalmu kötetben. Ebben van egy óda, mely a keresztyén fejedelmeket hívja föl a török elleni küzdelemre. (Ode excitans christianorum principes in Turcos.) Ebben megemlékszik egy pár versszakban Hunyadi Jánosról *Blancus* név alatt, mert e korszaknak, Hunyadi János volt *Chevalier Blancja*, mely név aligha nem etymologiai játék a Vlachusból. Megemlékszik Hunyadi tizennégy diadaláról. Most az Ábel hagyatékában találtam meg azt a költeményt, melyre Janus Pannonius válaszol, mert mondhatni minden fordulatra meg van a megfelelő válasz. E költemény, mint Csontos János magánközléséből tudom, több kéziratban meg van. Így Mölkben, Olmützben, Seithentstattban, Firenzében. Ábel valószínűen Firenzében másolta le. A mi költőnk Antonius Constantius (Constanti 1436—1490) Fanoból származott. Irt magyarázatokat Ovidius *Fasti*-jához, mely műve megjelent 1502-ben Velenczében. Irt epigrammákat, ódákat, beszédeket, leveleket, elegiákat. Ódája a nyugati keresztyénség elhagyatott állapotát rajzolja. Ugyan ezt

találjuk meg a Mátyás királyhoz írt elegiában. A renaissance-költő szóvirágjait csinált virágnak nézem, nem érzem illatát. De ha a kolozsvári szoborra gondolok: feldobog szívem. A mi nemzeti hivatásunk élő symboluma, melyet elismert az európai közvélemény, melynek tolmácsa a költő.

Ime a költemény:

Antonius Constantius Mátyás királyhoz.

Pannon népnek erős fejedelme, vitézi királya,
Blancus atyád dísze és hős ivadéka ki vagy;
Oh te ki már egyedül véded még Hesperianak
Égbe vezérlő hitét, mely lehanyatlík alá:

5. Száll Latiumban a hír tefelőled, hogy hadat indítsz
S kész vagy is érettünk küzdeni, vívni csatát.
Hősi leventék mennek utánad büszke örömmel
S a török ellen egész néped a harczba siet.
Annyi megyen, hogy ennyi vitézről nem tud a múlt sem
10. S nép soha ily hévvel nem követé az urát.
Hej szégyen minekünk, hogy nézi közönnyel az ellent
Róma tétlenül és Parthenopé maga is.
Nincsen, o nincs fejedelmi vezér Latiumba' sehol sincs
És Florenczbe' se szól harczra hívó hadi kürt.
15. Hát tengerre hajós hadi nép mért szálla hiába
Szicziából és mért hever áruja rég?
Gallia szunyadoz és az ibér se törődik a hittel,
Elvesz a Krisztussal hit, szeretet s a remény.
Mért említenem is, hogy a brit nép messzi vidéken
20. Az örök istennek veszni hagyá seregét?
Mert hiszen a szomszéd németnek keil vala érted
Lándzsát törni, veled küzdve vitézi tusán
Védve hazát s a hitért kockára tenni az élet
Példát adva, melyen buzdul a bajnoki kedv.
25. Mindez a nép, felséges uram, maga veszteg ül és csak
Büszke Velencze adott harczy hajókba' segélyt.
S nem csuda, mert a királyt, a ki harczol szent hite mellett
Nem hagyhatja midőn környezi szörnyű veszély.
Most a tanács-rendelte naszád szállott a vizekre,
30. Ausoni jó evező csapja a jón habokat.
Biztonságban is élhet a thrák föld parti lakója
És a Szigettengert szelheti könnyű hajó.
Mert hisz' az ellen nem meri már tengerre bocsátni
Harczy hajóit, a mig Márknak a zászlaja leng,
35. És ha igaz, mit hír szele hajt az Itália földjén
És a mit szét hintett, nem hazug az a beszéd:
Tűzzel pusztula el neki nemrég sok hadi népe,
Sok meg a sós habban elvesze nyomtalanul
Épen ezért a pogányt a vak düh lángja emészti,

40. Mert bizony üztön-üzik szárazon és a vizen.
Üztön-üzöd te kivált, o király, bús harsona szóval
És rettenthetlen' állsz vele szembe tusán,
Rád hárul ama szép feladatnak a terhe, de méltán
Fölvatának rá téged az égi jelek,
45. Mert el nem fajzol te dicső hős bajnok atyádtól,
A ki erényeivel vívta ki égi honát.
Ő vala, ő, ki tizennégy ízbe' veré meg az ellent
És a török hadnak nem hagyta ő pihenőt.
Kétszer hét diadalt veve rajta vitézi erővel,
50. Melynek az emlékét zengi örökre a Hir.
Mily diadalmat a szép Semelének dús haju sarja
Nyert csoda mód' a csodás India sík mezején.
Ámde halántékát övezé emez isteni sarjnak
Égi babér, de kisebb s föld fia volt Hunyadi.
55. Méltán élvezi Blancus az üdvöt az égi Olympon
S törsz te utat most már, mely föl az égbe vezet.
Tisztes homlokodat koronának az éke övedzi
Róla lesúgárzik isteni szent hivatás.
Arra hívott el az ég, hogy a szép Pannonia hős és
60. Bajnok népe fölött légy a király, a vezér.
Pusztá reményt és minden ohajt túlszárnnyal a tetted
Város a város után dől a hatalmad előtt.
Volt-e király, ki tovább terjeszté mint te hatalmát?
Nőttön-nőtt a híred, fény koszorúzta neved'.
65. S még a latin Muzsák is — mondják — tégedet áldnak,
Mert kegyeléd őket pannoni föld díszé te!
Vaj' mi dicső látvány, ha te harczí sisakkal a hadban
Önekik áldozol! Így ki ne követne, király?
Bölcsességre te ősz Nesztor vagy, erőre Achilles,
70. Túl nem szárnyalhat senki a föld kerekén.
Hejh, nem is im e kesergő alakban kell vala zengnem
Rólad, mert magasabb hangra vagy érdemes ám.
Hősi valód, meg a tárgy szintoly verset követelnek,
Melyben a trójai hős és Rutulus neve él.
75. Vagy a minőben zengte Achilles szörnyű haraggal
Tisztes Maeonides s Trója alatt a tusát.
Vagy ha korunkban ily nagy költők nincsenek immár,
Mint volt Maeonides és vala Vergilius
Új Lucanust kell vala szülnöd Cordova néked
80. Vagy hozzád méltó lenne egy új Silicus.
Zengzetesebb lant szólna atyádról, szólna terólad,
Zengve a hősi csaták sok diadalmi jelét,
Zengve minő elszánt lélekkel törsz a pogányra,
Szent hitedért készen halni a harcz mezején;
85. Zengve, minő nagy lelked, mily daliás alakod van
És hogy mekkora vagy hadba' s a béke ölén.

Krisztus népe, a míg te vezér vagy, porba nem omlik,
Míg te vezérkedel él és virul Ausonia.

Bár ki szabad csak a föld kerekén, az tégedet áld csak,

90. Hirdeti: általad él s van joga, birtoka még.

Kérlek azért jobboldra, melyet Mars ismer a harczon,

Szent koronád — hitedért kérlek esengve, király:

Oh ne, ne hagyj el, az ausoni nép lásd mint remeg és fél,

Védjed erős karral, védj te tanácscsal is őt,

95. Így leszel, így új Sándora, új Caesarja a földnek,

Így leszel, így drágább, mint vala drága atyád,

S majd ha szemed lehunyod föld körzi az üdv koszorúja

S csillagként szórsz fényt csillagos égnek ölén.

Most isten veled és a midőn elhallgat a kürtszó,

100. Hű Antoniusod el ne feledd, o király!

Erre felel Janus Pannonius a király megbizásából, a király nevében. Janus Pannónius versét, melyet az Erdélyi Múzeum-Egyelet Mátyás-ünnepi számában (1896-ban) (XIII, 8 f. 377—383.) közöltem először, az egybefüggés kedvéért itt is közlöm, miután az Constantius Fanensisnek most már föltalált költeményével újabb megvilágítást nyer.

Hű Constantiusom, te a Múzsák drága kegyeltje,

Te, ki az égig emelsz engemet és az atyám',

Irod: a hír azt tartja egész nagy Italia-szerte,

Hogy szent harczba megyek küzdeni szent hitemért;

S száll csatasíkra velem Pannonia ifjú virága,

Szállnak a főnemesek és követik lobogóm'

Mostan a hír a valót terjeszté czélzataimról

S csalva csalárdul nem áztat a kósza beszéd.

Mert hisz a harcz mezején töltöttük ez évet egészen

S vívtunk hősi csatát zengened érdemeset.

Ép haderőt gyűjténk honi partján szőke Dunánknak

S készítők éber gonddal a Mars műveit.

Im az alatt Ali bég bizván erejében, a Száván

Átkelvén, a Szerém földet előnti hada.

Hitte, dicső diadalt szerez azzal, hogy ha merészen

Ép a szemem láttán lába tiporja hazám.

Már dús zsákmányt visz diadallal mint a ki győztes,

Már a vizen kele át, hol menekült azután.

Mostan e perczbe' vevé csatarendimet észre, legottan

Bár a sötét éjféli árnya, homálya fedé,

Nosza legott csapatit hadirendbe vezérli a harczba.

Dob pörög itt, meg amott fennen a harsona zúg,

Bősz dühvel tör, ront egymásra a két had azonnal,

Van ropogás s a mezőn folynak a vérpatakok.

Háromszor fordít Victoria arcot, az ellen

Háromszor tör elé s fut ugyanannyiszor is.

Ám' mikor a hajnal fényében csillan a dárda,

Megzavarodva megint, újra futásnak ered.
Nagy rész harci mezőn esik el, más rész meg az árban
Fulad, sok van, a ki bús rabigára kerül,
Ő maga is bajosan menekül sebesülten az árból,
Zsákmányát ismét bírja elébbi ura.
Ám e csapás sem bírja dühét csilapítani még sem,
Sőt a legyőzöttek szégyene szítja tüzét.
Gyorsan gyűjt hadat és a Dunán hamar átkele újból,
Sújtja megint vereség és elűzetve szalad.
Meg nem elégedvén a sajátom védeni pusztán
S föl nem használnom, hogy ha nyíl' alkalom is,
Ellenség földjére török be hamar vad erővel.
Sergem előtt megy a Félisz, háta mögött megy a Gyász.
Mysia drága javát földüljük szerte barangván,
Gradivus vassal, Mulciber tűzzel emészt.
Zord Ali nincs sehol és a töröknek serge sehol sincs,
Nincs egy íjász se, lovas kopjaveető se sehol.
Hogy csatasikra ki nem szállott velem szemben az ellen,
Gyeplőt fordítván, már haza tér seregünk,
Ámde mivel zöld volt a mező még szerte a tájon
S nem gátolta a zord tél sem a hadviselést,
Megpróbálni megint a szerencsét, hévvel ohajtam,
Istennek, ki segít, cserbe' se hagyni ügyét.
Illyr rész az a föld, mit Bosznnyáknak hív a köznép,
Bár csupa bércz, de azért dús sok ezüstje miatt,
Nincsen is ott rétek zöld síkja se' tarka virága,
Nincs se vetés sem, a mely dús aratást is adand,
Zord hegyek, égbetörő magas ormok, szirtfok egész föld
És sok vár meg erőd áll fenn a bérczi tetőn.
Itt, eme vad, bevetetlen erőd-védette vidéket,
Mit nem rontana szét égnék a menyköve sem,
Bósz Ali ép eme nyár folyamán kerítette kezére,
És fejedelmének vágta fejét le vadúl.
Megrohanom s im' a székhely azonnal hódol előttem,
Majd azután szanaszét dűlni megosztom erőm',
Mit nemrég bevevék, egy vár fenyegette a várost.
Őrség védte kemény s jobban a helyzete még.
Sok dörgő ágyút a fal ellen irányzok azonnal,
Ámde ily őrséget meg nem ijeszt hadigép.
Mondjam-e el neked azt, mint zúdít a bástya tetőkről
Nyilzáport, a minő télen a hózivatar?
Mondjam-e éjszaka is hányszor ki-kitörtek a várból
S mennyit szenvedtek tábori őrhelyeim?
Őket nem gátia a süvöltő északi szél sem
És nem a fagy, nem a zord téli csikorgó hideg;
Mig megtörte az éh, a szünetlen szomj meg a munka
Végre az őrségnek durva, kemény kebelét.

Eljött végre a nap, melyen a szűz szülte az üdvet,
 S jött az óhajtvá remélt vármegadásról a hír,
 Bár kimerülten is ott mink kettős ünnepet ültünk,
 Mert kétszer született üdv minekünk e napon;
 Elvégezve e hősi tusát azután hazatértünk.
 Ám nem adom magam én még pihenésre soká,
 Mert ha zephyr csókján a folyó jégkérge fölenged
 És a mezőnek is ő szép puha pázsitot ad:
 Zöldellő térség látandja táborom újból,
 Gyúl számomra talán újra had, újra segély.
 Írod: nincs a kerek földön számunkra sehol sincs
 Oltalom és hogy ügyem gyámola senki se lesz.
 Gallia szűnyadoz és nem bánja Iberia Krisztust,
 Polgárvillongás dúlja az angolokat,
 Léha tanácsot tart a gonosz Germánia folyton,
 Árul, vesz meg elád egyre az itali nép,
 És nem emészti a gond egyedül csak a büszke Velenczét,
 Kit szent eskütevés, frigy csatol egybe velem.
 Rég hallottam a hírt, hogy készül a harcra serényen,
 Indulóra vízén már egy egész raja vár.
 Ámde merőben más helyzetbe' van itt ez az ország;
 Tétlen lenni se tud és ha akarna se bír.
 Mert a közel szomszéd hozzánk, a török nem is enged
 Nyugtot, sem békés életet és pihenőt,
 Épen azért fogom én üldözni szünetlen örökké,
 Mig szándékomnak kedvez a végezet is.
 Buzdít édes atyám fenséges alakja szünetlen,
 Buzdít, lelkesít a szent hit örök szava is.
 Így teve esküt a pún a római ellen örökre,
 És a gyűlölt phrygen így állt az Atrida boszút.
 És fel nem hagyok én soha, nem a míg élek e harcczal,
 Mig csak a phryg vizen át nem menekül a török,
 Mert ő nem csak a hunt készül kiirtani végkép,
 Ám a ki csak Krisztust tisztel a föld kerekén.
 Birni ma Hesperiót óhajtvá kívánja leginkább,
 Mert az övé lesz a föld, erre ha tesz rabigát,
 Mert, ha igába hajolt a Kelet Rómája előtte,
 Büszkén azt hiszi, hogy rabja lesz a nyugaté.
 E Rómát tűzzel-vassal földültni szeretné,
 Mint rég tette a gall és azután a geta.
 Rajta tehát, nagylelkű latin, ne aludj, nosza kelj föl!
 Ősi dicsőséged veszni örökre ne hagyd!
 Mit csak a nap látott, ha keletre, ha szálla nyugatra,
 Mind az a föld valaha ősid' uralta csupán
 És a világ ha bukik, ki segítsen elébb a világnak,
 Mint a kinek keziben volt a világalalom.
 Hát nem szégyen-e, hogy ki a nyelved mestere, anyja:

Graecia barbar szót törni, dadogni tanul?
 És hogy Rómátok gyönyörű nővére, leánya
 Úrnőből rab lett, barbar igába hajolt?
 És ha nem indít már nem hat meg a régi dicsőség,
 Hogyha határodon áll ellened, az se riaszt?
 Gallia ha szűnyad vagy Ibéria nem csoda az még,
 Mert nem környezi ám még egyiket se veszély.
 Merjem-e hinni, hogy épen az angol jönne segélylyel,
 Ő, a kit elválaszt távol az oczeán is?
 Szívvel nem hajlék soha sem Germánia hozzám,
 Sőt inkább akadályt gördíte mindig elé,
 Titeket én velem úgy a közös vész, mint közös ellen
 Egybeköt és egyesít még a közös szeretet
 És hiszem is, mindent hogy Itália egymaga adhat,
 Hol nép annyi tanyáz és lehet annyi vezér.
 Ott van a versengő Genuának népe, hatalma.
 Szerte a tusc földön sok szabad állam is ott,
 Ott, a ki Rómával mérközni birna, Velencze,
 Honnan a tengereken száll a liburni naszád,
 És a nagy Alfonz ősi királyi családja is ott van,
 Melynek uralma alatt áll ma a régi Tarent
 S ott van atyánk Pius is, a kinek legfőbb a hatalma,
 Mert hisz Róma s a föld főpapi botja alatt;
 Ott a ki békésen kormányoz, Ferrara, téged,
 Ott ki vezet téged, Mantua, harcziasan.
 Vannak még sokan, a kik erényben, erőbe kiválók,
 Ámde a legdicsőbb még is a Sforza neve:
 Van Latiumnak kincse tömérdek; tán az egész föld
 Minden népe se' bír, mint ez egy, annyi vagyont.
 Törjünk hát a futó ellenre együttes erővel,
 Szép koszorút ad a föld, szép koronát ad az ég.
 Mert az örök üdvösség vár az egekbe jutalmúl
 S ránk pazarolja a föld számtalanúl javait,
 Ám ha ti hoztok akár nagy, akármi csekély segedelmet,
 Nem hagyom el sohasem drága hazám' s a hitem.

HEGEDŰS ISTVÁN.

VÁRADI SZABÓ GYÖRGY KÉT VERSE.

(1699—1703.)

A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium Kis-könyvtárában van egy kéziratos orvosi recept-könyv, melyet az előszó és több lapszéli jegyzet szerint Váradi alias Becskereki Szabó György írt Baczonban (Udvarhely m.) 1698—1703 között. A kézirat 252 levél terjedelmű, s a mint az előszóban mondja az író megtalálhatjuk benne »valamennyi nyavalya szokott az egész emberben az bűnért esni: akár külső, akár belső . . . mert hogy megérts mind medicusi, mind borbélyi mesterséget megtalálász«.

Találhatni azonban benne egy kis históriai töredéket és két szép verset is, szintén Szabó György jó öreges bötüivel írva Ő, mint több nyilatkozatából kitűnik orvos volt, s nagy munkája mellett talált időt a históriával és költészettel való foglalkozásra is.

Munkáját Radvánszky Béla báró úr nemsokára több orvosságos könyvvel együtt ki fogja adni s akkor talán mint orvos bővebb méltatást nyer, most pedig nézzük azokat az apróságokat, melyek é folyóirat olvasóit fogják érdekelni.

Mindjárt a hatodik levélen van egy kis töredék Jeruzsalem pusztulásáról Josephus Flavius alapján. E levél az első levélre van ragasztva s nem állapíthatni meg, hogy később mint üresen hagyott helyet töltötte-e ezzel be, vagy pedig egy másik kéziratból vette ki, takarékoságból, hogy egy magában álló levélnek a bekötésnél párja legyen?

A rövid história a következőkép hangzik:

»Sido igaz historikusból való Jerusalemit retentet veszedelméről való notatio egy néhány nevezetes dolgokról.

Minek utána Titus az sok ostrom után az Jerusalemit megrontotta volna az többi között az népet megszámlálták. Bizonyal mondja, hogy Husvét napjára gyűlt volt Jerusalemben 20 száz és 100 ezerr 14 ezere ott veszett dőghalál és fegyver miat, 12 ezer foglyá esett, 8 száz ezer nyolczvan 3 ezer volt és ezel (így) a ki megholt. Ennyi ezer ember halálra ment ott. Ezekenkül koporsókban az kik rejtettek volt mind feltalálták. 2 ezert találtak, az kik sok aranyat elnyeltek, az kik aranyat elnyeltek, az belleket felhasználatták az aranyért.

Az csudák, melyek vették elől az romlást lásod:

8. napján Szt György havának oltár előtt nagy fenyeseg lött, az templ(o)mot befokta; ismét husvét napján az ökör, az kit aldozni¹ baránt ellet. Ismét az egen nagy czata lött, hogy vér hullot az várra. Ismét egy parat(?) szidó 1 eztendeig csak jajjt kiáltott, 1 eztendeig nem ött, nem is ivott, ez is nagy czuda volt. Maga megfogták, sokszor megkinozták, még nem szüne meg, a vár szaláskor az égből egy kő ütötte agyon úgy holt meg szegény jámbor.»

A hatodik levél után a tartalomjegyzék következik, s így egész bizonyosnak látszik, hogy e 6 levelet később toldotta be, a mi csak erősíti azt a feltevést, hogy a közölt töredéket egy más kéziratból vette ki az író.

Szabó György tanult ember volt, tudja a növényeknek úgy latin, mint magyar nevét s czitálgat latin és görög írókból, így különösen Theophrastosból. Nagyra is van tudományával, dicsérgeti kipróbált szereit, de hálát is ad Istennek, hogy sok ezer ember között őt úgy megáldotta. Hálaadó imája 1¹/₂ lap terjedelmű, prózával kezdődik; de csakhamar erőteljes verssé alakul.

»Hogy isten engemet megáldott enyi lelki és testi tudománnyal, por és hamu lévén, kit sok ezernek nem adta, engem így megáldot mások felett, azért méltó, hogy őtet diczirjem, hirdessem az ő irtalmasságát,

¹ Egy szó az író tollában maradt.

igasságát, bölçzeségét, nagy hatalmát, hogy az tudatlant tanítja, a kábát bölczé teszi, az erőtlent megerősíti, az beteget felvési kórbeteg ágyából, de az kevészeket megrongya

1. Száma nincsen uram, irgalmasságodnak
Vége hossza nincsen kegyelmességednek
Ezért magasztalak felette mindennek
Mert hiszen én lelkem te ígéretednek.
2. Kijáltásom, uram, tőled el nem veted
Az én nyavalyámat csak te magad ézed
Atyai voltodat rajtam megtőkeled
Irgalmasságodat mikor megjelented
3. Az pokol torkából te kiszabadítál
Hogy az én lelkemben mikor megnyugottál
Te ígéretedben mikor megbiztattál
Ottan én szivemben bizodalmat adál.
4. Én éjel és nappal hálát adok neked
Diczeretet mondok öröke te-neked
Mind ez világ előtt vallást teszek neked
Irgalmasságodért, mert te azt érdemled
5. Kész mindenha lelkem nekeked (így) énekelni
Mind ez világ előtt rólad vallást tenni
Sok jó tételedről neked hálát adni
Örökon-öröke teged kel diczirni

1699-ben Váradi Szabó György.

Míg e vers önérzetéből fakadó hálás vallásos érzetével ismertet meg, egy másik hazafiui érzületét tárja fel. Ebben azonban idegen nyomon halad, sőt több versszakot szolgálilag ki ír, bár ha egyik lapszél jegyzetében naiv önérzettel írja: »Én Váradi Szabó György munkája vagyok mindvégig.« Azonban verse mégis érdekes és értékes, mert a protestansok üldöztetéséről¹ írt verset alakítja át a haza keserves állapotjáról kesergő költeménynyé, úgy hogy az önálló versszakok becsütetere válnak s az átvett strófák rendjének megváltoztatása költői érzéke és tapintata mellett tanuskodik.

A versben előforduló javítások első tekintetre szórakozott másolóra mutatnak, de forrásával összehasonlítva a kéziratnak fogalmazat jellege tagadhatatlan. A jegyzetekben feltüntetendő áthúzások pedig a mellett bizonyítanak, hogy írás közben küzdött azzal, hogy mit és mily sorrendben vegyen át.

Az érdekes, szép vers szövege :

¹ 1674 évből származik. Közölte Thaly : Adalékok a Thököly- és Rákóczy-kor irodalomtörténetéhez. I. 58.

Nota: Mikor Sónakerib.

1. O magyar nemzetség beg kemény a szived
Imé vér az isten, balgatag nem érzed,
Pirongat vér az úr, mégis nem szeg(e)led
Félek, hogy ne jűjön végső veszedelmed ¹
2. Czenevész gyermekhez vagy bizony hasonló
Hány port az fejedre, légy gyázba boruló;
Ninczen édes anyád, sirnod igen méltó,
Nem illik nevetned, mert vagy jajra méltó.
3. Czudánál czudább ez magyar, hogy mésem félz
Te ellenségeddel hogy mégis tunyán vész
Kőszikla az szived, mégis így hogy nem bris ²
Jajra hi az isten, magyar, hogy sem félsz.
4. Nem illik tehozzád magyar az ³ musika
Enged más népnek azt, mi nem tiéd az ma
Ládd-e mely sok Josef fekszik mostan halva,
Sebben vagyon pedig jaj az maradéka.
5. O te fejűnk felett forgó magas egek,
Beg ártalmas idők az melyek szűlettek;
No földön lakozó minden nemzetségek,
Rajtunk czudálni nosza sijesetek. ⁴
6. O vajha valaki tenger árjaivavá, (*így*)
Fejemet tehetné vizek forrásaivá,
Vajha most lehetnék siroknak társivá
Lennék előttetek bánatnak fiává. ⁵
7. O ki helyhesztetne engem az pusztában
Az uton járóknak kedves szalásában
Mert im elepedet szivem bánattyában
Hogy az *magyart* látom ily szomorú gyázban. ⁶
8. Nosza kiki velem induljon sirásra
Ugyanis ki készül akkor vigasságra
A seregek ura mikor hi bánatra
Minden fejet juttat gyászos koporsóra. ⁷

¹ Utána 1703. évszám, míg lapszélen 1702.

² Talán *bírsz* helyett.

³ Utána más sorban *O vajha most* áthúzva.

⁴ L. Thaly Adalékainak I. 58. lapján a 3. versszakot, melyből ez nagyobb változtatással van átvéve.

⁵ U. o. 1. versszak. Egy pár betű különbség van, ennek versmértéke jobb.

⁶ U. o. 2. versszak. Az utolsó sorban a tárgy szerint *Siont* helyett itt *magyart* van.

⁷ U. o. 4. versszak. Az utolsó szó ulán áthúzva: *Nohát* (a 10. versszak kezdőszava),

9. Jaj mert homályban jár az magyarok ege
Szomoru sorsának öregbül fel(e)ge
Ő ellenséginek nőtön nő serege
Valyon a sok jajnak mikor leszen vége? ¹
10. Nohát Úr Jezusnak bánatos serege,
Kit majd megemmet az öldöklő mérge
Vesd fel szemeidet az magas egekre
Könyörögj és tér meg, hogy szányon meg végre, ²
11. Ez nagy özzön vízben sokáig ne hadgyon,
Sőt abból mint noét hamar kiragadgyon:
Atyai oltalma mellettünk maradgyon
Végre or(szá)gában nyugodalmat adgyon. ³

Közl: R. KISS ISTVÁN.

SZÉCHENYI ÉS KOSSUTH KÉT KIADATLAN LEVELE.

Gr. Széchenyi István levele, melynek eredetije Bihar vármegye levéltárában, egykoru másolata pedig a Biharmegyei s Nagyvárad Tört. és Rég. Muzeumban elhelyezett Ugray levéltárban található — ha aláírás nélkül találjuk vala is, már pusztán azon heves faj- és munkaszeretet, okos és rendületlen haladási vágy, önzetlen és tiszta hazafias szellemnél fogva, mely sorain végig vonul, s minden egyes szavából kisugárzik, okvetlenül a »legnagyobb magyar«: Széchenyi kezének tulajdonítottuk volna. Biharvármegye karai és rendeihez volt intézve, melyben Széchenyi által a Tisza szabályozása ügyében Tisza-Dobon tartandó tanácskozássra meghívatnak. E felhívásnak Bihar természetesen engedett; s a maga kebeléből Sántha György másodalispán vezetése mellett tizenöt tagu bizottságot küldött ki.

A Biharmegyei és Nagyvárad Tört. és Rég. Muzeum levéltárában Kossuth Lajosnak egy eredeti levele található, melyet 1847 decz. 1-én Komlóssy Antalhoz intézett, ki akkor biharmegyei birtokos nemes, nagyvárad lakos, és a nemzeti haladásnak Biharban — Csengery Antal és Beöthy Ödön mellett — oszlopos szószólója és előharczosa vala.

1.

Tekintetes Karok és Rendek, Mélyen tisztelt Hazafiak!

Ő Felsége legkegyelmesebb Fejedelmünk személyemmel parancsolván, az ujonnan felállított országos bizottság elnökéül méltóztatott kinevezni.

¹ U. o. 6. versszak:

Jaj, mert homályban jár ecclesia ege
Az Antikrisztusnak nőtön-nő serege
Valljon a sok jajnak mikor leszen vége?!

Itt egy sor kimaradt, de pótolható e versszak 2. sorával.

² U. o. 45. versszak. Különbség: öldöklő helyett üldözet és az utolsó sor helyett: Könyörögj, hogy az Úr szánjon meg már végre.

³ U. o. 46. versszak.

E bennem helyzett bizodalomnak úgy gondolok legjobban megfelelni, ha mindenek előtt azon tájra fordítom figyelmemet, s oda pontosítom össze csekély, de ernyedetlen tehetségem jobb részét, hol anyagi tekintetben, főkép a' gyakori vízáradások miatt, leginkább sinlik a' hon, 's hova ekkép legelsőben vinni segítséget, kötelesség. E' táj pedig fájdalom nem más, mint a' Tisza völgye, hol legnagyobb számmal úté fel lakhelyét a' Magyar vér, 's mely völgy czélszerű kézfogás és vállvetés által valódi paradicsommá emelkedhetnék, holott ma köztudomás szerint mindinkább sorvadásnak indul elibe. — Az ide mellékelt Jegyzés szerint fogom ehhez képpst elrendelni idei utamat; minél fogva bátor vagyok a Tekintetes Karokat és Rendeket ezennel teljes tisztelettel felszólítani: méltóztatnának a Tisza-Szabályozás tárgyában kebelükből kiküldeni többeket, kik folyó évi Octóber 8-ikán estve Tisza-Dobon megjelenvén, velem érintkezésbe téve magukat, annak idején jelentést tehetnének a teendőkrül, hogy aztán minden szükséges előkészületeket annak rendje és utja szerint elvégezve, hovahamarább megkezdhetnők azon nagyszerű munkát, mely ha sikerül, előre ki nem számítható hasznót és díszet árasztana hazánk legeredetibb részére; mely munka azonban, szétszotva bizonyosan nem, és megegyesített erővel is csak legnagyobb állhatatosság hozzá járulásával fog a' méltó várakozásnak megfelelni. — Mi engem illet, semmit sem fogok elmulasztani, míg erőm meg nem szakad, miképp e' magasztos célhoz lehetőleg és minél előbb közelítsünk; a' Tekintetes Karok és Rendek hathatós pártolása nélkül azonban legőszintébb törekedésem mit sem ér.

Hazafiak engem pedig szerencsétlenségem rokon keblű hajlandóságukkal, ki legőszintébb tisztelettel vagyok

A Tekintetes Karok és Rendeknek

Pest Szeptember 6-án 1845

valódi hívük
Gr. Széchenyi István.

2.

Tekintetes Ur!

Nem kell emlitenem, mi forrón óhajtottam, hogy hazánkknak tisztelt, veterán bajnoka Beöthy Ödön legyen Biharnak ez országgyűlésen követe, és mi mondhatatlanul sajnálom, hogy az nem történhetett. Azonban tünni amin változtatni nem lehet, 's a bal körülményeket akként venni, miként azt a haza érdeke kívánja, gondolom ez azon elhatározás, mely a mint polgári kötelességünknek, úgy maga tisztelt barátunk Beöthy hazafiui érzeteinek is leginkább megfelel.

Mi igen nagy köszönettel tartozunk önöknek, hogy habár nem az lett is Bihar követévé, kit óhajtánk; de Biharnak lett oly utasítása, amint óhajtánk; 's csak a követek egyéniségétől függne Bihar szavazatát mindig azon oldalon látni, mellyen Bihar szellemét Beöthy oly fényesen képviselő több országgyűléseken.

És én ennek következtében hivatva érzem magamat Önt, 's általa Bihari elvbarátainkat tudósítani, miként Papszász, nem csak hogy teljes

határozottsággal, 's minden legkisebb habozás, vagy reservata nélkül az oppositio részén áll, hanem e részben őszinteségének, a becsületbeli lekötöttség minden kitelhető kezességit, anyira önként 's őszintén nyújtja, hogy mi e részben tökéletesen nyugodtak vagyunk és méltán lehetünk, 's anynyival nagyobbra becsüljük, minél bizonyosabb, hogy fájdalom az ez országgyűlési oppositio nem dicsekedhetik ám oly tömött sorokkal, mint a mult, sőt akként áll, hogy minden egyes tagjának hűsége, mondhatni az egész párt diadalának feltétele.

Ily körülmények között Papszásznak tartozom, 's tartozunk mindnyájan azon méltánnyal, és elismeréssel, melyet fentebb kifejezek; tartozom annak kijelentésével, hogy minden okunk, van hinni, miként ez változatlanul ekként marad, ha Papszász ily magaviselete otthon is kellő méltánnyal nyer és állása személyes tekintetéből nem bonyolítatik, mert mi megvagyunk győződve, hogy minden ily bonyolódás zavart idézhetne elé, azon kielégítő viszonyban, melyben Bihar vármegyét az országos ellenzék irányában látni örvendünk. Mert Reviczkyre nézve is meg kell annyit jegyezmem, hogy Papszász ellenzéki politikájának sem színében, sem irányában ekkoráig nem háborítá és ámbár Reviczkyt pártunkhoz nem számítjuk is, de mert Papszászt odaszámítjuk, okunk van Biharvár egész voksa iránt nyugodtaknak lenni.

Az adresse iránti viták, itt teljesen constatirozták a pártok állását. Apponyi élet kérdést csinált belőle, hogy az adminisztratori rendszer, anticonstitutionális kormány politikájának aggasztó tanúsága gyanánt ne említessék, sőt inkább hallgatólag helyeseltessék. Minden fegyver használtatott ennek kivívására; és akként állott a dolog, hogy egy megyének nem csak átszegődése, de elisiója is mindent compromittálhatott, kivált miután Csanád egyik követénél Pozsonyinnál sikerült a térítgetés.

De Bihar a tért megállotta oly szilárdan, mint akármelyikünk. Soha hozzá még az ingásnak gyanuja sem fért.

Legyen ön szives jóra magyarázni, hogy e nyilatkozattal Önt keresem meg. Okom van reá. Az ellenzék s általa a haza érdeke vezet. Ajánlkozással vagyok Pozsonyban Deczember 1-ő 1847.

alázatos szolgálja
Kossuth Lajos.

Kivül: Tekintetes Komlóssy Antal úrnak Nagy-Váradon. Debreczen felé.
(Kékes, negyedréti, kettéhajtott papíron.)

Közli: ZSÁK J. ADOLF.

KITAIBEL PÁL — DIÓSZEGI SÁMUELHEZ.

Clarissimo Viro Samueli Diószegi Paulus Kitaibel S. P. D.

Dum primam partem praeclari operis Vestri botanici e manibus Clarissimi Domini Professoris Buday, quem plurima salute revereor, percipiebam; jamjam itineri me accingere debebam, ideoque tum plurimis iisque urgentibus negotiis distentus gratiarum actionem post reditum meum differre cogebam. Et en! ante paucum tempus ex illo redux

reperio jam et alteram ejusdem partem, donum profecto gratissimum, pro quo Vobis, Viri meritissimi! immortales retribuo grates, tum quod honore hoc me condecorare voluistis, tum quod arduum non minus quam utile opus perfecistis, quod mihi in Flora Hungariae, latine edenda, spectatis nominibus trivialibus hungaricis, in quibus colligendis operam quidem, sed minus feliciter hucusque posui, tuto ut ducem sequi licebit. Exemplar Illustrissimo Comiti Waldstein destinatum, eidemque jam submissum idem etiam gratissimo animo accipiet.

Non possum non occasione hac Vobis Mentem meam aperire super modo, quo quisque ad perfectionem Florae Hungaricae conferre Tibique notitiam plantarum facile comparare posset: siquem nempe observaveritis, cui praeclari Vestri conatus animum et desiderium plantas noscendi indiderant, id consilii eidem detis velim, ut quascunque plantas in flore constitutas colligat, plura earum specimina methodo inter chartam exsiccet, et horum aliqua numeris et loco natali (sine nominis additione) signata mihi submittat, alia iisdem sub numeris sibi retineat: ita nomina systematica singularum eidem perscribere potero et libenti animo perscribam. Vale.

(Eredetiről.)

Közli: KIMNACH ÖDÖN.

CSENGERY ANTAL — SALAMON FERENCZHEZ.

Édes barátom! Igen kérem, hogy bírálatában, melyet a »Nép könyvéről« ír, legyen szíves kiterjeszkedni a Pesti Napló bírálatára. Sok ostobaságot olvastam már azon uraktól, de ostobábbat alig, mint az érintett bírálat.

A Napló bírálója zavarban van, mellyiknek adja az elsőséget a mi könyvünk és Friebeiszé közt. Természetesen, mivel kiindulási pontja nem kritikushoz méltó. A mi könyvünk aesthetikai érzéssel és fölfogással van szerkesztve; nem adunk helyet semmi oly dolgozatnak, bármennyire tele legyen »erkölcsi« maggal — mint a Napló mondja — ha aesthetikai szempontból is nem üti meg a mértéket. E vezérelvet programunkban is kimondtuk, ha nem fejtettük is ki: t. i. hogy »a mi szép, semmit sem vesz becséből, ha egyetemivé, népszerűvé igyekszünk tenni«; kimondtuk: hogy »nem az együgyűben keressük az egyszerűt.« Sokat lehetne e tárgyról írni fejtegetőleg. A magyar népnek a »szép«, a »csinosság«, »tisztaság« iránt nincs valami kiváló előszeretete, a mit háza, udvara is eléggé tanúsít. Ugy hisszük, hogy ezen érzést előmozdítani szintén a népnöveléshez tartozik. S az aesthetikai érzés kimívelése a külföldi jelesb kritikusok nézete szerint is szorosabb egybefüggésben van az erkölcsiséggel, mint a Pesti Napló hiszi és tudja. Azért, hogy a mi blazirt természetünkre valami nehezebben hat, ne higye, hogy a nép egészséges, de eddig elhanyagolt érzékeire ne hasson. A »szép«-nek érzése nem kiváltságul van adva néhány kegyeltnek, mint a Napló hiszi; legalább is oly mértékben megvan az az emberben, a legtöbb bölcselő szerint, mint a jó iránti fogékonyság. Miért ne igyekeznők azt, mint ezt,

tovább fejteni, mivelni? Ne higgye tehát a Napló, hogy egy népkönyv szerkesztésében az járt el legjobban, a ki csupán a »vallásos« és »erkölcsi« szempontokra ügyelt. *Ez inkább egy candidatushoz illő nézet, mint aesthetikushoz.* Miért ne törekedjünk a népnövelésben is több oldalúságra? Hogy pedig a Napló minden aesthetikai iránynak hadat izen a szépirodalomban: megtetszik számos észrevételből. Így p. o. írja, hogy a »Kutyakaparó«, miután »*tisztán szépirodalmi darab*«: inkább számolhat (mond: számíthat) tetszésre városi teremben, mint künn a mezőn.« Nem fontolja meg a Napló, mennyi képtelent mondott ez egy pár szóban. Ez által számos jeles népdal fölött eltörte a pálczát, mely a csárdákról énekel, minden erkölcsi tartalom nélkül. S miért tetszik mégis a népnek? Mivel szép. Másik kifogása ellene a Naplónak: hogy »minek énekeljük meg a csárdát a csárda lakosának?« Felelet: hogy az őt környező dolgok költőibb felfogására emeljük. A tájkölteményt azon szellem és érzés teszi épen költői művé, mely fölötte előmlik. E szellem és érzés az, mely lélekemelő, míveltető hatással van. Valóban csodálatos, hogy van kritikus, és pedig nagy hangon, többször leczkéztető modorban író kritikus, ki aesthetikai tanulmányokat írt, s a kinek mégis ily elemi dolgokat kell magyarázni. S még különösebb, a mint indokolja fennebbi állítását: t. i. hogy az olvasóra »nem bír ingerrel oly mű, melyben azon környezettel találkozik, mely őt életében úgy is környezi s előtte mintegy mindennapi. «Kevéssé érdekel, úgymond, az ismeretes.« Mintha csak egy franczia regény-bámulót látnánk, ki a különösben találja az érdeket, a csodásban a regényest, s neveti az amolylan Boz- és Thackeray-féle prózai ficzkókat, kik a mindennapi élet festésével akarnak hatni. »Kevéssé érdekel az ismeretes: tehát magyar költők, ezentúl mánásainknak irjatok a csárdákról, s a népkönyveket salon-versekkel árasztátok el. Jól tesztetek, ha még távolabb országokba mentek tárgyat keresni is, mert az még kevésbbé ismeretes, tehát még több érdekel bir. S e tanácsot olly lap adja nektek, mely csak nem rég Kővér egyik színművében azt rosszalta, hogy miért jár külföldön.

Mellőzöm a részleteket. Hogy az én czikkemet a Friebeisz könyvében nem találja népszerűnek, míg a Keményét, s az enyémmel párhuzamban Érkövyét s Barassayét annak találja: mindezek hiábavalóságok, miket szükségtelen említeni. Legfeltűnőbb, hogy Gyulai Pál elbeszélését népkönyvbe is beillőnek tartja, ámbár (tehát ez hiány) nagy aesthetikai becse van. Arany költeményéről pedig azt hiszi, hogy olly gyöngéd, hogy kevesen fogják izlelhetni. Mintha a népnek nem volna érzéke arra, a mi gyöngéd, különösen olly versben, minek alapja az anyai szeretet.

Ismétlem, szeretném, ha a fentebb érintett képtelenségekből egyet-mást kiemelve és megróna. Ideje kimutatnunk — s erre nemsokára magam is közremunkálok — hogy mi ok nélkül bitorolják egy némelly urak a műbírói tekintélyt emésztetlen nézeteikkel. Ideje lerántani az álarczot azon urak működéséről, kik oly nevetségesen dicsérnek minden középszerűt, s fensőségi érzettel lenéznek mindent, a mi e középszerűségben felülemelkedik; ideje a közönséget megismertetni azon eljárással,

melly dictatori szerepet igényel magának, s elég szemtelen magát dicsérni más téren, mint a Napló bírálója a Múzeumban.

Egyébiránt, ha elolvasta, tépje szét, dobja el e sorokat.
Isten áldja

barátja
Csengery

Kívül: Salamon úrnak barátilag, *Helyben.*

Bulyovszky urat kérem, szíveskedjék kézbesíteni.

Jegyzet. Csengery ezt a levelet — hihetőleg — 1856-ben írta, a »Magyar Nép Könyve« új folyama I. füzetének megjelenése után. — Salamon bírálata a »Budapesti Hírlap«-ban jelent meg. *Másoló.*

ARANY JÁNOS — SALAMON FERENCZHEZ.

I.

Nagy — Kőrös, máj. 20. 1856.

Barátom Chalamons!

Adom tudtadra ezen levelem rendében, hogy én pénteken, azaz f. hó 23-án a reggeli vonattal Pestre rándulni s hozzád szállani akarok, tehát valahogy el ne kóringyálj, — hanem láss engemet oly szíveséggel mint én látnálak téged, ha Kőrösre jönél. Hogy pedig nem kocsmába szállok, azt nem fősvénységből teszem, hanem:

1-ör mert irtódzom a korcsmai népes magánytól —

2-or mert pesti barátaimat, kik közé téged is számítani szerencsés vagyok, ily brutaliter megsérteni nem akarom. És pedig — hogy ezt is megmondjam — gazdai patientiádat úgy készítsd, hogy én azt 2 vagy 3 napig igénybe veszem. Addig is

Isten veled

barátod jelenben
és Collegád a multban:
A. János.

Kívül: Tek. Salamon Ferencz urnak, a »Budapesti Hírlap« érd. tárczaírójának tisztelettel. Pest Üllői ut. 2. szám. 1-ső emelet.

II.

Kőrös, majus 2. 1857.

Salamonio mio!

Kértél, édes barátom, hogy Zrinyi utánzásait, a mennyiben Tassót, Ariostót, vagy Virgilt követte, mutassam ki. E tárgy huzamosb tanúlatra volna méltó, s jókora essay-t írhatna róla, kinek ideje s kedve lenne. Útasítalak, hogy Toldi »leczkéit« s a mit ezekben Zrinyiről mond, ne hagyj megolvasatlan. Én röviden jegyzem ide azon nyomokat, melyek figyelmem el nem kerülték.

Mindjárt az *első* ének 1. 2. verse az *Aeneis* kezdetét juttatja eszünkbe: Ille ego, qui quondam stb. »Én a ki az előtt, ...« csak-hogy *Virgil* pásztóri verseire, s Georgiconára, Zrinyi pedig szerelmi költeményeire emlékszik.

A 3—6 vers, segédhívás, *Invocatio*. Múzsá helyett Szűz Máriát hívja a költő. Ezt Tassóból vette: de Tassótól csak a 3-ik versszakot; ellenben ez: Te ki szűz anya vagy és szülte~~d~~ uradat, s a mi még hátra van, nincs az olaszban, Zrínyié e hatalmas hely.

A 7, vers: »Az nagy mindenható e földre tekinte« szóval az eszme, hogy Isten ott ül az égben s alánéz, Tassóé. *Gerusalemme, Canto I. v. 7.* de Tassóé is Virgil után

. magas trónjáról az örök Atya,
Mely az ég legtisztább részében van
S a mennyivel az alvilág a csillagoknál alább,
Annyival van fölebb a csillagi körökön,
Szemeit aláfordítá, és egy szempontból, egy látással.
Meglátta, mind azt, mit a világ magában egyesít. stb.

meglátja a szentföldi hadakat, s Godofrédet vezérökül szánja, s küldi hozzá Gábor Angyalt. A mienk itt eltér, s önállóan végzi cselekvényét.

Ettől fogva, egész a VI. énekig nem vettem észre semmit, a mi Tassóra emlékeztetne. Lehet egyes kép, figura etc. de a cselekvény önálló. A VI. énekben két követ megy Solimántól Zrínyihez, Halul a hízegő és Demirham a dühös, vad indulatú hős, Ezek előképei Tassónál (II: 58—95) a sima *Aléte* és a szilaj *Argante*. Ott is úgy okoskodik, s hosszú dictiót tart az első, mint Halul Zrínyinél, csak hogy a mienk egészen a — körülményekből folyó — tehát új argumentumokat használ, noha elejét épen úgy kezdi Zrínyi dicséretén, mint amaz a Godofréden — minthogy nem is alkalmazhatná az Aléte okait, melyek a jeruzsálemi viszonyokat tárgyazzák. De már az Argant kitörése utánozva van Demirhamban, valamint az is, hogy palástját redőkbe szedi s azt mondja: »im, béke és háború van az én ölemben! válaszszatok!« De ez Tassónál sem eredeti: ezt *Fabius* tette és mondta a carthagói tanácsban. A Zrínyi méltóságos, nyugodt felelete hasonlóan Godofrédek méltóságteljes válaszára emlékeztet: de a szavak különbözők.

A *csodálatos*, a *machina*, még az, miben Zrínyi szemlátomást követte Tassót. Godofrédek ügye mellett az *égi*, ellene az *alvilági* hatalmak, ez utóbbiak pogány mythológiával vegyítve, a középkor szokása szerint. — Dante mythológiája is ilyen: önála *Minos* az alvilági bíró, *Charon* a hajós etc.

A Gerusalemme XII. én. 50. versszaktól fogva, *Clorinda* kizáratása a városból hasonló *Deli Vid* kizáratásához (XI. én.), a mennyiben mindenik elragadtatva a harc hevéből künn marad; de aztán egészen más dolog fejlődik ki belőle, *Clorinda* az őt szerető *Tancréddal* ví meg, s kezétől elesik, meghal: *Deli Vid* nek a nőjével lesz kalandja.

Gerus. XVIII. 49. a *posta-galamb*, mely egy ölyűtől megtámadva Godofrédek keblébe keres menedéket, nyakán levél az egyiptomi szultántól, hogy jó, útban van Jerus. védelmére. Utánozva *Zrínyinél*, (XIII. É. 86. v.) hol Szolimán ez által tudja meg a várbeliek szorult állapotját.

Zrínyiasz XII. 109—110. *Delimán* dühöngése bújában az őrző *Orlandóra* emlékeztet, az is meztelen tépi a fákat. (Orl. Fur. XXIII. 134. 135.)

A VII. Énekben (39. v.) midőn Zrínyi a kimúlt *Farkascsot* siratja, költőnk előtt hihetőleg Godofréd beszéde lebegett Dudo fölött (Gerus. III. 68—70.), de a mienk annál teljesebb, egészen más, és költőibb.. Hasonlított hozzá az a hely Ariostónál (Orl. Fur. XLIII. 170—174.) hol Orlandó bajtársát Brandimartet siratja, de csak, a mennyiben hős perorál hős felett.

A VII. Ének. 101. Mikor a vivó *Deli Vid* és *Demirham*, éj beálta miatt, félbeszakítják s elhalasztják a harczot. Gerus. VI. 52 53. épen oly alkut tesznek *Tancréd* és *Argante*. Egyébiránt ez közös eposzi fogás, *Ariostónál* is többször.

A VIII. Ének 21 — Haditanács. Csak kissé hasonlít az (Gerus. X. É. 35—56.) Aladin által tartott haditanácshoz, hol *Orkán* (mint itt Szokolovics) a gyávaság sophistája, s a titkon hallgató *Solimán* kitör ellene, mint itt *Deliman*. De a tárgy különböző.

A IX. Ének. *Radivoj* és *Juranics*. Virgilnél *Nisus* és *Euryalus*. Ugyanez Ariostónál (Orl. Fur. 165. stb) *Cloridan* és *Medor*, de az utóbbi életben marad. Azonfelül e kettő közt nem barátság, hanem oly forma viszony van, mint Zrínyinél (83—109) *Kamber* és *Hamvivan* közt. *Amaz* szolgál, ez gondjaira bízott ifjú. — A miénk *Virgilt* nyomon követi (IX. 176—449); még a Fortunati ambó! si quid mea carmina possunt . . . » is meg van. De míg Virgilnél a két elesett hős fejét az ellen dárdákra szúrja, s úgy ismeri meg a falakról Aeneás fia és népe, a mienk költőibb dolgot csinál, megjelenteti *Radivoj* »meztelen lelkét« (»spirto ignudo« Tasso) *Deli Vid*nek álmában, úgy adatja hírül elestökét. (IX. 85. stb). Egyébiránt ez *álomjelenet* Aen. II. midőn Aeneásnak *Hector* megjelen.

X. Ének. Kitérésen kezdődik több ének Zrínyinél. Ez nem annyira Tassóban, mint Ariostónál szokás, ki rendszerint elmélkedik 4—5 versszakot minden ének elején, alanyi dolgokról beszél. — Az ének vége is Ariostónál: »majd elmondom a következő énekben«-féle; mint a mienk III. 117: »Mi volt másodnapra, Azt bízom negyedik rész históriámra.«

Demirham és *Deliman* vakmerő bátorsága ostrom alkalmával (X. ének), *Rodomontét* juttatja eszünkbe, ki (*Orlando Furioso* XII.) egy maga bemegy s benszorúl az ostromlott Párisban, ott szörnyű dolgokat mivel, s nem akar visszavonulni. — *Rinaldo* is hasonlít, Jeruzsálem ostrománál. (Gerus. Lib XVIII. 75 segg.) — Aeneis IX. *Turnus* hasonlólag reked benn. *Deliman* berrekedése, visszavonulása nyomon követi *Virgilt*.

XI. Ének. *Deliman* megöli *Rustant*, azért a császár haragját magára vonja, nem akarja megadni magát, de végre barátai tanácsára elvonul, számkivetésbe megy. — Utánozva *Rinald*, ki megöli *Gernandot*, s Godofrednek, ki azért megakarja fogatni, ellenszegülni készül, de barátjai kérelmére enged, s számkivetésbe megy; — Tasso előtt pedig *Achilles* lebegett, midőn *Rinaldot* alkotta. (Ilias I. seqq.)

Deli Vid és *Demirham* viadala (37—83) a török árulása miatt félbeszakad. Gyakori fogás eposzban. Homérnál is van már. Így tör

meg az *Iliasban* (IV.) a frigyet a nyilazó *Pandarus* etcet. *Turnus* és *Aeneás* viadala is így, *Aen. XII. 266. seqq.*

XII. Ének. *Delimánért* zendülés. Így Tassónál *Rináldért*, kit elvesztettek hisz a nép. (Gerus. VIII. 57—85).

XIII. Ének. A *Hirvivő galambról* (86) főnebb emlékeztem.

XIV. Ének — az *Ördögök s alvilági lelkek* harca a keresztyének ellen emlékeztet Tasso IX. énekére, valamint

XV. Ének — az angyalok leszállása is. És pedig:

A XIV-dikben (13—19) *Álderan, Izmén* után van képezve (Tasso. II.) vagy legalább az aita a gondolatot. A pokolbeli lelkek kiszállása szinte csak általánosságban mondható utánzásnak. A XV. ének (18. vers) »*ül vala az Isten*« »*Sede a colà*« (Tasso IX—56.) már közelebbi nyomon halad. Az olasz is leírja előbb isten dicsőségét, de más szavakkal, aztán hívja *Mihály* angyalt (a miénk *Gábor*) s küldi az ördög-had ellen, *Godofréd* segítségére.

De mind a mellett, hogy Zrínyin Tasso nyomai látszanak, általában nem mondható *lopásnak, plágiumnak*, oly szabadon bánik a tárggyal. Sok helyen *szébbé teszi* az átvett helyet, módosítja — mint pl. a Szűz *Mária segédül hívását*, a *Juranics* epizodot stb. Itt is (XV. ének) az olasz csak annyit mondott az istenről: »*Qui tacque*« elhallgatott: Zrínyi pedig (53 v.) »Igy monda, de nem *nyelvvel és nem szózáttal*, Hanem *tündöklő isteni akarattal*« — Mennyivel jobban kifejezi Isten fönségét!

Adieu!

Arany J.

III.

Édes barátom!

Miüdön Szilágyi Sándor »de Székháza« közelebb Pesten tekergett, megbízta vala, vegyen nekem egy újságolvasó térképet, de ő azon ürügy alatt, hogy használható térkép 5—6 pengőn alól nem kapható, mellőzte az egészet. Pedig ti a hirlapban mindig emlegettek olcsóbb, de elég jó térképeket, én is láttam egyet Julius Perthes-től, a mi, ha minden árok és dülő nincs is benne fölvéve egy újságolvasónak — ki nem hadvezér — mindenkor elégséges. Kérlek tehát téged, vagy Pompéry Janit, válasszátok ki nekem az olcsóbszerűek közül a leghasználhatóbbat (1—2 pengőig felhatalmazlak) és te küldd el azt nekem, postán, minél előbb, — mert szomjuhozza lelkem a mappát. Természetesen most csak felső Olaszország: Piemont és Lomb. Velence kell, bármi nyelvű lesz, mindegy. Remélem, Pünkösdre lerándulsz, s akkor árával beszámolni hálataljes kötelességemnek ismerem.

Hogyan éltek ott? Én a szokott állapotban tengek. Irj valami pesti pletykát — ne politikait — hanem mást: például miért nem jön színre az »Egy királyné«? Én azt mondtam volt róla: olvasni szép, de hatása nehezen lesz: most szépen feisülök, mert nem adatik elő.

Köszöntöm Csengerit, Keményt s a többieket. Téged pedig öllelek.
Kőrös, majus penultimus napján

barátod
A. János.

Salamon rájegyezte: (1859 Aranytól)

Kívül: T. cz. Salamon Ferencz urnak tisztelettel. Pesten Uri utca,
13 szám. vagy A Pesti Napló szerkesztősége.

Közi: JÓNÁS KÁROLY.

KÖLCSEY FERENCZ LEVELEI B. WESSELÉNYI MIKLÓSHOZ.

L.

N-Károly, septemb. 1831.

Méltóságos Báró,

Végre hosszú elzáratás után,¹ szerencsés valék emberek közé juthatni, 's Mlgodról is valamit hallhatni. Gróf Károli György volt kegyes Mlgodról hirt mondani, 's egyszersmind e' levélkének általküldését magára vállalni. A' riadás melly Junius oltá az országot keresztül futotta, megfosztott az örömtől, hogy Julius 18-dikán Mlgodat itt a mi parányi körünkben láthassam; 's az országos munkálkodásokra tett észrevételeket kezeiből visszanyerhessem. Most bátor vagyok azokért könyörögni; 's Mlgod bizonyosan fog lelni alkalmat, a' mi által azokat biztosan visszaküldhesse. Talán a Bátyám Bölöni legkönnyebben tehetné által Gróf Károli Györgyhez, honnan annak idejében kezeimhez vehetném.

A' mi uraink kezdenek a' panicus terrorból lassanként magokhoz térni; 's íme a közösülés Megyénkben szabad; s a dolgok a' régi lábra visszaállottak. E' történt már előbb Beregben és Ugocsában, 's most Szabolcsban is. De Bihar és Közép Szolnok mégis zárva tartják magokat. Az Istenekre! 's nem elég vala e' a' kár, melly eddig a' hirtelen ijedésben tett rendelések által okoztatott? Kelle azt még halmozni? Kelle a' népet arra kényszeríteni, hogy szorongásai miatt neki zúdúljon; 's magát az igazgatás ellen vétkessé tegye? Biharban már is volt lázadás; 's annak lecsilapítására a' nyavalyánál gonoszabb orvoslás. a' statarium vétetek elő. Gyönyörű mód! 's ez fog tehát a' kereset' módjától megfosztott Élesdi Oláhnak kenyeret adni, midőn a' ránk jövő tél az éhelhalást is meghozza?

Prof. Kézi, és Tittel, és Kazinczy nincsenek. Ez utolsónak parentatiojára Gróf György, a' Mlgod' nevében is felszólított. Illy felszólításnak engedni szent kötelesség; de nehéz kötelesség. A' sokat szenvedett férfiú' élete s literatori pályája a' közelebb mult hatvan év' litteraria historiájával, 's a' nyelv' nagy revolutiójával elválhatatlan öszveköttetésben áll; 's annak ki e' hősről méltóképen akar szólni, pragmatikai lélekkel szükség a' magyar literatura' egészét keresztül ölelni; 's e' pragmatikai lélek az, a' mi a' világ' legnagyobb ritkaságai közé tartozik.

A' szerencse tartsa meg Mlgodat, 's engedje nekem a' boldogságot,

¹ A nagy cholera miatt.

hogy soká' ki nem maradható közgyűlésünkön férjfiás hangjait újra hallhassam! Kegyeibe ajánlott forró tisztelettel maradok

alázatos szolgája:

- Kölcssey Ferencz.

II.

Pozsony, November 19. 1833.

Tiszteletreméltó Barátom,

Örömmel nyitám fel Pestről irt leveledet, de nem olvashatám belőle a' mit oly igen óhajtottam, hogy ti. Pozsonyba jöendő vagy. Az az átkozott bizonytalanság! bár legalább elhatározottan mondanák meg: mit akarnak veletek. Professor Szász¹ nekem azt az örömet tévé, hogy meglátogatott 's így szerencsés vagyok a' derék férjfiat ismerni. De olyankor volt nálam, midőn már haza indulóban vala, 's így Neked általa sem nem írhattam, sem kéziratodat el nem küldhettem, mivel még akkor nem adák kezemhez. A' Fillértár hirdvényeit mindazáltal elküldém általa. A' Schmid factora számodra tévé azokat hozzám, 's kért ajánlanám Neked a' hasznos igyekezet pártfogását. Az igyekezet igen is hasznos, csak dolgozóiban meg ne fogyatkozzék; kérek, méltóztassál a' hirdvényeket elosztogatni. Én a' Szász diplomatikai gyűjteményére (Erdélynek I. Leopold' kezére jutása felől) tegnap indítottam aláírást; s mihielyt az aláírók száma bezáródik, azonnal fogom őt postán tudósítani. Kéziratodat e' levélkével együtt útasítom Bártfaynkhoz biztos alkalommal. A' Széchenyi Stádiuma Lipcsében nyomtattatott, 's Bécsben és itt titkon árúltatik. De Lipcsében nyomtatni valamit többé nem sok remény van. Wigand Orosznak, ki hasonlót akart próbálni, nyilván megmondá, hogy ott többé egy betűt sem hagynak tőlünk s rólunk kiadatni. Érted, hogy rólunk minden gonosz és hamisat lehet, de jót 's igazat nem! Gyönyörű helyzet — azt meg kell vallani. Minap a Társalkodóból a' pusztá nevemet törölték ki. Azt vélik e, hogy a' mi neveink talizmani sajátsággal bírnak, mint a Prinz Biribinker' neve? Alig tudja az ember bosszankodni kelljen-e, vagy nevetnie?

Ma vegyes ülés van; az urbéri nyolcz cikkely pecsételtetik meg, 's küldetik fel. A' Consiliumot nyakunkra szavaztatták; de egyebekben nem boldogultak; s így az 5. és 8. cikkelyek megmaradtak, az úrszék pedig lerontaték. Bécsben mit fognak mondani? Ők tudják.

A' Szathmár megyei végzés a' vallástárgyban néhány helyt következéseket szült. Bihar, Szabolcs, Temes, Borsod hasonlókat végeztek, Pest [mint tudod] még előbb. Kedvező végzés hozaték több Megyékben is. Mi fog következni? az ég tudja.

Ha e lépés csak protocollatiókat húzand maga után: úgy nem sokra megyünk. Ha pedig a' történik, a' minek kellene, úgy talán a kormány gondol valamit.

Méltóztassál kéziratod megérkeztéről, s egyszersmind felőled 's

¹ Id. Szász Károly,

dolgaitok felől tudósítani. Isten áldjon meg téged 's Hazádat! Ölellek forró, szent barátsággal

Kölcsey.

Cím: Méltóságos Hadadi Báro Wesselényi Miklós Urnak baráti tisztelettel Zsibón. [Magánuton küldve]

III.

Cseke, Ápril 3 d. 1834.

Tiszteletreméltó Barátom,

múlt hónap utolsóján írt leveledet e pillanatban veszem, s annál nagyobb örömmel, mert ez iszonyú sötétség, mely a két haza hírein lebegni szokott, Felőled 's Erdély felől aggodalmakat táplált keblemben. Gróf Degenfeld kocsordi tisztje küldé kezemhez a' kedves sorokat; 's reményem van, hogy ez uton válaszom is kezeidhez ér.

Midőn levélkémet Károlból íram, igen beteg valék, 's erőm nem vala bővebben írni. Azzal biztatának, hogy Martius' 17-dike körül, midőn a Megye közgyűlései tartatni kezdettek, Te valami közel helyen vadászni fogsz, 's így félígmeddig a gyűlésre is vártak. Én ugyan nem maradhatam ott, de reménylettem, hogy azon alkalommal egymással közelebbről értekezhetünk 's találkozásunkat meghatározhatjuk, melyet én szívepedve óhajtok. Ez meg nem történt; de ha egész itthon létem alatt sem történhetne meg, vigasztalhatatlan fognék lenni.

Haza érkeztem óta mindég itthon vagyok, 's egészségem gyöngye volta miatt még udvaromból ki nem valék; sőt még udvaromon sem néztem széllyel. Nehány nap óta kezdek jobban lenni, de hosszú útra nehezen leszek alkalmasos e hetekben; 's szerencsésnek mondom magamat, ha Pozsonyi útam kezdetére, melyet e' folyó hónap végső hetére határoztam, elég erőt nyerendek. Nem volna-e lehetséges, hogy paripájdon ide röpítedd magadat? Az út e' környékben nem épen rossz; 's az alkalmatlanságot, mit az ide utazás alatt, 's parányi házam falai közt szenvednél, igyekezném kipótolni azon készséggel, melyre kérdéseidre felelgetnék. 'S mennyi kérdeni valód vagyon most Neked!

A' kéziratot illetőleg semmi felvilágosítást nem adhatok. Pesti barátaink csak az elválás pillanatában, 's csak annyit szóllottak, a' mennyit irtam.

Az üdvözlő, kit nem nevezék, senki más nem, mind a Mérey Successora.¹ »Tudom, úgy monda, hogy lesz W vel, 's kérem őt nevemben üdvözleni.« Ez félig úgy hangzott, mint tapogatozás; mert a W . . . és K . . . találkozásokkal némelly uraknak sok bajok van. Mult ősszel itthon létemben is pletyka folyt Pozsonyban, hogy én és Bóthy² csak azért jövének le, hogy W vel conferentiázzunk. Haggyán! Szükség nekik is magokat mulatni; 's az ő mulatkozásaik és pletykájik a' mi utainkat bizonyosan más felé nem térítik. Ragályiról igen sok mondani valóm van. Közte 's az oppositio emberei közt rosszul áll a'

¹ Somsich Pongrácz alnádor személynök.

² Beöthy Ödön, bihari követ.

dolog. Ötet egyfelől, más felől Deákot, Novákot és Eötvös Miskát mindenre kértem, közelednének egymáshoz. De mondom néked, reménységem kicsiny. Csak akkor lehettél volna köztünk, midőn R. megérkezett! Lehetetlen, hogy geniusod hatalma valami jót ne tehetett volna; 's az egymáshoz közelítést ne könnyítette volna.

Cziráky él. Éljen bár! én nem irigylem neki a' levegőt, mit Isten különbség nélkül mindennek és mindenféleképpen ad.

Köszönöm a' hirt Diaetátok felől. Itt gonosz hírek szárnyalának dolgaitokról; 's Diaetátok is Szebenre volt a' pletykában téve. Isten talán csak nem hágy el egészen; 's a' szegény hazácska nyugalomra vergődik Erdély megyéji bizonyosan érezni fogják becsedet; 's így nem azt kérdem: Követ leszesz e? hanem: melyik megyéből leszesz?

Leveled szerint e hónap 13-dikán Zilahon fogsz lenni; 's így talán azon hét végén én is várhatnálak; vagy a' következőnek elején.

Naplóm csak a' mult nyár augusztusáig van készen; 's addig le is irattam számodra; 's írod azt vallá, hogy az íveket el is küldé. Október óta, midőn tavaly ismét felmenék, csak naponkénti jegyzéseim vannak; mert más munkáimat kelle feldolgoznom; 's egyébiránt is tapasztalásból tudom, hogy később dolgozni fel a' tárgyakat sokkal jobb, mint naponként. Éljen szerencsésen, 's emlékezzél rólam olykor olykor!

K. F.

[Czímzés hiányzik.]

IV.

Cseke, Martius 1. 1835.

Szeretett Barátom,

Monorban a' véletlen találkozás inkább meglepett, mintsem eszembe juthatott volna, hogy számadra levél is van ládamban. Midőn ezt észre vevém, már késő vala; de nem is nyugtalanított a feledség, tudván, hogy Pozsonyban a' levélíró személyesen pótolhatja ki a' fogyatkozást. Minden esetre innen küldöm, magaméhoz zárva, az elfelejtett levelet.

Károlban nem valék, mert ma egy hete Debreczenből egyenesen jöttem ide. E' környékben a' testvér haza történetei olly idegenek, mint a' Japani ujságok. Isten irgalmazzon e' népnek, melly a' mindennapi kenyeren, 's legfelebb a' környék' apró pletykáin kívül semmivel nem gondol. Károlban mit tudnak, 's mit gondolnak? nem tudom. Még Biharból sem hallottam semmit; pedig oda írtam is-

Eötvösnek nem merek írni, mert hiszem, hogy elébb elindul Pozsonyból, mint levelem oda érne. Deákot nem tudom: már ott van e? Neki 's több ott maradtott barátainknak nemsokára írok.

Légy oly kegyes; és tudass valamit magadról. Deákot, Böthyt, Balogot, Bezerédit, Palóczit, Zarkát, és Kossuthot, 's ha kik még rólam emlíkeznek, köszöntöm. Ölellek forró szent barátsággal!

Czím: Méltóságos B. Wesselényi Miklós urnak. Pozsony erga retour-recepisse. [N: Károly. NB. Nro 165. 42.]

V.

Czegény, Martius 14 d. 1835.

Szeretett Barátom,

Néhány nap óta terjedt itt a' hír, hogy a kir. tábla által kihíva vagy. Bár tudtam, milly boszúnak tárgya vagy; mégsem akartam hinni, hogy közgyűlésen mondott szavakért vessenek pör alá. De íme, megtörtént! Mártius 2-dikán irt leveled elszéleszté kétségemet, pedig e kétség ezúttal reménynyel volt vegyítve. Tegnap délelőtt Csekei lakomban vettem leveledet. Még Pozsonyból haza érkeztem óta ki sem voltam házamból; nem láttam a Megyebeliek közül senkit. Leveled vévén egyszerre fogattam, 's ide Kendéhez jövék, megtudni: lehet e valamit kezdeni? Hoszú beszéd és fejtegetés után is kénytelen voltam általlátni, hogy ügyedre, az az, tulajdonképen a' szollásszabadság ügyére nézve semmit tehetni nem fogunk. Itt édes barátom iszonyú, engesztelhetetlennek látszó a' harag ellened; s nincs kinézés, hogy személyedet az ügytől, ez igen fontos esetben, velők elválasztatni lehessen. Azonban próbáimat tovább is fogom folytatni, ha csak azért is, hogy lelkem nyugodt legyen, 's elmondhassam: megtettem a' mi lehetséges volt. Miska eddig talán elhagyá Pozsonyt; nagy nyugtalansággal várom őt; mert lehetetlen, hogy együtt ne szollottatok legyen; 's ő nekem némi nyilatkozásokat ne tehessen. Neki hivatalát lemondani nem szabad, ha csak azért is, hogy részedre a' szükséges vizsgálatot itt végbevihesse.

Magamról mit irjak? nem tudom. Zemplinben 12-ben volt követválasztás; s én fel valék szollítva, hogy engedjem barátaimat elválasztatásomon munkálódni. Feleletem feltételes vala. Szathmárban principuért mondek le: tehát többé szabad nem vagyok valamelly Megyéből követnek mehetni, ha annak instructiója főbb elveimmel ellenkezik. Mit tettek ők? még nem tudom. Ohajtásom, 's reményem vala: hogy az Országgyűlés oszoljon el. Királyunk Ferdinand nyilvánítja, hogy a diaetát folytatni fogja. Az ég tudja: mi lesz belőlünk?

Az erdélyi ügy Biharban pártfogást talált; noha a' közgyűlés végzésével, úgy mint az a' protocollumba ment, megelégedve nem vagyok. E pontra nézve még Szathmár semmit sem tett; de úgy látszik, gondolkoztak róla; 's talán fognak tenni valamit.

Haza jöttöm után kevés napokkal írtam Hozzád egy levélkét, 's mellé zártam a' számodra Pozsonyból (hajdani irnokod) Kovács által küldött 's Monorban kézadni elfelejtett levelet is. Nem tudva semmit a' történekről Pozsonyba útasítám a csomót; most már nem tudom: hol tévelyeg. De postán küldöttem, 's recepisse mellett. Talán el nem vész.

Nyilatkozásod, hogy reám bíznád ügyedet, ha eskütt ügyész volnék, előszer bánatta meg velem életemben, hogy az nem vagyok.

Betegségéd híre nyugtalanít; bár e pontról bővebben tudósítanál! A' Szathmár megyei követek írják Budáról, hogy ott kérdés van: ha Te, mostani körülményeidben, fogsz e a' felső Tábla üléseiben részt vehetni? Nem tudok törvényt, mely azt tiltaná. Minden esetre e' felől könyörgök:

méltóztassál engem tudósítani. Sietek bevégezni e' sorokat, hogy még idején Károlba érkezhessenek, s' a talán hónap induló táskával mehesse- nek feléd. Nem tudom kimagyarázni az érzést, mi keblemet dúlja. Annyit naponként, világosabban érzek, hogy miután Erdély és Te ily körülmé- nyek közé jutottatok, ohajtanék ismét országgyűlésen lehetni; 's szavamat (mert Magyaroknak miye van már egyebe szavaknál?) érettetek felelhetni.

Öllelek forró, szent barátsággal mind a' síriglan

Kölcsey.

Czím: Méltóságos B. Wesselényi Miklós Urnak. Pest. [W. jegyz.: Apró 5-kén, — 835.]

VI.

Cseke, Május 16. 1835.

Tisztelt Barátom,

Eötvös Miska e' hónap elsőjén indítá Hozzád az általa addig készí- tett vizsgálatot. Ugy hiszem a' vallomások' száma felül volt harminczan; de még maradtak hátra, kik ügyedben tanuskodni fognak. Eddig bizonyo- san vetted a küldeményt. Három nap mulva ismét együtt leszek Miskával, 's megtudom tőle: meg van e' már minden téve, a' mit itt tenni lehet? Leveledből, 's Eötvös Tamástól, ki e' napokban nálam vala, értem, hogy dolgaid kimenetelét nagy léleknyugalomban várod. Jobban ismerlek, mint sem az előttem váratlan volna. Tudtam, és tudom én, hogy Téged akármí ér, saját magadból 's elveid tisztaságából ki nem forgat; de gondban vagyok e' szegény haza miatt, melynek sorsa itt a' tiéddel kapcsolatban áll. Kínos bizonytalanságban várom, hogy Felőled valami bizonyosat tudhassak. Könyörgök hagyj valamit, 's gyakran (a' lehetőségig) tudnom magadról.

Pozsonyról csak annyit tudok, a' mennyi Kossuthnak áprilisi leve- leiben áll; mert folyó hónapi tudósításait még nem láttam. Egyik levelé- nek végén fájdalommal olvastam, hogy Deák ismét beteg. Ez ide zárt levélkét írák neki; kérlek általadni méltóztassál.

Itt a' kinézések nem tisztulnak. Mához egy hétre, szándékozom Jegyzőhivatalomról a' lemondást beadni. Illy körülményekben a' hivatal viselés a' gályapadhoz lánczoltatáshoz hasonlít. Erdélyből ide igen kevés, 's a' kevés közt semmi jó hír nem jön. Gr. Degenfeld Ottó e' megyében, Erdőszádán tartózkodik. Én nem láttam; de Miska több ízben volt vele. Bár itteni lakása azon hasznót adná, hogy a' szathmári gyűlésekre eljöne. Mennél nagyobb súlyedben vagyunk itt, annál inkább szükség lenne a' segéd, mely kiemelkedhetésünket előmozdíthatná. Károlból, ha valami tudatni méltó leszen, ismét irok a' táskával. E' levelet egyenesen innen Pestre menő alkalom viszi Bártfayhoz, kitől egyébiránt haza jöttöm óta egy betűcskét sem vettem.

Barátainkat üdvözlem; öllelek forró, szent barátsággal!

Kölcsey.

Czím: Méltóságos B. Wesselényi Miklós urnak, Pozsony. [W. jegyz.: Jun. 6-án — 835.]

VII.

Károl, Május 22. 1835.

Szeretett Barátom.

Ide jövék olly czéllal, hogy hivatalomról lemondjak; 's ez okért nem is szállottam a' főjegyzői szállásra, 's a' törvényszéki dolgokban sem vettem részt. Azonban Eötvös Miska azt hívé, hogy lemondásomat még most fel kellene függesztenem, azon remény miatt, mert ő és én még talán valami jót tehetnénk, úgy látszatván, hogy az emberek is térnek meg felé. Nekem ehez nem vala sok reményem, 's mindég a lemondás mellett voltam; s ma a' közgyűlést megelőző napon, a' diaetai relatiókat által néző deputatióba csak jó szerencsére mentem el. És ime Isten hiedelmem felett megsegíte. Hoszú, de nem sikertelen beszédeink által Uraynak nagy ellenküszdése mellett is rá mentünk, hogy a' megyei törvényszék' bíráji választását főispányi befolyástól megoltalmaztuk, a' törvényszéki publicitast kivívtuk stb. Két igen fontos tárgy volt hátra: Erdély ügye 's Wesselényié. Erdélyre nézve Uray a' követeknek reprobáltatni kívánta, hogy instructiójok nem lévén, a' Nógrádi indítványt pártolták. De húzamos vitatás után engedett, 's teljes egyezés lőn, hogy Erdély ezután is pártoltassék. A' Wesselényi Ügy ennél is nagyobb vitatás alá jött. Uray tüzesen állítá, hogy ez ügyet Szathmár megye nem pártolhatja; Miska 's én számos erősséggel mutogatók a' pártolás' szükségét. Resultatum lőn, hogy a' deputatió végzésre nem jöhetett, 's az egész dolog elintézése a' közgyűlési vitatásokra hagyatott fel. A' kérdés nehéz volt. Egyik alispányt legalább megkellett vala nyernünk, ha akarjuk, hogy a' közgyűlésen el ne bukjunk. Kendéhez mennénk; 's kértük, 's kényszerítettük a' hazára: felejtene el ellened levő haragját, legalább választaná el személyedet a' haza közügyétől, mely itt fel forog; 's állana pártunkra. E' közben Uray is jött, 's ennek is szívére támasztók a' dolgot. Kende elismerte, hogy a' W . . . actiójában a' szolásszabadság veszedelmezettik, 's e' veszedelmeztetés következeseit szomorúaknak vallotta. Uray irántad való tiszteletét vallotta, 's azon ohajtását, hogy az ügyet örömet látná segítve. De mindegyiknek előtte állott azon hamis szégyen, hogy talán, ha az előbb történtek után, most pártodra kelnének, alispányi tekintetök compromittálnék. Ezekért alkut ajánlottak, hogy t. i. a' Megye a' W . . . ügyéről in publico ne szóljon se jót se roszt; hanem az' Első alispány írja meg Darvainak, hogy ők (a követek) a' W . . . ügyét, ha indítványba tétetik, pártolni (a' szabadszollás' principiumából) el ne mulassák. Uray pedig becsületére ígérte, hogy a' követek e' szellemben teendő enunciatióját helyben hagyólag fogadandja. — Ez alku engem gondolkodóba ejtett; de Miskával együtt látván azt, hogy ha a' tárgy közgyűlési vitatásra jön; 's Uraytól ostromoltatik; Kendétől pedig nem pártoltatik: bizonyosan elbukik — arra határoztuk magunkat: fogadnók el ez alkut. Így az ügy a' diaetán pártolva lesz; a Szathmár Megyei követek jó világításban állanak; a' megye árnyékban marad — de ez utolsóról nem tehetünk.

E szerint holnap a' követekhez stafeta megy — így ígérte Kende! Azon staféta viszi e' levelemet Hozzád, 's még egy másat Miskától. Kevés napok előtt Bártfayhoz küldöttem számodra egy levélkét. Ezekből talán

lehet mégis remélni. hogy ha első beléptünkkel mindent nem nyertünk is úgy, a' mint kellett volna, a' mint a' megye becsülete kívánta volna; de mégis utat törtünk; 's talán talán időről időre liberálisb instructiót eszközölhetünk. E' kinézés miatt engedek Miska tanácsának; s ez úttal még hivatalomat jobb remény' fejében le nem mondom. Noha — kénytelen vagyok vallást tenni — e' hivatal nagy terhemre van. 'S csak szerencsés siker a' haza ügyére nézve teheti, hogy még továbbra is megtartsam.

Dolgaidról annyit tudok, hogy pöröd megkezdett; 's hogy a' miatt a' Nádor Bécsbe járt. Méltóztassál valahogyan tudósítani, — talán Darvay a' megyei relációkkal elküldhetné leveledet — mint állasz? 's a' dieta teszen-e, 's mikor, valamint Read nézve?

Deák beteg-e? Bárfay után neki is írtam. Kérlek tudasd vele e' levelet, hogy lássa, mikép még hivatalban vagyok, 's mi okért? 's mi remény miatt?

Balog, mondják, nincs Pozsonyban. Barátainkat egyről egyig ölelem. Éljen szerencsésen! Öllelek szent barátsággal

Kölcsey.

Czim: Méltóságos B. Wesselényi Miklós Urnak. Pozsony. [W. jegyz: Maj. 29-én — 835.]

Kiadja a b. Wesselényi-család levéltárában [Erd. Muz.-Egyl. levéltára] levő eredetiekből

FERENCZI ZOLTÁN.

BAJZA JÓZSEF LEVELE KOSSUTH LAJOSHOZ.

Minister úr.

Én Gyurmánt a lap külföldi rovatától elvenni veszteségnek tartom, de miután vezércikk-írók igen kevesen ajánlkoznak, végtére is kénytelenek leszünk őt a meghatározott rendes díj mellett inkább állandó vezércikkíró képen alkalmazni. A vezércikknek legfontosabb rovata a lapnak s ha e részben gyengék leszünk, leginkább szembe fog tűnni. A külföldi rovatnál sokkal inkább eltakarhatjuk gyengeségünket, mint itt. Azért gondolnám tegyük Gyurmánt a vezércikkrovathoz, a külföldhöz pedig Matisz Pált, ki ha most még nem is az, a kit óhajtanánk, egy pár hónap alatt bele tanul és kielégít bennünket, mert jó tehetségű, tiszta felfogású embernek látszik, írni jól tud. Ábrányi Emil ennél még jobb volna főnöknök a külföldi rovathoz, de ő hivatalban lévén, csak segédül alkalmazható; egyébiránt így is hasznát vehetendjük s ő vezércikket is fog némelykor írni és a külföld mellett jó egyén lesz.

Stullernek két hivatala összeférhetetlen lesz. Vagy egyiket vagy másikat nem lesz képes betölteni, mi a lapra nézve annál nagyobb baj, mert Vörös is hivatalban van, Dobrosi pedig nem kapacitás, ámbár azt hiszem, hogy jó segéd lesz.

Bátor vagyok figyelmeztetni és kérni, hogy a lap első számába egy bevezető cikket méltóztassék írni, s azon fölül, ha lehetséges, az első 7—8 számba legalább két vezércikket, hogy meg legyenek czáfolva

azon nem-barátink, kik már is hirdetgetik, hogy Miniszter úr nem fog a lapba dolgozni.

Igen tartózkodom Minister úrnak alkalmatlankodni, de még is bátor vagyok kérni, méltóztassék Gyurmán és Stuller iránti akaratát velem tudatni.

Toldy¹ nevezetű ex-franciscanus, ki, mint mondja, Minister úrnál írnok volt, kért, hogy hoznám nevét emlékezetbe Miniszter úr előtt. Ő valami kis hivatalt kért volt, de még választ nem nyert.

Tisztelettel vagyok

Pest, június 19. 1848.

alázatos szolgálja

Bajza József s. k.

Külső cím: Kossuth Lajos pénzügy-minister úrnak. Budán.

Vörös viasz pecsét a Bajza-család czimeres-gyűrűjével.

(Eredetije a M. Nemz. Múzeumban.)

Közli: KOVÁTS LÁSZLÓ.

BOLYAI FARKAS TÖREDEK JEGYZETEL.

I.

Újévi gondolatok.

Purgatorium tüzebe vetettem, hogy ne maradjon földi mocsok a szent barátságban.

A helyett, hogy az új év angyalától várnék, azt nézem mit vihet el.

Mi kevesért éltem eddig, s mennyire élek meg, tapogatom a szívem melegét s pulsus verését. Számítom mit vett az elmúlt el, s mi kevés maradt.

Feloldom a sok, részint holtig nyíló sebeket, részint sebhelyeket s keresem a tiszta helyet, a hol még nyíl érhet, s elébb úgy tetszik, hogy nincs s a sincs a mit elvegyen az új év. Oh, de a más pillanatban észreveszem, hogy minden szegénységem, szerencsétlenségem mellett, mily gazdag vagyok s mennyivel lehetek még szerencsétlenebb. Oh Isten, csak azt ne vedd el, a mi Tiéd! Vagy végy el együtt Tiedet magam is.

II.

Köszöntő koszorús anyákra s Máriákra.

Tartsa meg Isten a kevés koszorús anyákat, hogy példájuk nevelje számát honunkban, mert az előhaladás óramutatója az anyákban van s a Fő anya (t. i. a haza) csak a kicsin anyák által boldog. Dicséret és dicsőség az anyáknak! Az erkölcsi kiképzésnek legelső szent műhelye is náluk van: az okos anyai szeretet melegében s napfényében csíráz-

¹ Toldy József mint nagykorósi tanár halt meg 1873. decz. 21-én.

nak az erények magvai s onnan erednek a hősek. Az iskolák csak ronthatják a jó alapvonásokat, de a rosszakat helyre nem hozhatják.

A mai nap nevezetes anyára emlékeztet, kinek a keresztről csepegő vérről együtt hullottak könnyei. Legyenek az itti (itteni) Máriák is annyiban hasonlóak ahhoz, hogy ha az emberiség kívánja az áldozatot, gyermekek vérzeni s ők sírni tudjanak a földön, örvendve a belső égben.

III.

Gnómák s egyéb.

Adj appetitust ahhoz, a mit előmbe teritesz.

Ne hívjanak gyűlésbe s ebédre. Ne lássak képet.

Ne jöjjön senki hozzám, a kinek örömet nem szerezhettek.

Minden azt hiszi, hogy a más asztalánál jól ennék.

Ha nem hoznak semmit, a mit szeret, miért ülne ott magának s másnak csömört szerezni?

Az idevaló boldogság Anticipations-Schein, melyet a míg valahol kifizetnek, itt sokszor devalválódik.

Vajha olyan hibákat ne tenne az ember, melyeket csak a második editioban lehet megigazítani. Egy elficizamodás örökös nyomorekság.

Vajha az elhervadt remények töviről, vagy elhintett magvairól sarjzának valami.

Az ifjak devalválódnak.

Olyan örömek, melyek fájdalmakat szülnek s sebesen szaporodnak, — coloniája a virtus.

Jobb a fájdalom, mely mindvégig örömekeket szül.

A szeretet praxisa időt, helyet s pénzt kíván, azért kénytelen az ember egy kisebb sférát zárni.

Társaságba ritkán kell menni s keveset ülni, kivált a hol pipáznak.

Egy vacsora, kivált későn, harmadnapot elveszen.

A szűk köntösben a vér szabadon nem jár, kivált 40 esztendőn felül. Még a flanel kapcza megtűrődése is rossz. — A salavári is jó s a lábat estve némelykor megmosni s a salavárit is cserélni. A szót inget hosszan kell csinálni s úgy viselni, hogy a nadrágból ki ne érjen.

Hideg bor, hideg víz télben a szavát elveheti az embernek.

Öregnek gyenge meleg ferdőbe tölteni egy findzsa faolajat.

Fürdő jó, ha víz közé kevés pálinka is töltetik.

A dörgölés, ha igen erős, keményít, ha gyenge, lágyít, a sokáig folytatott gyengít, a mértékletes erősít.

Harcolni kell a vénség ellen — rude valere! — A vénségnek nincsen, mint a fiatal kornak hatása.

Mérsékelt munkák, új planumok, rend, az indulatok jármától való szabadság, megrettenthetetlenség az élet zivatarai között, tanács a szokotlan reszkető ifjunak, a léleknek a testen való győzedelme istáp legyen az aggott kor sulya alatt meggörcbedt ősznek. Az élet lassan lefejtődő fonálát az örökkévalóság láncához foglalja.

A gyermekkor repül, az ifjuság zivatar módjára fut által s az érett kor elé lépdegél. Az öreg, mint a mélyen gyökerezett fa, ellene áll a szélvésznek, midőn a fiatalok elhervadnak a naptól elégve vagy virágzó korokban leterítettnek.

A zordon ifjuságnak s a heves férfunak háborgó indulatai hallgatnak s csendesen lépdegel az élet zivatarja megvilágosítva a szép estvéli nap által túl a kikötő partra.

A mértékletesség az, mely által addig védelmezzük őrhelyünket, míg egészen kifogyva lerogyunk. A mértékletes kezében az élet mindaddig nyúlik, míg végre az utolsó fonál lefejtődik, míg a mértékletlen erőszakosan ketté szakítja. Az öregség szép.

Te zordon tél, mégis szép vagy.

Ugy látszik, valamely emberszerető Genius azt az időt tette a halandók számára féltre, hogy némely fiatalkori sebeit meggyógyítaná.

Pinczében czikázott pityóka ártalmas, répa könnyebb emészthető, mint a murok.

Keményítő, nyálka, cukor, szesz, csak a lélegzés általi meleg fenntartására alkalmas. Azot tartalmu is kell, péld. tojásfehér, de hogy csont legyen, mely bírja a testet, meszet s phosphort tartók kellenek — víz s kenyér elég. A tyuk szedi a meszet — ha nem kap a tojása héjában.

Adó kellene az ok nélkül eldiskurált időre s a más rágásért.

A halál az álomra nézve biztos debitor.

Ifju a jelenben, vén a jövőben él.

Az új év is megszületik az anyja halálával, majd maga hal meg, hogy a leánya szülessék. A koporsónál hibáinkérti könyek adjanak keresztvizet a bölcsőnek, hogy több hibáinkkal anyagyilkosok ne legyünk.

A G(róf) és Grófné ő Nagoknak gyermekeikbeni ritka örömet tartsa meg isten, úgy ezek is áldottak maradnak. A mely házban az erény napja süt, nő a szeretet mennyei plántája s a mit elveszen is az idő, másfelől oda adja. Szép, mikor az anya a vesztére bucsuzó rózsaleveleket leányain látja s ujra ifjodik.

Az idő ránczokkal ír.

Ó köntös.

Soha se tanul meg az ember élni, mert mind csak az elmúlt koron tanul, a mely többé vissza nem tér. Csak azon egyesekre nézve igaz, a melyek ujra jönnek elé.

Vétségében azért kíván az ember még élni (kivéven, ha árvát hagy), hogy hagyja tisztábban dolgait! Pedig mindennap új bajt hoz s kevés ereje miatt hová-tovább nő a confusio.

A tűz a házban úgy melegítsen, hogy a füstje ki, ne a házba jöjjön.

Némely kisebb elme, mint a gyertyaláng a Luftrohron azt viszi véghez, a mit a közönséges nagy tűz nem.

Némely poeta szüleménye olyan, mint a születés mássa. Ilyen a Milton megtalált paradicsoma.

A hazugság crimen laesae Maiestatis humanae.

Előre tudni kell: mit lehet kívánni s mit nem; hogy a mit valóban nyerhetünk is, el ne veszessük. A ki mindent kíván, 6 hét múlva semmivel marad, egy csontvázhoz lánczolva.

Szent István nap után nem kell többé filemilét várni. Hiába akarnók a helyett, a mit hoz, azt tartani meg, a mit elviszen. A méh is, miután mézét lerakta, fulánkkal bosszulja a visszatartóztatót. Az idő kerekét semmi hatalom nem állítja meg, minden hatalmason jókon, rosszakon rohan. Állandóbb porlást hagy azon rózsalevelen, melyre szoktak az örökvalóságok érődni, érnei (?)

Ha halványul a bálványunk, vagy az imádó tűz fénye: ne kezdődjék a hűlés vád-per (nem kell mindjárt hűlést magyarázni, kívált a férjnek dolgai miatt. Komolyabb órái lehetnek, ha szintén Mai ein Freya.)

Mindeniknek saját köre legyen s egyik se háborítsa a másikat. A férj soha se parancsoljon; az asszony parancsoltassa magának s (v. másnak) a mit akar s mindenik kimélje, kérje egymást s meg kell gondolni, mily nagy kincset lehet kicsiért elveszteni. Sőt sok kicsi többet teszen, mint az innepeken—arany.

Igy lassanként Vesta szent tüze, a melynek szíve a nő, feje a férj s továbbá a gyermekek, lesz a földi szép háromság, mindannak a nagy szépnék kezdete, melynek az örökkévalóság képviselője.

Láthatatlan zápor közt a sors nyilainak ki tudja melyike érhet is, s a belső égnek is vannak essői: az erény könnye, éden virágai öntözése.

A barátság előnye, hogy két annyi erőt négy annyivá tesz.

Más századból jövök, virágzó Májusban fehér december, de nem a vénség jegével, hanem az örökkévalóság széléről 77-dik évben a hó magasságból áldatva.

Gyönyörű kezdet Május elsője, adja Isten, hogy a december megfelelő legyen.

Egy templom ez, melybe a virágzás köszönt be. Vajha szép nyár s ősz után jöjjön el a fehéren öltözött áldozó pap az év áldásaiért hálával az égő oltár előtt.

Ezt az egyet hagyta meg az ég a paradicsomból, de a kígyó is eljött vele. Vigyázni kell akármely szépen hizelkedjék. Éva el ne vegye az almát.

Éden kapuba látom magamat, de nem tudom az a vakvezető Angyal-e, vagy Éva, inkább a kettő egyben, mely a pusztát is Édenné tenné. A szülék s leányuknak elválási fájdalmát enyhítse a gondviselés elrendelése, mely a mit elviszen, bőven pótolja is, elválaszt a halál az anya csecstől embert.

(Eredeti impuruma a Bolyai levelek között.)

IV.

Búcsuzó a collegiumtól.

(Szalmának v. Kelemennek írta volt Bolyai Farkas.)

Tisztes Atyák! Igazság áldozó papjai e szent falak közt! Ti vezettetek ezen helyre, a honnan, mint az Alpesekeket hágó meg kicsidülve, szétdülök a kiterjedt mélységre, mely sok a mit a legnagyobb fő sem tud, s mely keveset tudhat egy ifju ami körülményeinkben s még ettől is mennyire maradtam el! De engedjétek meg, hogy tulajdon gyermekétöket védő atyai szívetekbe vetett bizodalommal erősítem magamat.

Jó Atyák! Engedelem túréstek fárasztásáért s hálás köszönet kimélestekért! Ha mi jó volt, a tiétek az, s a természetben se nő ki minden mag. Köszönet nektek egész életemben! Annak telében se hervad el szívemben a hálás Nefelejts. Oktató, intó ábrázatotok, mint a távolmaradó vidék az ég kékjével szebbülve leikesít pályám végéig.

Nemes ifjúság! Kedves tanulótársaim és barátaim! Virága a jövendőnek! de mennyi fenyegeti a szép reményt! Közelit az aequator az időt örökkévalóságnak hazudó búbájokkal az okosságot is álmodzásba szenderíteni. Munkásság s mértékletesség legyenek védangyalaitok azon főszabályiyal, előre vigyázással mindég, hogy soha reményünk ki ne alugyék: búbajos körbe ne lépjünk, siessünk ki: több van a ki a tüzetokádó ágyúk batteriájára rohan, mint a ki itt futni tud. Így a mint többeket látunk a háborúból épen maradni meg, mi is remélhetjük, hogy a világ rajza, mely kerek az ürben, egyenes az időben, a mi korunkkal is egy nyommal tovább halad az Isten országa felé.

Maradj békével visszatérhetlen tavasz, hol a belső napfényre ébredő lelkek mennyei raj módra repesnek a szemérmesség pirulásával nyíló reggelen.

Maradj békével szent sziget; a szélvésztes tenger annyira nő, hogy a ki asszonytól született, ezer közül nem áll egy meg hullámjai között. Mint a paradicsomban az eset előtt, nem fedeztetve még el s nem öltöztetve még a világ háborúi zászlója alá mindennemű pánczélokba, szív a szívet éri s a Lucrécz átomjai találkozással minden atyafias felek, itt születik az életen által sírig kísérő barátság, balzsama az oly sokszor méítatlan sebeknek. Oh! midőn a barátság ereje summa (szemer)kint számíthatva, négy a kettőjé, ha minden külön pusztájáról egyesülne... az éggel mérköznék a föld. De a dús pénzvágý és szerelem daemonjai pokoli háromsága dúlja a világot, csaknem minden ördögös, s bár egy volna egyben!

Jézus a kiűzés elkezdett munkáját a nevelőintézetekre bízta.

Áldott legyen tehát a közanyának ezen leánya is! Még ifjú Anya ifjadj több, mind újabb, el nem hervadó szépséges századokkal, minden időben ilyen Atyákat nyervén, kik mint az ég a földdel termékenyítsék a tavaszt gyümölcsöző őszre.

Sokáig világoljatok nemes lelkek! S végre a töletek gyűit gyer-

tyák sora virassza ki sírhalmaitok felett az éjszakát, míg a világosság örök köznapja feljövend.

Az Isten vezérelje az aequator minden meteorjain által szerencsésen az ifjúságot s őrizze meg keblét az említett három furia gyújtó fáklyája ellen s úgy az itt vetett alapról torony emelkedjen, a magasságtól el nem maradó. Isten mentsen attól, ki a szerencse. Szerencse lajtorjának elől álló fogai előtt hajolva meg, így üljön fel a fellegekre, de vissza többé nem nézve. Ha a hazánk éjjét világító lámpások közül valamelyik kialuvánd, lesz a ki pótolja! Adjon Isten nekünk sok ilyen fiakot. Ugy ez a szegény, de becsületes anya, Cornélia drágaságával gazdag lesz.

(Eredeti impurumja a Bolyai levelek között, a negyvenes évek elején írta.)

Közlő: KONCZ JÓZSEF.

MAGYAR ÍRÓK LEVELEI EGRESSY GÁBORHOZ.

Egressy Gábornak a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára birtoka jutott levelezéséből már közöltem néhány darabot e folyóirat múlt évi folyamában, nevezetesen br. Jósika Miklósnak és Bajza Józsefnek Egressyhez írt leveleit. Jelen közleményünk a gyűjteményben levő írói levelek egy másik részét foglalja magában, úgy hogy a levelezésnek szorosán vett irodalomtörténeti része most már legnagyobb részében közzé van téve. Van ugyan a gyűjteményben még néhány érdekes irodalmi levél, azonban ezeknek közlése ma még egy és más tekintetből korai volna.

I. Arany János levelei.

1.

Szalonta, júl. 27 1851.

Kedves barátom,

Előfizetési ívet valahára küldöm.¹ Az ember kénytelen nem pontos lenni, annyi bibéja van itt az efféle dolognak. Ha ívet küldenél s még nem késő, úgy hiszem keríthetnék vagy kettőt. Nem sok ugyan az előfizetők száma, de kevéssel van Szalontán több *nadrágos* ember, s így elég.

Isten áldjon meg! kedves nődöt tisztetem, s köszöntöm gyermekeidet.

barátod

Arany János.

Előfizetve 20 példány = húsz pengő forint.

2.²

Nagy-Kőrös, márcz. 19. 1854.

Kedves barátom

Első leveledre, mellyben az előfizetési ívet küldéd, addig készültem válaszolni, hogy a második is itt érte. Sajátkép ez volt oka halogatás-

¹ Egressy Gábor törökországi naplójáról van szó.

² E sorok bevezető részét képezik annak a levélnek, mely Arany János Hátrahagyott Íratai és Levelezése IV. kötetében a 90. s köv. oldalakon olvasható.

somnak, mert nem tudtam lakásodat, a mint hogy jelenleg sem tudom az uccza nevét s a ház számát, de bízom a levél kihordó ügyességében. Panaszaid alaptalanok: én most is ép' ily melegen érzek irántad, mint valaha; s mióta Kőrösön lakom egyszer voltam is nálad, ha el nem feledted; — azonkívül az igaz, voltam Pesten két év alatt kétszer, egy-egy napra, de akkor nem jutott időm barátaimat meglátogatni, hanem az foglalt el, a kivel történetesen találkoztam. Hogy legjobb kedélyben volnék azt sem mondhatom, mindazáltal elég kedélyvel bírok barátim szeretetét viszonzni.

3.

Nagy-Kőrös, júl. 1. 1860.

Kedves Barátom!

Először is köszönöm a lapot. Megjött mind a 25-ik számig bezárólag. Vajha szerencsém lehetne e szívességért viszont szolgálatot tenni neked. De félek, hogy adós maradok.

Hogyan küldjem én hozzád azt a »János király«-t, — melyből úgyszólván még semmi sincs lefordítva. Az első felvonáson áttörtettem valahogy, de abból, kivéve a kezdő szakaszt, mi sem közölhető. Ezt, ha tetszik elküldhetem, sőt ide zárom: de én jobban szerettem volna Constancia jelenéseiből adni valamit, a III. felvonásból, ha t. i. sikerülne a fordítás. A »Midsummernight«-ből is vannak töredékeim, de azokon túlnyomó a lyraiság, czéldra nem valók. Isten áldjon sok jóval! köszöntöm kedvesidet. Mikor jössz Kőrösre *sanyarogni*? Öllelek.

igaz barátod

Arany János.

II. Bajza Jenő levele.

Tisztelt Egressy ur!

A tett javításokat átnéztem és igen köszönöm Kegyed lelkiismeretes buzgalmát.¹ A II. felv. 3. jelenetének kezdő három sorát kivéve, mindent úgy hagytam. — Én darabom megírásakor inkább az egészet tartám szem előtt, a részletekre kevesebb súlyt fektettem, a mi, elismerem hiba volt tőlem; azért több impracticus helynek megváltoztatásáért nem csak hogy nem neheztelek, de igen jó néven veszem; reménylem most már minden szó úgy maradhat a hogy van.

Miután Záchról, mint a darab hősről legtöbbet gondolkodtam, pár észrevételem volna annak öltözetére is. Kegyed a mit jónak fog látni, megtarthatja, a mit nem, jobban fogja tudni mint én, mit kell tennie. Jegyzeteim a következők:

Az 1. felv.-ban viselhetne Zách olyszerű ruhát, minő Orlai Soma »Zách F.« című képén látható, bogláros derék-övvel.

2. felv. minőt Kegyed egykor Szathmári »Csók«-jában viselt, biborszínű köntös arannyal gazdagon sujtásozva, a kéz csuklóinál aranynak látszó lemez öv.

¹ A fiatalon elhunyt költő Zách Felicián cz. tragédiájáról van szó, mely tudvalevőleg soha sem került színre.

3. felv. Hadi öltözet, sisak. Zách jellemvonása a pompakeresés, ennek hadi öltözetén is elő kell tüntetve lenni. A 4. felv. így marad, átöltözésre többé nincs ideje.

Pest, mart. 12. 863.

Szíves tisztelője
Bajza Jenő.

III. Fáy András levelei.

1.

Igen tisztelt kedves barátom Uram!

Fekete Soma, a' ki ezelőtt színész volt, most a' magyar tudós társaságnak írnoka egy barátjával együtt »Hasznos Kincskeresés« című elbeszélésemből egy népszárművet készített, melyet e' napokban a szín-bíráló választmánynak beadni szándékozik. Előttém felolvasta a' művet, 's azt jobbnak találtam, mint reményltem, 's hiszem, hogy alkalmas vasárnapi darab lesz belőle.¹ Megkért Fekete Soma, hogy ajánlanám művét kedves barátom Uram pártfogásába 's azt én annál szívesebben teszem, mert a' mű használható, a' tudós társasági írónaknak pedig csak 200 pengő forint fixuma lévén, abból főkép házas ember meg nem élhet, 's jól esnék egy pár forint mellékes jövedelem.

Én már 5 hét óta vesződöm a' huruttal, náthával, ki nem tudok bontakozni belőle, tán már holtig akar kísérni. — Etelkáékat tisztelem falusi elvonultságaikban. Baráti szíves tisztelettel maradtam

Pesten, 1. Nov. 1853.

tisztelő barátja
Fáy András.

Utolsó művemet »Adatok Magyarország bővebb ismeretére« tegnap fejezem be. Többet már sem egészségem sem szemem nem engednek.²

2.

Igen tisztelt kedves barátom Uram!

Miután a' hazai nevezetesebb írók és művészek eredeti kézvonásaikat nagyobbára már bírom: nagy öröömre fogna szolgálni bírhatni azokéit is, kiket megnyerhetni még nem leheté szerencsém. Ennélfogva becses ígérete következtében bátor vagyok alásan megkérni azon barátságos szívességre, hogy nevemben az alólírt jeles művészeket és művésznőket egész tisztelettel és alázattal az íránt megkeresni és megkérni méltóztassék, hogy az ide mellékelt lapokra, ha csak egy pár sort is írni kegyeskedjenek.

Reménylem, ezt a' szívességet nem tagadandják meg tőlem, tisztelőjüktől. Ki is baráti szíves tisztelettel maradtam Pesten, 3. Mart. 1856.

alázatos szolgálja, barátja
Fáy András.

Egressy Gábor. Hollósy Cornélia. Komlóssy Ida. Szigety. Benza.

¹ Nincs adatunk, hogy ez a darab valaha előadatott volna.

² Mint tudjuk, F. A. sejtelve szerencsére nem vált be, mert még több hasznos munkát írhatott e levél kelte után.

3.

Igen tisztelt kedves barátom Uram!

Csodálkozással olvasom a' Pesti Naplóból, hogy a mult szerdán »Régi pénzek« című darabomban, mely, mint a czédula mutatá, legújabb átdolgozásom szerint adatott, az uzsonnai lakoma és Kukovayné is — melyek az újabb kidolgozásban végkép kihagyattak — újra beszövettek. Miként történhetett meg az a' darab kára nélkül, meg nem foghatom, 's képzelem miként kárhoztatták 'a szerzőt ezen Schuster-fleckért azon nézők, kik újabb átdolgozásomat nem ismerték!

Nem tudom: ki volt a rendező? Esedezem: méltotassék szemére lobbantani neki ezen szerző iránti figyelmetlenséget. Ez nem könnyelműség, hanem kárhozatos frivolitás, melly ellen csak azért nem szólok fel, hogy nemzeti színházunkat azon gyanúba ne hozzam a' közönség előtt, mintha találkozónak drámai személyzete közt olyanok, kik azért, hogy auf Regiments-Umkosten egy pár adag pecsenyét falatozhassanak 's egy pár pohár bort ihassanak, készek szerzőt és darabot compromittálni, mi a' jelen fenforgó ügyben egygyel több fegyvert fogna nyújtani a' dráma elleneinek.

A' Hölgyfutár pedig olyformán emlékezik, mintha a' ragasztvány ellenére még mindig a' régi szöveg szerint adatott volna darabom. Ez nem kevésbbé botrányos hanyagság fogna lenni. Én még Octóberben megküldtem volt gróf Ráday kezébe, a' nemzeti színház számára az újabban átdolgozott darabot. Nem tudom: mi átok az a' magyaron, hogy neki az omni numero absolute pontosság épen nem kenyeré. Csak nem vélném, hogy mégis állna színházunkról Pály Elek véd-elve: adtuk már Uram a darabot több hibával is, mégis jó volt!

Itt küldöm átdolgozott darabomat, mellynek egyedül oeconomiján igazítottam; mert az avit köntösnek már csak szabásán lehet igazítani.

Fiam és menyem kissé gyöngélkednek.

A tek. asszonyt és Etelkát szívesen tiszteljük.

Becses barátságába ajánlott tisztelettel maradtam

Pesten, 29. jan. 1859.

alázatos szolgálja s barátja

Fáy András.

4.

Kedves barátom Uram!

Esedezem vigjátékom kéziratának visszaküldéseért; mert a másik leiratban Béla öcsém sok hibát talált mik kiigazítandók az én kéziratomból.

Már az egy felvonásos vigjátékkal is kész vagyok. Címe: »Az idő-jós« Hogy fog kiütni? nem tudom.

A' színházi lap első száma jeles cikkeket foglal magában, kivéve a regény-töredéket.¹ Ugy tapasztalom, hogy ily töredékek az olvasóra

¹ Jósika Miklós »A két barát« cz. regényéből közölt a M. Sz. L. 1. és 2. száma egy töredéket. V. ö. Jósika Miklós levelét Egressy Gáborhoz. Irodalom-történeti Közlemények. 1901. évf. 376. l.

nézve veszett betűk. Minthogy elejét és végét nem tudják a' töredéknek, nem érdekli őket és művészi tekintetben is csekély fogalmat ad nekik. Többeknek az az óhajításuk, hogy a' lap minél több practicumot tartalmazzon 's a' theoriai oldalak is ne mélyen, hanem telhető popularitással adassanak. Azért vagyok bátor megírni ezeket, mert jó tudni a' szerkesztőnek a különféle véleményeket.

Baráti szíves tisztelettel maradtam

Pesten, 3 jan. 1860.

alázatos szolgája, barátja
Fáy

IV. Greguss Ágost levele.

Igen tisztelt tagtárs!

A Kisfaludy-társaság tagjai, a ma tartott havi ülés alkalmával fájdalmasan nélkülözték a Kegyed jelenlétét s még fájdalmasabban gondoltak az okra, mely őket a Kegyed jelenlététől megfosztotta. De hálát is adnak a gondviselésnek, hogy drága életét az összes haza, hazai művészetünk, egyszersmind pedig a Kisfaludy-társaság javára és diszére megtartotta s bizton remélik, hogy Kegyed nem sokára vissza lesz adva mind a művészetnek mind e társaságnak.

En különösen megtisztelve érzem magamat, hogy a Kisfaludy-társaság ezen érzelmeit tolmácsolhatom; s engedje meg Kegyed, hogy midőn ezt teszem, egyszersmind kikérjem a magam számára Kegyed további szíves jóindulatát, ki is maradtam Kegyednek

igaz tisztelője s tagtársa
Greguss Ágost.

Pesten jan. 30. 1864.

V. Kazinczy Gábor levele.

[Bánfalva 1859. decz. 13.]

Kedves druszám!

... a neked adott ígéretet sem válthatom be, hogy 15-kig valamit küldjek. Tompa s Lévainak irtam, kérve, sürgetve s reményilem nem hiába.

Sajnálom, hogy lapod *czimét* meg nem változtatod, mert az valóban impractice választatott. Nem lesz jogod a közönség culturali állását okolni, ha a *színházi lapot* fön nem tartandja. Szaklapok általában nem ily parányi körre szorított közönségnek valók, mely még azonfelül valóban elszegényített s -tetik naponként; hát még oly korlátozott szakmát képviselő mint egy színművészeti lap! Nézzd Német-, Franciaországot etc. s vond ki az arányokat s igazságos leendesz akkor is, ha az igazság sujtani fogna.

Most sem tehetek meggyőződéseim szerint okosabbat mint hogy ezeknek megfontolására figyelmeztesselek. Hiába, első a kenyér, aztán az ige s nekünk (a középosztályt értem) maholnap az sem lesz. Gondold el, hány ily belletr.-liter lapunk van — egy capitálist igényelnének.

Mind ez szomorú, de igaz, s az igaznak ügyekezünk megadni a mi neki dukál. Adj lapodnak más címet, adj hozzá művészi becsű nemzeti divatképeket (vagy legalább *főleg* nemzetieket), s meglátod, hogy százanként kapod az előfizetőket s csak e teren is s épen most s épen Te, izlésed, jártasságod s hitelednél fogva csodákat mivelendnél.

Ne vedd mind ezt balul; baráti érzés sugallá, minek, sok oknál fogva, igen fájna, ha lapod fön nem tartaná magát, vagy — a mi egy — azon hatály nélkül lézengene, mit érdemeid s tudományod egyaránt jogosítva van várni.

Mihelyt tehető állapotban leszek, megkísértem írni számodra valamit. Adj tanácsot, körülbelül miről. Háza népeinek szives üdvözetemet. Öllelek.

K. Gábor.

VI. Lévy József levelei.

1.

Kedves Barátom!

Ép oly meglepetve mint kedvesen vettem pár héttel ezelőtt írott soraidat, melyekben egy Színházi lapnak általad leendő szerkesztése és kiadása felől tudósítasz. Örültem nemcsak azért mert egy ily irányu lap létesítése rég érzett szükség volt irodalmunkban, hanem főleg azért is, mert te állottál annak élire, a kit elméleti és gyakorlati képzettség egyiránt feljogosít arra, hogy kezébe ragadd a fáklyát s világíts ott, a hol eddig elé homály vagy éppen sötét vala.

Miért késtem ily soká válaszzal, annak oka a Kazinczy ünnepély előkészületein és utóbajain kívül, hivatalos és egyéb gondokkal való elfoglaltatásom s azon körülmény, hogy Kazinczy Gábor a pesti ünnepélyre itt utazván keresztül, szóval üzentem általa, hogy soraid kezemhez jutottak s közreműködésemet, a mi tőlem telik, szívesen ígérem. Ő akkor egyuttal azt is említé, hogy erősen fogja neked javasolni e két dolgot: 1. ne legyen lapod czime Színházi lap, mert ez igen separatistikus elnevezés vagy irány miatt végtelenül csekély közönségre fog az szert tehetni. 2. ne Deczember elején, hanem az új évvel indítsd meg a lapot, hogy így a közönség ne időközben de annak rende modja szerint a szokott előfizetési terminuson gyülekezhessék az új vállalat körül. K. Gábor visszatérván Pestről, azt mondá, hogy javaslatát követni ígékezéi. S hogy lapod csakugyan alkalmasint új évvel indul meg, onnan sejtem, mivel a nyomtatott programmok szétküldéséről mindez ideig nincs tudomásom.

Én, kívánczod szerint, ujjalag is ajánlom szellemi gyámolításomat s különösen helybeli színházunk állapotáról, színészársulatunk minőségéről s működéséről valamint a színészet ügye iránt mutakozó részvét és véleményről tudósítgatni foglak

Lapod közelebbi körülményeiről tudósits, hogy tudjam magam mihez tartani.

Most isten veled! Tarts meg továbbra is baráti jóindulatodban,
aki vagyok s maradok

igaz tisztelő
Lévay József.

Miskolcz Nov. 13. 1859.

2.

Miskolcz, Dec. 22. 1856.

Kedves Barátom!

Költeményt bármennyire óhajtám, nem írhattam. Azonban a mi halad nem marad. Kézai Simonnak, a Kun László király magyar krónikásának igen érdekes irományából küldöm Péter király történetét. Toldy és Kazinczy G. azt indítványozák, hogy az Árpád-királyok alatt élt krónikások iratai egyszerű magyar nyelven kiadassanak s ez által a közönség történelmi öntudata s érzéke ébresztessék. A stílus föltetsző jámbor együgyűsége magának az írónak sajátja. Az ily közvetlen források tanulmányozásának fontos voltát mind a színművészre, mind főleg a drámaköltőre nézve, egy jegyzetben kiemelheted.

Mínthogy a név e küldött czikkre nézve úgy sem bir fontossággal jobbnak látom csak a kezdőbetűket tenni alá, ha ugyan az egészet lapodba illőnek gondolod.

Az ég áldjon minden jóval. Magamat szíves barátságodba ajánlva, boldog ünnepek óhajta mellett maradok

tisztelő barátod
L. József.

3.

Miskolcz, Jan. 11. 1860.

Kedves Barátom!

Igen igen örvendek, hogy lapodnak két első száma mind tartalma és egybeállítására, mind külső csinjára nézve a lehető legjobban ajánlja magát a mostani török-szakad lapgyártó világban. Remélem, hogy általános irodalmi műveltséged valamint különösen művészeti tanulmányaid bizonynyal megóvandják vállalatod akár a fárasztó egyoldalúságtól, akár a tarka, barka fölületességtől; tudni fogod, mint párosítsd a hasznost a kellemessel, a tanítót a mulattatóval. Segítsenek a Múzsák a Gratiák s borítsanak és halmozzanak el banknotáival az előfizetők.

Bocsáss meg, hogy vers és egyéb firka helyett ezuttal egynehány praenumeranst mellékelek e czédulához. Amazzal is szívesen fogok neked szolgálni; de nálam Lucza széke minden kis portéka s kétségtelen, hogy hét-nyolcz fizető minden rossz lantolásnál elébb való.

Miskolczon, most, mint tudod Füredy adja vendégjátékait. Az árak föllemelvék s reményemen kívül történik, hogy a közönség még eddig nagy számmal sereglett őt hallani. Pedig — köztünk mondva — ő is fuimus Trojes! és hozzá még ezek a mi rettenetesen kongó és bongó üres népszínműveink! és az ő örökös rekedtsége! és a véletlen malheurök és egyebek. Barátom! áldjad az Istent, hogy téged más dicsőbb oltár papjává kent föl az ő kegye.

Isten áldjon kedves Gáborkám, tarts meg tovább is nagybecsű hajlamidban.

Tiszteelő hived
Lévay József.

VII. Medgyes Lajos levelei.¹

1.

Deés, 860. márcz. 24.

Kedves barátom Gábor!

Költeményemért küldött honoráriumod inkább elpiritott mint megörvendeztetett. Én tőled nem vártam tisztelet díjt, elég, ha lapodat küldöd s megtartasz baráti emlékedben. Majd feláldozom valami közczélra a költemény címének s a te nevednek megemlékezésével.

Most küldök két szavalmányt. Beranger legutolsó dalát az eredetiből csaknem szószert fordítva és Békeszózat cz. költeményemet. Ez utolsót a nálad levő Ossziani árnyakkal együtt ha lehet ne csak lapodban, de felolvasás útján is terjeszd. Ha parancsolod Apor Lászlómat is felküldöm.

Holnap Kaczkón Ujfalvi Ádámnál nagy lakoma van rendezve. Az egész környék értelmisége hivatalos. 40—50 teríték leend. Az akadémia palotájára s a deési reáliskola javára leend aláírás és adakozás.

Mi valóban nem tudjuk, nem értjük, mit akar az a színházi igazgatóság, hogy téged nem szerződtet, felülről való megintésnek véljük, azon országos demonstrációért, mely Brankovics előadásakor a nemzeti színházban történt s mely nevedet a történet lapjaira fénybetűkkel írta föl. Azonban a nem-szerződtetés ne kedvetlenítsen. Te magad irtad lapodban: *a nemzet nemcsak Pesten van*, sőt az isteni gondviselés akaratjának hiszem, hogy téged mind igazság apostolatát elküld, nehogy a nemzetet valahol közöny vagy csüggedés szállja meg. Hordjad hát barátom a teremő sugárt a haza mindenik szegletében, hisz diadallal fogadtatol mindenhol s nagyobb vagy a föld királyainál, mert a méltánylat és a szeretet tapsait aratod.

Üdvözlöm kedves és felejthetetlen családodat, különösen a kedves Etelkédet, Isten veled lelkem Gáborom.

Ölel csókol hazafi barátod
Medgyes Lajos.

U. i. Itt egy indítvány van készülöben: miután a Méltóságos, Nagyságos czimek idegenek által is bitoroltatnak, a magyar embert *nemzetes* czimmel illessük. Így nemzetes báró ur, nemzetes gróf ur sat. nemzetes hazafi.

2.

Deés, Nov. 18. 1860.

Kedves Gáborom!

Közelebbi leveled égi sugárként hatott lelkemre s visszaadott önmagamnak. Már látom, hogy még egyszer csakugyan élünk! Én

¹ Egressynek Medgyes Lajoshoz irt levelei megjelentek a Pesti Hirlap 1881. évf. 174. számában.

ezen 11 nehéz év alatt, a hogy a fogságból kiszabadultam, egészen a vallásos elmélkedéseknek szenteltem magamat. 4 darab egyházi beszédet s 4 darab imakönyvet írtam. Azonban a policzia által itt is megakadályoztatva, a legközelebbi évbe csak magamnak dolgoztam. A 4-ik kötet egyházi beszédem le van foglalva. Erdélyben már nevem alatt az ujságlapokban sem jelenhetett meg semmi, a kolozsvári policzia ha mindjárt a töltött káposztáról írtam is cikkemet, lefoglalta s azt mondta, hogy a kormány ellen izgatok!

Képzelheted ennél fogva leveled mennyire felderített, mert Erdélyben még minden a régi lábon áll. A közvélemény az unió mellett van s cancellár kineveztetést nem óhajt; a szászok és oláhok reactionalis törekvéseikben működnek. Ez nagy baj. Bárcsak a véletlen a deus ex machina segítene.

Most veszed egy költeményemet, melyet még a mult évben a Vasárnapi Ujságnak küldöttem volt, de ki nem adhatta; ebben a magyar metrikát törekedtem adni s egyszersmind szavalható költeményt. Siess kiadásával, nehogy a Vasárnapi Ujság a censura szabadságát felhasználva, ha tán a kézirat megjelenne, kiadja.¹

A *békeszózatot* a Csokonai Album számára küldöttem.

Megbocsáss édes Gáborom, hogy oly rég késtem lapodba írni. A mostoha időkben semmi jót nem írhattam volna, s a te lapod melynek mindenik száma egy-egy kincs, kontár munkát nem hozhat.

Ölel barátod
Medgyes L.

3.

Deés, 860. Deczemb. 31-e.

Kedves Gáborom!

Az év utolsó estvénjén fogadd baráti üdvözlétemet egész családdal. Adja Isten, hogy ez évvel együtt tűnjék el minden legkisebb nyoma a kényuralomnak édes hazánkból s a jövő évvel kezdődjék meg a nemzet örök és változhatatlan dicsősége. Te pedig szedd még hosszasan koszorúdat a boldog hazában! Amen!

Ez imádság után magán ügyemre szállok: Heckenast meghagyásom következtében Imakönyvemet folyó hó 15-ikén mint írja neked adta át, minthogy 400 frtot nem adhat érte és én kereken megírtam: hogy alább nem adom. A hogy leveletem veszed, ne sajnálj annyi fáradságot, hogy postaszekeren küld el a kéziratot hozzám, mert Erdélyben meg fogom kapni azt a díjt, habár nem jelenik is meg oly csinosan mint Pesten.

Bocsáss meg édes Gáborom fárasztásomért s tarts meg további szeretetedben.

Üdvözlöl ölel hű barátod
Medgyes Lajos.

¹ Megjelent a M. Sz. L. 48. számában »Tárogató hangok« czimmel.

VIII. Szemere Miklós levele.

18. Jun. 1860.

Kedves Gáborom!

Gyulai Pali Bánk bánról írván — azaz készülöben van épen — s olvasván a »Kritikus« alatti jegyzésemet, kér utasítván őt hol és mikor írt Dobrossi Bánk bánról?¹

Én nem tudom őt utasítani, mert a mit Dobrossiról mondok, azt — ha ugyan nem csal emlékezetem, Erdélyitől vettem több évek előtt még. Jancsi azonban most azt mondja, hogy írt e bírálatot Dobrossi arra nem emlékezik, de *szóval* ő volt egyike e dráma híre megalapítóinak. Ha csakugyan tőle tudom, pedig úgy hiszem tőle, úgy most nagyon devalválja Dobrossi érdemét; évek előtt nem *részben* de egészben neki tulajdonítván azt, hogy Bánk-bán a legjobb magyar drámának ismeretett el.

S hitemet azon körülmény, hogy sem Jancsi, kinek e verset körülbelül egy év előtt elolvasám. sem Szemere Pál, kinek megküldtem s válaszoltatott is levelemre, sem te, bár írtál hozzám megjelenése előtt, nem akadtatok fel a Dobrossiról írt méltánylásomon — még inkább megerősítette. (Ejnye! be messze vetettem e periodusban a verbum regenst; — beilleném német hivatalnoknak).

Te mint színész, Gáborom, mindkettőnkénél jártasabb vagy e tárgyban, írd meg kérlek nekem, mire emlékezel Dobrossira nézve? Írt-é? vagy ha nem, miben áll működése e dráma méltánylása s ki vitt méltányoltatása érdekében. S ha szíves leszesz válaszolni, *Szobránczra* (posta van ott s mindjárt a fürdő mellett esik; — de hiszen ismered kétségkívül) utasítsd leveledet, mert én holnap reggel indulok már a fürdőbe. De ha lehet, mielőbb kérnék, hogy ne váraoztassam Gyulait soká.

Isten s szíves barátságom veled kedves Gáborom!

Szerető barátod
Szemere Miklós.

Közli: ESZTEGÁR LÁSZLÓ.

¹ Szemere Miklós »Kritikus« című szatirikus költeménye a Magyar Színházi Lap 22. számában jelent meg. A hozzácsatolt jegyzet, melyről a levélben szó van, s melyet már a M. Sz. L. ritkasága miatt is érdemesnek tartunk itt is közölni, így hangzik: »Régibb s jelen kritikusaink közül elismeréssel veendő ki olly ítéseink, mint Erdélyi és Gyulai, habár az avatlanok, miknek száma nem csekély, szokott hibái némelyikétől (minő a divathoz csatlodás, önállás nélkül), e kettő egyike sem egészen ment. Különösen kiemelendők azonban véleményeimnél fogva: Szemere Pál, ki Petőfit legelső föllépésekor fölismerte s egymaga; és Dobrossy, ki Katona Bánk-bánját első támasztotta föl sirjából. Mert, bár a kor izlését is nehéz avatottan tolmácsolni, még tiszerte nehezebb új, nem ismert utat törni. Harmadikul még — sok tekintetben — Henzelmant sorolhatom. Sz. M.« — Dobrossy valóban érdemtelni jutott itt a Bánk-bán felfedezésének dicsőségéhez, mert az Életképek 1845-ik évfolyamában Sebeshelyi Gábor név alatt megjelent bírálatot, melyet Szinnyi szerint (Magyar Írók É. és M. II. k. 940. l.) némelyek neki tulajdonítanak, tudvalevőleg Gyurmán Adolf írta. (Gyulai Pál, Katona József és Bánk-bánja. 200. l.)

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Gyulai Pál. Emlékbeszédek. Két kötet, második bővített kiadás. Budapest, 1902. Franklin-társulat.

Gyulai Pál emlékbeszédeinek a formáját szokás méltányolni, azt a határozott, kristálytisza módot, a mint gondolatait ezekben az ünnepi szónoklatokban kifejti. Jogosan. Gyulai stílusa olyan erősen egyéni, annyira keresettség nélkül való, hogy minden munkájának egyik lényeges sajátága. Másoknál sokszor csak a tartalom köti le az olvasó érdeklődését, nála a forma is, ott azt keressük csak, mit tudnak mondani, itt az is, hogyan közli velünk a mondanivalóját. Az emlékbeszédek természete meg egyenesen arra utasítja az olvasót, hogy első sorban ezt a formát vizsgálja és élvezze: egy kis félóra alatt, rövid pár lapon kell a szónoknak vagy az írónak egy egész életpályáról, egy egész szellemi irányról képet festenie, összeszorítani, éles képben bemutatni, a mit a közönség az ünnepeltről vagy az ünnepi tárgyról tud. Az olyan öntudatos stilisztá, mint Gyulai, tehát épen ebben a műfajban iparkodik formailag bevezetett, tökéleteset nyújtani. hatalmas nyelvtelenségét, finom írói érzékét itt ragyogtatja a legszebben.

De, és ez Gyulai emlékbeszédeinek másik, még föltünőbb sajátossága, az ő irodalmi szónoklatai nem csak formájukkal hatnak. Nem cséleznek első sorban régebbi emlékbeszédeire, melyek a XIX. század legnagyobb magyar íróinak rövidre fogott, tömör művészi jellemrajzát nyújtják: ezeket ismerjük régebbi kiadásokból s rajtuk már az iskola is neveli aesthetikai ízlését, irodalomtörténeti tudását; nem is azokra az életrajzokra gondolok, melyeket két jó barátjának, Lukács Móricznak és a korán elnémult nagy tehetségű Arany Lászlónak munkái elé írt: ezeket is üdvözölte a kritika, mikor először láttak napvilágot; hanem azok az ünnepi beszédek járnak eszemben, melyekkel a Kisfaludy-társaság ünnepi közületeit megnyitotta.

Tizenöt irodalmi beszéd foglal helyet az Emlékbeszédek II. kötetében,¹ mindegyik, a mint említettem, nem csak stílusuk által vonja magára a figyelmet, hanem tárgyak és a tárgyalásuk módja által is. Igen különböző tárgyak. Van közöttük is emlékbeszéd (Kisfaludy Károlyról),

¹ Ujak azonkívül kisebb, ünnepélyeken mondott beszédei (tizenkettő), azok a rövid jelentések, melyekkel a Társaság egy-egy nevesebb tagjának elhunytát jelentette az ülésen (tizenhat) és három szűkszavú, de mélyen megindító búcsuztató (Arany János, Arany László és Hunfalvy Pál ravatalánál).

de a legtöbb egy-egy irodalmi jelenség vizsgálata és bírálata, leggyakrabban a költészet és a nyelv köréből. Nem szellemes csevegések, hanem mély elmélkedések. Kiválaszt egy-egy olyan nézetet, törekvést vagy áramlatot, a mely az újabb irodalomban általánossá kezd válni és egyoldalúságával, túlzó voltával veszélyezteti az irodalmi mult nagy hagyományait. Nem a forradalmi szellemű, radikális eszmékkel, az ízlés hirtelen megtévedéseivel foglalkozik — ezeket könnyű támadni s a rajtok vett diadal olcsó, de nem jelentős, mert az ilyen irányok, a mint föltűnnek, oly hirtelen mulnak el — hanem azokkal a mozgalmakkal, melyek határozott elvi fölfogáson alapulnak vagy a kor szellemében vélik fölfödözni jogosultságukat. Síkra száll azon állítás ellen, hogy a fordításoknak nincs jelentős szerepe az irodalom életében; megtámadja azokat, kik az erkölcs és művészet között minden kapcsolatot szét akarnak törni, de azokat is, a kik a kettő közötti viszonyt félreértve a művészetet az erkölcs rabigájába akarják hajtani; kikel a hírlapok azon irányzata ellen, hogy az aktualitások szolgálatába állva az irodalmi ízlés nevelését egészen elhárítják magukról s az által, hogy a novellák terjedelmét hasábok korlátaiba szorítják, egyeduralkodóvá emelik a tárczanovellát stb.

Már e fontos problémák fölismerése és fölvetése nagy fontosságú, de még jelentősebb az a szempont, a melyből e jelenségeket tárgyalja. A jelen félszükségeiből indul ki és hogy bebizonyítsa, milyen helytelen a jelen fölfogása, visszatér irodalmi multunk legfényesebb korszakaiba, rendszerint Kisfaludy és Vörösmarty, Petőfi és Arany korába, kimutatja, hogy az a kor, mely egészen más szemmel tekintette a szóban forgó jelenségeket, mennyivel különb, milyen nagyszerű munkákat teremtett. Majd az egész XIX. század irodalmának sugarait erősen domború lencséjével szinte egy pontba gyűjti és így elvi bizonyítékait a történetiekkel kiegészítve halomra dönti az újabb, a művészet ideáljától távolodó nézeteket, vagy kifejtve belőlük azt, a mi megállja a kritikát, megtisztítja a túlzástól, a szélsőségektől. Ez a történelmi pillantás, melylyel hatvan-hetven esztendő legkiemelkedőbb mozzanatait egyszerre és együtt látja és láttatja, már nemcsak megfigyelő, hanem elmélkedő lélekre is vall, az analysis mellett synthesisre; szétbontja elemeire a multat, hogy az összetartozó elemeket új, szokatlan csoportba sorakoztassa. Nem akar ismeretlen tényeket fölfödözni, nem mutat rá a nagy irodalmi alkotások rejtett szépségeire, de azt, a mit mindenki ismer, hozza meglepő kapcsolatba. Ebben rejlik nagyrészt e beszédek nagy hatásának titka. Annak a bonyolódott rajznak elemei, melyet élénk fest, mindenki előtt ismeretesekek, érthetők, az elemzés mintha a saját gondolatainkat szedné szét ízekre, úgy hogy mikor a szónok az összefoglalásra tér át, ezen az új úton is nagy könnyűséggel követjük.

Bár a jelenell szemben mindig a dicső multa hivatkozik s e kettőt párhuzamba állítva nem nyomhatja el a resignált, borus hangulatot, a fájdalomtól rezgővé vált hangot, mégsem tartjuk őt laudator temporis acti-nak s nem vethetjük szemére, hogy igazságtalan a modern fejlemények iránt — mert igaza van a szónoknak. Néha, különösen a nyelvészeti fejtegetéseknél, el-el-röppen ajkunkról egy-egy ellenmondó szó

és kissé merevnek tartjuk az álláspontját a modern iránynyal szemben, de rendesen magunk is, fiatalok, igazat kell hogy adjunk a tűnőfélben lévő historiai korszak egyik utolsó, nagynevű képviselőjének. Irodalmunk multja sokkal ragyogóbb mint jelene, természetes, hogy a kinek nagyrésze volt a multban s átéli a jelent, érzi a kettő közt a különbséget. Mi pedig, a kik testi szemünkkel nem láttuk a nagy kort, irodalmunk arany korát, iparkodjunk lelki szemünkkel nézni, s úgy érteni meg és méltányolni a XIX. század irodalmát.

A biztos vezetőnek, Gyulai emlékbeszédeinek, pedig adózzunk a köteles és őszinte hálával. R.

1. *A könyvtártan alapvonalai. Irta Ferenczi Zoltán Budapest. Athenaeum 1903.* — 2. *A könyvtári tudományok célja és feladata Magyarországon, írta Gyulai Farkas. Kolozsvár. 1903.*

Gyulai Farkas azzal kezdi dolgozatát, hogy a könyvtári tudományokat az arab tündérregék ama szolgálattevő szelleméhez hasonlítja, kinek kötelessége láthatatlanul ura mellett lenni s annak hívására azonnal megjelenni és urának segítségül sietni. A hasonlat egypár részletező vonással még bővül s kifejezőbbé lesz. Még tovább bővülne a hasonló értelmű bibliai vers alapján, melyben az angyalok mondatnak szolgáló lelkeknek, Komjáthy szerint szolgáló szellemeknek, kiknek elei lángpallossal őrködtek az édenkert bemenetele felől, oda helyheztetvén a tudásfájának őrizetére. Épen úgy, mint ama tiszteltreméltó könyvtár-örség, mely a maga könyvtári tudományával s éberségével néz előre is hátra is, észreveszi a könyvrágó anobium pertinaxot, felismeri az impertinens amatéurt, a ki esetleg téli kabátot is elemel, szerény tankönyvvvel is beéri, phototypiás csereberét folytat, néha egy-két, más valaki példányából hiányzó levél kitépésére is vállalkozik stb.

Fájdalom! hogy a könyvtári tudományok mind a mai napig majdnem tehetetlenek ezzel az eredendő bűnnel szemben, mert a mikorra egy-egy ragadozó könyvbarátot nyakoncsípnek, az akkor már, ki sem tudja, ő sem mondja, hány esetben nem volt rajta kapva. A regősökkel szólva:

Szállhat isten házodra
Sokável, seregivel,
Szárnyos angyalável,

meg falábú invalidus vitézekkel: mégis bottal ütheted a nyomát tolvajnak is, két-három helyen elkönyvelt, czédulázott, bebélyegzett könyvednek is. Orgazda neveli a betyárt, amateur meg antiquarius a könyvtolvajt. Ez szükségből űzi a mire vetemedett, némely amateur gratulál magának, ha sikerül akár ezen a réven is egy-egy ritkább könyvet »megmenteni.« Az antiquarius, — antíquarius.

Elismerés illeti a múzeumok és könyvtárak orsz. felügyelőségét azért, hogy Ferenczi Zoltánnal megíratta a Könyvtártan alapvonalt, melyben mindenről van szó, a mit a könyvtárral bánoknak tudni kell. Sokat rövidebben kellett tárgyalnia, a miről bővebben óhajott volna írni; de nekünk egyelőre ez is elég. A czélt és feladatot Gyulai Farkas kör-

vonalozza, a mire nekünk magyaroknak különösen törekednünk kell: s ő sem hallgatja el, hogy lassan törekszünk. A felügyelőség buzgó és tevékeny, a közönség indolentiája permanens. Közkönyvtáraink látogatottsága csekély, tudomány iránti érdeklődésünk még csekélyebb; forma és lényeg folytat valami bágyadt küzdelmet s még nem lehet állítani, hogy az utóbbi javára már elkezdett volna billenni a győzelem.

A felügyelőség részéről megindított formális tenni valók haladnak, de viszonyaink közt nagy szükség volna még egynek a megindítására. A csere-viszony létesítésére hazai könyvtáraink között. Az az áremelkedés, a mi az értékesebb s ritkább könyvekre nézve évről évre tapasztalható, régen gondolkodásra bírhatott volna bennünket. Anyagi erőnk korlátozottsága mellett vétek annak a gazdálkodásnak a folytatása, a melylyel, könyvtáraink minden kettős vagy felesleges példánya potom árért antiquarius boltokba vándorol, honnan drága pénzen vásárolja meg a mire szüksége van mindenik könyvtár, holott ezek mindenike ajánlhatott volna egy másnak elfogadható cserét. Innenonnan 40 éve annak, mikor a Nagy István-féle könyvtár sorsán okulhattunk volna; azóta már több is veszett Mohácsnál, hanem azért a mikor van, szórjuk a pénzt akkor is mikor szórért szórt cserélhetnénk s mindenki nyereséggel térhetne meg a vásárról.

Ferenczi könyvének számos illusztrációjából nem csak azt látjuk, hogy azokból a könyvtári butorokból nálunk még kevés van használatban, hanem azt is, hogy azok nagy részét javítani kell. Azok a vetemedhető polczok, fogas léczek, rézcsapok stb. még korántsem annak az időnek butorai, a mikor a már is borzasztó módon szaporodó könyvmenynyiség számára helyet tud teremteni a könyvtárban. Talán Amerika hamarabb megtanítja a világot erre, mint ma még gondoljuk. A hol a bostoni egyik könyvtár 1901-ben 37,000 kötettel szaporodott, hihető hogy nemsokára kényszerülve lesz a könyvtári tudomány a könyvtár építészeten kezdve a kölcsönzés módjáig valami megfelelőbb találmánynyal állni elő. Hogy nem a mi egyetemi könyvtár-épületünk lesz a minta, arról bizonyosak lehetünk. Talán nem és a raktár-rendszer. Kettőt lehet képzelni. Egyik az u. n. pavillon-rendszer az elkülönített szakok számára. Miért égne meg egyszerre minden s miért legyen összezsúfolva minden, a mikor az egyes tudománysszakok különben is annyira önállóakká válnak, hogy a rokonok is idegeneknek kezdik egymást tekinteni. A másik az amphitheatraliter colossalis építkezési mód. Bennök és rajtok semmi sem képzelhető fából. Elég a fatábla, bőr, papír, enyv, csiriz a mi a férget neveli, minek még többet oda hordani. Constant-Houlbert rennesi tanár legújabbán ötvenre teszi a könyvpusztító különféle rovarok számát. Boile görzi vegyintézeti igazgató a szénkéneget állapítja meg, mint az ezek pusztítására leghathatósabb szert. Erre a célra szerkesztett készüléke használásakor tűzveszélytől sem kell tartani.

A könyvkötés haladhat tovább is szépen fejlett művészeti irányban, de a drótos iparral kezdett viszonyát is tovább kell fejlesztenie. A könyvtábláknak előbb-utóbb valamiféle pléhből kell készülniök.

A mi a szakrendszert illeti, kétségtelen, hogy az anyag temérdek-

sége miatt, a Dewey Melvil-féle numerizáló rendszer fogja a többit kiszorítani. A mi a könyvtári, tudni és tenni való dolgokban inkább a formára tartozik, hadd legyen minél egyszerűbb és gyorsan kezelhető, a mi pedig tudomány, fejlődjék mint tudomány. A pedanteria érvényesüljön a hol hasznot tehet, de nagygyá felfüjt aprólék formák mögül ne mutogassa magát cothurnusokban ágaskodva.

Ma már az »ex libris«-eknek is van irodalma! Valamikor tudományban, politikában, harcztéren stb. számot tett emberekről nemcsak érdekes, hanem fontos dolog is tudni, hogy miféle könyvből merítették a mit irtak, mondtak, cselekedtek: de mi érdeke van annak, hogy egy-egy filozófáló borbély, politikus csizmadia, vagy Csengery Antal terminológiája szerint prókátor-mesterember, hébekorba miféle könyvért tette le kezéből a kaptafát? s miféle prücsköt pingált az »ex libris«-ére? — Ezek úgyis bajosan fogják utólíerni Kónyi Jánosnak, a becsületes strázsamesternek Várta mulatságbeli szárnyas békáját, s még távolabb maradnak a veszprémi jeruzsálemhegyen 1901-ben talált, kővévált fogas teke-nős békától.

Különben az »ex libris«-ek kora nem a XV. századdal kezdődik, mint közönségesen hiszik. Krisztus előtt 1430 körüli időből maradt fen az eddig ismert legrégibb »ex libris«, III. Amenophis egyiptomi király idejéből és könyvtárából. Ez a kis világos-kék cseréptábla Tell-el-Amarnában találtatott, a Brit. Museumban 22878. 91—5—9, 41. sz. a. látható s a vad fügeről és datolya pálmáról (vagy azok beszélgetéséről) szóló könyv jelzéseül szolgált. Rajta olvasható a király és királyné cartouche-a.

Megszívlelendő mindaz a mit Gyalui Farkas mond, bár ha gondolkozni szerető nemzet volnánk, azokat már mindnyájunknak régen tudnunk kellene. Használni kell Ferenczi Zoltán könyvét, követni a benne foglalt útmutatásokat, hogy eddigi közönyösségünket, gondatlanságukat elhagyva, ne engedjük veszni, pusztulni a mink van. Ha túlterhelt tanárainknak lehetetlenné tesszük, hogy a tudományokkal pensusaikön túl is foglalkozhassanak, ha a mindenféle hivatalok s életmódok szintén egyre kevesebb időt engednek a tudományos foglalkozásra, ha hijába való a várakozás, hogy gond nélkül élhető hazánkfiain közül többen szánják magokat az észlelhető fogyatkozás pótlására, sőt ha még a népkönyvtárak közönsége is csak hírlappal kíván még ma táplálkozni: gyűjtsünk, dolgozzunk, takarítsunk a jövő nemzedék számára, melynek talán megvirrad még valaha.

BB:

REPERTORIUM.

- Angyal Dávid.* Kölcsy Ferencz. Budap. Szemle 113. köt. 85—111. l.
Apostol Bertalan. Pacsirtadal. Ism. f. Budap. Szemle 113. köt. 144—147. l.
 (b. l.) Egy új költő. Budap. Hírl. 351. sz. (Harsányi Kálmán).
Babos Dezső. Arany hazafias költészete szabadságharcunk után. Kalazantinum VIII. évf. 1. sz.
Baboss László. Magyar nőköltők. Keszthelyi Hírl. 44. sz.
Bagi Kálmán. Elbeszélések. Ism. Vajda Viktor. Kecskemét 20. sz.
Balkányi Kálmán. Egy magyar tudós emléke. (Ifj. Péczely Józsefről.) Egyetértés 345. sz.
Bárony István. Erdőn, mezőn. Ism. Kaas Ivor. Budap. Hírl. 11. sz.
Beck Lajos. Ideálok. Ism. Budap. Hírl. 336. sz. — Rothhauser M. Pester Lloyd 903. 25. sz.
Beke Boldizsár. Petőfi emlékezete. Székelyföld 63. 64. sz.
Beöthy Ákos. Kölcsy és Wesselényi, mint az eszményi irányzat úttörői. Magy. Közélet II. köt. 6—24. l.
Berzeviczy Albert. Tompa Mihályról. Eperj. Lapok 41. sz.
Bródy Sándor. Király idyllek. Három magyar színjáték. Először adták a Nemzeti Színházban decz. 5. Ism. Alfa. Budap. Hírl. 335. sz. — m. m. Magy. Hírl. 335. sz. — T. Sz. Egyetértés 335. sz. — Tábori Róbert. Pesti Napló 335. sz.
Császár Elemér. Faludy Ferencz költészete. Philol. Közl. 903. 15—32. 113—127. l.
Csizmadia Sándor versei. Ism. Viharos. P. Napló 1903. 16. sz. — Roboz Andor. Budap. Napló 1903. 21. sz.
Czeizel János. Dayka Gábor, mint a magyar nyelv s irodalom tanára. Magy. Paedag. 488—493. l.
Dániel Mihály. Vörösmarty nagysága. Székesfehérv. és vid. 141. sz.
Egressy Ákos. Petőfi és Egressy. (Visszaemlékezés). Hazánk 295. sz.
Br. Eötvös József összes munkái. Ism. Császár Elemér. Magy. Paedag. 493—495. l.
Eötvös Károly. Szegedy Róza halála. Egyetértés 8. 9. sz.
Erdős René versei. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet. IV. köt. 226. l. — ik. Budap. Hírl. 342. sz.
Falk Miksa. Korrajzok. Ism. Vetési József dr. Magy. Szemle 5. sz.
Fényes Samu. Bacsányi. Budap. Napló 353. sz.
Ferenczi Zoltán. Petőfi költészete és a valóság. Budap. Szemle 112. köt. 221—243. l.
Garas. Gúnyos mesék. Ism. (b. l.) Budap. Hírl. 1930. 4. sz.
Gárdonyi Géza. Annuska. Vígjáték 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban 1903. jan. 9. — Ism. Szomory Emil. Magy. Nemzet 10. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország. 9. sz. — Rothhauser. M. P. Lloyd 9. sz. — Ábrányi Emil. Budapesti Napló 10. sz. — Salgó Ernő. Függetl. Magyarország. 9. sz. — Sz. Zs. Budap. Hírl. 10. sz. — Tábori Róbert. Pesti Napló, 10. sz.

- Gyarmathy Zsigáné.* Az új hajtások. Ism. Z—y. Magy. Közélet. IV. köt. 227—229. 1.
- Gyulai Pál.* Emlékbeszédék. Ism. Váczy János. Philol. Közl. 1903. 56—61. 1.
- Hajnóczy Iván.* A löcsei könyvnyomó. Szepesi Lapok 51. sz.
- Harsányi Kálmán* költeményei. Ism. Vasár. Ujs. 50. sz. — v. g. Hét 51. sz.
- Hatvany Lajos.* Gyulai Pál. Huszadik Század. V. köt. 439—455. 1.
- Hatvany Lajos.* Arany János halálának huszadik évfordulójára. (1882. október 22.) Budap. Szemle 112. köt. 270—277. 1.
- Herczeg Ferencz.* Kéz kezét mos. Vigj. 3 felv. Először adták a Vig-színházban febr. 20. Ism. Keszler József Magy. Nemzet. 51. sz. — Jóh Dániel. Magy. Hírl. 51. sz. Rothhauser M. Pester Lloyd 45. reg. sz. — Malonyay Dezső. Budap. Hírl. — Martos Ferencz. Egyetértés. 51. sz.
- Ihász Aladár* költeményei. Ism. Tomori Jenő. Kecskemét 16. sz.
- Imre Sándor.* Széchenyi felfogása a nevelés gyakorlati irányáról. Magy. Paedag. 593—612. 1.
- Jakab Ödön.* A jövevények. Dráma 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban nov. 21. — Ism. Alfa Budap. Hírl. 321. sz. — Ábrányi Emil. Budapesti Napló 321. sz. — Tábori Róbert. P. Napló 321. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd. 279. reg. sz. — Keszler József. Magy. Nemzet 279. sz. — Fimár Szaniszló. Egyetértés 321. sz.
- Jókai Mór.* Bartók Lajos. Függetl. Magyarorsz. 292. sz.
- Justi Zsigmond.* A hit. Népszínmű dalokkal 3 felv. Először adták a Népszínházban nov. 22. Ism. M. Nemzet 279. sz.
- Kabos Ede.* Két halott szerelme. Ism. g. Pesti Napló 334. sz.
- Kalmár Antal dr.* Teleki László tragédiája. Nagybecskerek Hírl. 248. sz.
- Kanyaró Ferencz.* Egy híres kurucz epigramma. Erdély. Múz. 421—424. 1.
- Kardos Samu dr.* Széchenyi és Wesselényi. Magy. Közélet V. köt. 176—184. 1.
- Katona Lajos.* Temesvári Pelbárt példái. 1902. Ism. Berkovics Miklós. Magy. Szemle. 49. sz.
- Kemenes Ferencz* költeményei 1901. Ism. dr. Bartha József. Kath. Szemle 873—875. 1.
- Keresztlessy Sándor.* Miskolcz színészetének története. 1573—1903-ig. (Szemelvény munkájából.) Miskolci Napló 204. sz.
- Kisfaludy Károly víg elbeszélései. Pesti Hírl. 318. sz. 10. 1.
- Kalmár József.* Emlékezzünk régiekről. (A régi jó Gvadányi). Nyugot-magy. Híradó 226. sz.
- Kolozsvári Lajos.* Tisztán egyéni-e Bánk-bán bűne, vagy bele játszik-e a maga nyomorúsága mellett az ország nyomora is? Kalazantinum VIII. évf. 2. sz.
- Kopácsy György.* Anyos Pál hazafias költészete. Ism. Major Károly. Philol. Közl. 1903. 165—167. 1.
- Kováts Antal.* Kölcei mint moralista. Kecskemét 23. sz.
- Gróf. Kreith Béláné, Markovits Natália.* Vörösmarty és a nők. Zólyomvárm. Hírl. 48. sz. — Nagykáti Hírl. 48. sz. — Magyar Tengerpart 271. sz. — Rozsnyói Híradó 49. sz. — Mezőtúr és vidék. XIX. 5. sz. — Zala 96. sz.
- Lázár Béla.* Hangulatok. ism. B. A. dr. Magy. Szemle. 52. sz.
- Lázár Piroška.* Vörösmarty költői nyelve. Egri Ujs. 52. sz.
- Ligeti Jenő.* Sándor Petőfi. Függetl. Magyarország 249. sz.
- Ligeti Jenő.* Petőfi és Heine. Függetl. Magyarorsz. 282. sz.
- Lonely.* Péterfi Jenő. Miskolci Napló. 254. sz.
- Lovik Károly.* Doktor Pogány. Ism. Salgó Ernő. Függetl. Magyarorsz. 267. sz.
- Lukinich Imre dr.* Szeles János. Erd. Múz. 15—27. 1.
- Madarász Flóris.* Nemzeti Irodalmunk a 20. század elején. Magy. Szemle 1903. 1. s. kv. sz.

Máriássy Béla. dr. Tompa Mihály Eperjesen. Eperj. Lapok 45—50. sz. : Onállóan is megjelent (8-r. 37. l.)

Marios Ferencz. Simonyi Obester. Tört. vígjáték 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban febr. 26. — Ism. Timár Szan'szló. Egyetértés 57. sz. — Ábrányi Emil. Budap. Napló. 57. sz. — Alfa. Bud. Hírl. 57. sz. — Sebestyén Károly Magyarország 50. sz. — Tábori Róbert. Pesti Napló 57. sz. — Rothauser M. P. Lloyd 50. reg. sz. — Keszler József. Magy. Nemzet. 51.

Martos Ferencz. Titania. Ism. Vasár. Ujs. 52. sz. T. R. Uj Idők 1903. 3. sz.

Megyesy Ferencz. Kisfaludy Sándor. Bácska 98. sz.

Mendés Catulle. Petőfiről. P. Napló 1903. 14. sz.

Mikszáth Kálmán. Almanach 1903-ra. Ism. Gáspár Imre. Magy. Szemle 1903. 1 sz.

Mók Ferenczné. Magda Szerelme. Ism. B. A. dr. Magyar. Szemle. 52. sz.

Molnár Ferencz. A doktor úr. Bohózat. 3 felv. Először adták a Vigszínházban nov. 28. — Ism. Keszler József. Magy. Nemzet 284. sz. — g. Pesti Napló 328. sz. — Martos Ferencz. Egyetértés 328. sz. — Zboray Aladár. Magyarország 284. — k. t. Pesti Hírl. 328. sz. — Saigó Ernő. Függetl. Magyarors. 255. sz.

Pálinkás Géza. Kresznerics Ferencz élete. Szombathelyi Ujs. 51. sz.

Rákosi Viktor összes munkái 1—4. köt. Ism. Ráskai Ferencz. Magy. Közélet. V. köt 224—225. l. — Rothauser M. P. Lloyd 296. reg. sz.

Rencz János dr. Petőfi költészetének méltatása. Erdély Múz. 425—441. l.

Richter Ede. Két episod Balassa Bálint életéből. Századok 912—918. l.

Sebestyén Gyula. Regös énekek. — Regösök. Ism. Birkás Géza. Magy. Szemle 8 sz.

Semper. Inczédy László. Hét 33. sz.

Simai Ödön. A szigeti veszedelem első költői feldolgozása. Philol Közl. 1903. 127—145. l.

K. Sima Ferencz. A »Kék nefelejts« szerzőjéről. (Br. Bánffy György.) Uj Idők. 1903. 4. sz.

Szabolcska Mihály. Áhitat, Szeretet. 1902. Ism. Vasár. Ujs. 44. sz.

Széchy Károly. Gróf Zrinyi Miklós. Ism. H. P. Budap. Szemle 113. köt. 140—144. l. — Barabás Ábel. P. Hírl. 23. sz.

Tóth József. Első találkozásom Abonyi Lajossal. Magyar Szó. 300. sz.

Tóth Lajos. Arany János élete és költészete paedagogiai szempontból. Paedagogiumi Lapok II. évf. 3. sz.

V. Dugonics mint a Tudákosságnak Tanítója. Kalazantinum VIII. évf. 1. sz.

Váry Dezső. Egy asszony. Ism. (b. l.) Budap. Hírl. 4. sz.

Vészi József. Erdős René. Budap. Napló 322. sz.

Werner Gyula. A beszterczei diákok. Ism. (sz.) Budap. Hírl. 348. sz. — Sz. Á. Polit. Hetiszemle 50. sz.

y—a. Emlékezés Simai Kristófra. Tata-tóvárosi Híradó 31. sz.

Zempléni Árpád. Bartók Lajos. Pesti Hírl. 1903. 1. sz.

Zombori Andor. Ifjúságom. Ism. ö. Kolozsv. Friss Ujs. 330. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesítő. A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti Szily Kálmán főtktár. Tizennegyedik kötet. 1903. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvastott emlékiratokat, jelentéseket, bírálatokat, valamint az értekezések kivonatát (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön cikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kizemelve belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyas ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbízható szakírók tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesítő«-t díjtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű tagjai, alapítványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XII. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat új aláíróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesítő. Új folyam. XXIII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti Hampel József.

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatok a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi cikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és december hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbízásából szerkeszti dr. Pauer Imre osztálytitkár. Tizenkettedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenharmadik évfolyam. Szerkeszti Szilády Áron, a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából bocsátatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

**Mathematikai és Természettudományi
Értesítő.** XXI. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának
folyóirata. Szerkeszti König Gyula osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesítő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkákat teszi közzé, feltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesítőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gondtal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kíván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részeket kellően kidomborodnak. Az Értesítő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és december hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. XXXIII. kötet.
A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Szinnyi József.

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földterítésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotású nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Nyelvőr. Havi folyóirat. XXXII. évfolyam. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti Simonyi Zsigmond.

A Nyelvőr a haladó tudománnyal lépést tartva s a nyelvművelés terén részben megváltozott feladatokat is tűzvé ki, megőrizte hagyományos szellemét: most is, mint kezdetől fogva, a népszerűsítés, a gyűjtés és megrostálás munkáját folytatja, hogy nyelvünk történetét és természetét mennél tisztább világításba állítsa, s hogy ezzel a nyelvművelés munkáját is megkönnyítse és irányítsa. Előfizetési ára 10 korona.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.